

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/323244585>

Sociální politika pro sociální pracovníky II

Book · January 2013

CITATIONS

0

READS

716

1 author:

Eva Klimentová

Palacký University Olomouc

16 PUBLICATIONS 10 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Deaf parenting [View project](#)

Sociální politika

pro sociální pracovníky II

Studijní text pro kombinované studium

EVA KLIMENTOVÁ

OLOMOUC 2013

Oponenti: PhDr. Kateřina Thelenová
Mgr. Vít Dočekal, Ph.D.
Mgr. Dana Bilíková

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Zkvalitnění systému kombinované výuky na FF UP a inovace vybraných oborů v kombinované formě,
reg. č.: CZ.1.07/2.2.00/28.0069

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní,
správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Eva Klimentová, 2013

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2013

ISBN 978-80-244-3625-8

Obsah

Úvodem.....	5
1 Chudoba	7
1.1 Koncepty chudoby	8
1.2 Příčiny chudoby	11
1.3 Nástroje měření chudoby	13
1.4 Možnosti řešení chudoby.....	15
2 Vývoj sociální politiky.....	18
2.1 První vývojová etapa	19
2.2 Druhá vývojová etapa	22
2.3 Přehled sociální politiky na území dnešní České republiky	25
3 Sociální stát – úvod do problematiky	33
3.1 Pojem welfare state	33
3.2 Koncept státu a typy moderního státu.....	35
3.3 Politické ideologie a jejich vliv na koncept sociálního státu	39
4 Vymezení sociálního státu	49
4.1 Vznik a vymezení pojmu welfare state	49
4.2 Jádro sociálního státu.....	51
5 Vývoj sociálního státu	57
5.1 Současná krize sociálního státu	58
5.2 Sociální stát v postkomunistických zemích	64
6 Sociální ekonomika.....	67
Závěrem	75
Seznam použité literatury a pramenů	77

Ve studijní opoře jsou pro vaši lepší orientaci v textu použity následující ikony

Požadované znalosti a dovednosti

Rozšiřující text

Shrnutí

Průvodce studiem

Otázky

Otázky, na které se vyžaduje písemná odpověď

Korespondenční úkoly

Příklad

Literatura, odkazy

Úvodem

Milé studentky, milí studenti,

sociální politice je ve vašem studijním programu kombinovaného bakalářského studia oboru Sociální práce věnován poměrně široký prostor, je jednou z jeho stěžejních disciplín. Proto časová dotace studijní disciplíny Sociální politika zahrnuje dvousemestrální rozsah výuky v prvním ročníku a jeden semestr vás čeká ještě v ročníku třetím. Sociální politika je současně i jedním z předmětů závěrečné bakalářské zkoušky, kterou vaše studium ukončíte.

V prvním dílu studijní opory jsme společně absolvovali nezbytný úvod do sociální politiky a seznámili jsme se s hlavními pojmy, kterými sociální politika jako věda i jako obor praktické činnosti ve společnosti operuje. Hovořili jsme o jejich vzájemných souvislostech a možných významech. Těchto znalostí využijeme a zaměříme se zejména na historický vývoj sociální politiky u nás i ve světě a budeme se zabývat problematikou sociálního státu. Ta je pro naši současnou společnost mimořádně zajímavá, protože se jako její občané musíme vyrovnat jednak s tím, jak v tomto ohledu dosáhnout úroveň vyspělých zemí euroamerického kulturního okruhu, a současně se pokud možno vyhnout průvodním jevům krize sociálního státu, která se datuje od sedmdesátých až osmdesátých let dvacátého století do současnosti. Poznání problémů, se kterými se v jiných zemích již setkali, s modely jejich řešení a modely celkového uspořádání systémů služeb sociální politiky nám může pomoci budovat náš systém uvážlivěji a efektivněji. My, sociální pracovníci, bychom měli mít možnost se tohoto procesu aktivně zúčastňovat, a to vyžaduje jeho znalost.

Ve třetím ročníku, v posledním vyučovacím bloku disciplíny Sociální politika, se budeme věnovat jednotlivým subsystémům sociální politiky – politice sociálního zabezpečení, politice zaměstnanosti, politice školské, zdravotní a dalším – s ohledem na jejich aktuální podobu v současné České republice.

Přeji vám ve vašem studiu mnoho zdaru.

Eva Klimentová

1 Chudoba

Než se dostaneme ke slibovaným stěžejním tématům historického vývoje sociální politiky a problematiky sociálního státu, musíme rozkrýt souvislosti jednoho zásadního termínu, ke kterému se sociální politika historicky vztahuje. **Chudoba** je realitou, na kterou sociální politika vždy (kurativně) reagovala, pravděpodobně za účelem jejího potření i vznikla. Přes mnohá očekávání se ale nikdy nepodařilo chudobu potlačit zcela a s její existencí se sociální politika potýká do dneška. Bez této kapitoly byste mohli v dalším výkladu tápat, proto chutě do toho!

Průvodce kapitolou:

- pokusíme se definovat pojem **chudoba** a uvidíme, jak je to problematický úkol;
 - stručně si osvětlíme **historický vývoj** pohledu na chudobu;
 - rozlišíme **subjektivní a objektivní koncept chudoby**, vysvětlíme si pojmy **absolutní a relativní chudoba**, subsistenční minimum, moderní chudoba, sekundární chudoba;
 - zamyslíme se nad možnými **příčinami chudoby**, jejich sociálními souvislostmi a důsledky;
 - poznáme možné **nástroje sledování a měření chudoby**;
 - budeme se zabývat nutností naplnit ochrannou a homogenizační funkci sociální politiky při řešení problému chudoby a současně nedopustit vznik tzv. **pastí chudoby**;
 - budeme diskutovat o různých možnostech a nástrojích **řešení chudoby** – preventivních i následných.
- **Dále v textu budeme pracovat s pojmem „blahobyť“. Jak byste jej laicky definovali? Kdo je podle vás blahobytný?**

Blahobyť a chudoba. Tyto dva stěžejní pojmy, protikladné a přesto úzce související, formují v sociální politice podobu významné části sociálně politických opatření, zejména v oblasti distribuce a redistribuce společenských zdrojů (tedy nejen finančních prostředků, ale i tzv. životních šancí či příležitostí). I když v obecné mluvě používáme obvykle pojem **blahobyť** k popsání extrémního bohatství některých jedinců či domácností, sociální politika jej užívá spíše k vystižení situace, kdy občané disponují dobrým, slušným životním standardem. V tomto smyslu je potom blahobyť chápán jako opak chudoby a kdo není chudý, ten v tomto úhlu pohledu žije blahobytně.

*Blahobyť
a chudoba*

Problém chudoby sužuje lidskou civilizaci prakticky od jejího vzniku, spolu s nemocí a ztrátou živitele je nejstarší sociální událostí. V současnosti není problémem pouze rozvojových zemí, ale i sociální reality vyspělých států, každá společnost má své nízkopříjmové vrstvy obyvatelstva. Chudoba v moderních státech však není otázkou smrti hladem nebo v důsledku banálního onemocnění, spíše je otázkou deprivace a nerovnosti. [Tomeš 2001: 152]

Původního cíle prvních sociálně politických opatření státu, kterým bylo vymýtit chudobu ze společnosti, nebylo a ani nemohlo být dosaženo. Hlavním důvodem je skutečnost, že s historickým vývojem se měnilo pojetí chudoby – co nyní považujeme v našich podmínkách za chudobu, by pravděpodobně naši předci považovali za nehorázný luxusní

přepych. Podobně by vyšlo ze srovnání naše soudobé pojetí chudoby Středoevropana a například některého indického vesničana.

Chudoba je termín víceznačný, je možno jej vykládat mnoha způsoby. Jeho vymezení podléhá nejen subjektivnímu hodnocení každého z nás, ale i různých institucí. Proto, abychom mohli přiměřenými sociálně politickými opatřeními problém chudoby zvládnout, musíme nejprve vědět, co to vlastně chudoba je, jak je možno ji měřit, musíme znát příčiny jejího vzniku a znát možné postupy pro její (minimálně) zmírnění.

Chudoba Obecně lze říci, že **chudoba je stav, kdy lidé nemají a současně nejsou schopni získat prostředky k tomu, aby mohli zajistit svou existenci v konkrétním sociokulturním prostředí. Je to stav, kdy životní podmínky a uspokojení základních životních potřeb není zabezpečeno dostatečnými příjmy či statky a kdy tyto příjmy není možno z objektivních důvodů zvýšit a kdy občan nedisponuje ani jinými příjmy či majetkem, který by mu umožnil získat prostředky ve výši, která je ve společnosti uznána jako minimální.** Chudoba je tedy spojována s hmotnou nouzí, deprivací. Žít v chudobě znamená být především materiálně deprivován. Znamená žít bez toho, co je nezbytné a jako takové je společensky uznáno. [Krebs 2007: 107]

Co je to deprivace? Definici si najděte ve slovníku a vypište si ji:

Jak jinak jsou podle vás chudí lidé deprivováni než jen hmotně?

1.1 Koncepty chudoby

Koncepty chudoby

Asi se shodneme, že není chudoba jako chudoba. Proto se v sociální politice užívá k vysvětlení různé náplně pojmu chudoba tzv. konceptů chudoby. Tyto **koncepty chudoby** je možno v zásadě rozlišit na následující:

- A. subjektivní chudoba
- B. objektivní chudoba
 - a) absolutní chudoba
 - b) relativní chudoba

Subjektivní koncept chudoby

A. Subjektivní koncept chudoby

Je jedním z možných pojetí chudoby, které plyne z toho, jak dotázaný jedinec nebo domácnost individuálně a subjektivně hodnotí svoji životní situaci v oblasti (zejména) materiálního zajištění. Souvisí tedy s tím, zda se lidé subjektivně cítí či necítí být chudými. Subjektivní vnímání chudoby se odvíjí od toho [Krebs 2007: 108]:

- co jedinec chce, čeho chce dosáhnout, jaké má aspirace;
- co si myslí, že si zaslouží, co považuje za spravedlivé, aby měl;
- co si jedinec myslí, že skutečně potřebuje, jak subjektivně vnímá laicky definované existenční minimum;
- co mají druzí, tedy jak jedince ovlivňuje určitá společenská komparace, a podobně.

Subjektivní koncept chudoby je velice neurčitý. Obtížně se do něj zařazují lidé, kteří jsou objektivně chudí, ale chudými se být necítí, a lidé, kteří se být chudými cítí, ale

ve skutečnosti (objektivně) chudí nejsou. Subjektivní koncept chudoby je významný spíše pro zjištění spokojenosti obyvatelstva s jejich příjmovou situací a životním standardem. Ukazuje zpravidla vyšší výskyt chudoby než objektivní koncept chudoby. [Krebs 2007: 108]

Zde vás čeká třetí korespondenční úkol. Jeho zadání je:

Cítíte se subjektivně chudí? Proč? S čím srovnáváte? A s čím byste srovnávat mohli? Uveďte příklady lidí, kteří chudí jsou, ale chudými se necítí být, a lidí, kteří nejsou chudí, a přesto se tak cítí.

B. Objektivní koncept chudoby

Objektivní chudobou je označován stav, v němž nejsou dle názoru státu uspokojovány základní lidské potřeby na přijatelné úrovni. [Tomeš 2001: 154]

Objektivní
koncept
chudoby

Jedná se o koncept, který vymezuje chudobu pomocí faktorů, které nejsou přímo závislé na mínění těch, kteří chudými jsou nebo se chudými cítí být. Vychází z **analýz sociálně ekonomických informací o sledovaných souborech domácností**. Tyto domácnosti vedou za stanoveným výzkumným účelem podrobné výkazy svých příjmů a výdajů, a umožňují tak sledovat vědcům charakteristické modely spotřeby domácností různých typů. Získané poznatky umožňují následně vládám vést na základě určitých objektivních kritérií jednoznačnou dělicí čáru v příjmové distribuci obyvatelstva, a zřetelně tak oddělit chudé od nechudých. Skupině jednotlivců a domácností, které jsou označeny za chudé, je následně poskytována finanční či věcná podpora (u nás zejména formou dávek pomoci v hmotné nouzi). [Krebs 2007: 109]

V rámci objektivního konceptu chudoby můžeme dále rozlišovat dva základní pojmy, kterými jsou „absolutní chudoba“ a „relativní chudoba“.

a) Absolutní chudoba

Jako absolutní chudobu charakterizujeme stav, kdy nedostatek nebo úplné chybění prostředků neumožňuje uspokojovat základní životní potřeby do té míry, že **je ohrožena sama existence člověka** a hrozí mu smrt. [Tomeš 2001: 152]

Absolutní
chudoba

Tento koncept je v současné době považován za opodstatněný pouze v chudých rozvojových zemích, pro vyspělé země je již považován za nerelevantní.

Zajímavým poznáním v této souvislosti je, jak jsou příjmy rozděleny mezi globální populaci. „Kvalifikované odhady uvádějí, že za posledních třicet let podíl příjmů nejbohatších 20 % obyvatel vzrostl ze 70 % na 85 % všech příjmů, zatímco podíl příjmů nejchudších 20 % poklesl z 2,3 % na pouhé 1,4 %. Propast mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi, měřena průměrným hrubým domácím produktem na hlavu, se mezi lety 1960 a 1993 téměř ztrojnásobila. Nejbohatší země světa s průměrnou výší tohoto ukazatele 24 000 dolarů ročně a počtem obyvatel 849 milionů žily vedle nejchudších zemí, jejichž více než třem miliardám obyvatel muselo stačit na hlavu v průměru méně než 400 dolarů ročně. Podle jiného odhadu se mezi lety 1960 a 1991 zvýšil poměr příjmů nejbohatší a nejchudší pětiny světové populace z 30 : 1 na 61 : 1.“ [Potůček 1999: 213]

- **Dokážete vyhledat údaje, které by aktualizovaly obsah rozšiřujícího textu? Který z nich vás nejvíce zaujal?**

Relativní
chudoba

b) Relativní chudoba

Relativní chudoba je stav, v němž jedinec, rodina nebo sociální skupina uspokojuje své potřeby **na výrazně nižší úrovni, než je průměrná úroveň v dané společnosti** (státě). [Tomeš 2001: 153]

Relativní chudoba se odvozuje od zjištění rozložení příjmů domácností v konkrétní společnosti a je formulována pružně v závislosti na vývoji celkové příjmové úrovně ve společnosti. Hladina relativní chudoby je obvykle určena vzdáleností od jistého, zpravidla průměrného životního standardu ve společnosti. To znamená, že člověk uspokojuje své základní životní potřeby, které jsou v dané společnosti běžné, ale současně se cítí nebo je v určitém smyslu deprivován a ze společnosti vyloučen. Chudoba se v tomto smyslu projevuje zpravidla v nedostatečném vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby, v nižší úrovni bydlení, v nemožnosti spořit a podobně. Protože je chudoba podle tohoto konceptu vázána na průměrný dosažený životní standard v dané době a společnosti, nemusí se výskyt chudoby v čase měnit. Stejně tak dobře se však může zvyšovat či snižovat. [Krebs 2007: 109–110]

Moderní
chudoba

Skutečnost, že v současné době ve vyspělých zemích pojem chudoba nezahrnuje stejný význam jako v zemích rozvojových nebo v minulosti, popisujeme pojmem „**moderní chudoba**“, která je vždy chudobou relativní. Někteří autoři v této souvislosti rozlišují „**starou chudobu**“ a „**novou chudobu**“, aby zdůraznili změnu podoby chudoby v historii vývoje společnosti. [Krebs 2007: 110]

Pěkně psaný článek k tématu subjektivní chudoby naleznete v časopise Práce & Sociální politika 5/2008 na s. 8. Z nejzajímavějšího vybírám¹:

Světová banka definuje chudobu jako nutnost žít za méně než dolar denně, což je úděl, se kterým se musí vyrovnat například lidé z některých afrických zemí, z Indie, čínského venkova. V západní civilizaci vypadá chudoba velmi odlišně, kdy za nemajetného se například v členských zemích Evropské unie považuje ten, jehož měsíční příjem nedosahuje 60 % průměrné čisté mzdy v daném státě. Evropská chudoba tedy není život ohrožujícím hmotným nedostatkem jako spíše pocitem, že nemáme to, co ostatní, že musíme neustále počítat výdaje, omezovat svou spotřebu pod standardní úroveň ve společnosti.

V České republice podle těchto kritérií spadají do kategorie chudých lidé, jejichž příjem je nižší než přibližně 7 000 Kč měsíčně. „Evropská chudoba“ se tedy v Česku týká zhruba 8 % populace, což nás řadí na špičku Evropy. Ve Velké Británii je to přibližně 18 % obyvatel, v Německu 16 %, na Slovensku 21 %, v Rakousku 13 %, v Itálii, Řecku a ve Španělsku 20 %, ve Francii 14 %, v severských státech 11 %, v Maďarsku 12 %, ve Slovinsku 10 % a v sousedním Polsku 17 %.

A jen pro zajímavé dokreslení: Podle odhadů více než polovina spotřebitelských úvěrů v Česku putuje k lidem z nejnižších příjmových skupin. Pod vlivem reklamy si pořizují spotřební předměty spíše krátkodobého významu, toto jednání však s sebou nese dlouhodobé zadlužení. Nákupy spotřebičů či značkového oblečení jsou lákavé a alespoň na chvíli dodají sebevědomí osobám deprivovaným nízkými příjmy a s tím souvisejícími omezeními ve spotřebě.

¹ Srov. http://www.mpsv.cz/files/clanky/5389/PSP_04_08_sm.pdf ze dne 10. září 2008.

- Co vám osobně připadá jako nejtěživější problém skupiny chudého obyvatelstva? Jak zde může pomoci sociální práce?
- Zkuste spočítat, jaký současný příjem na hlavu v ČR by mohl být považován za „evropskou chudobu“. Zhodnoťte výši této částky na základě svých osobních zkušeností s domácím hospodařením.

V tématu chudoby dále můžeme rozlišovat mezi hmotnou a sociální nouzí [Tomeš 2001: 153–154]:

- **stavem hmotné nouze** nazýváme situaci, kdy základní životní podmínky občana nejsou zabezpečeny dostatečnými příjmy a tento občan není schopen si je zajistit ani vlastním přičiněním, ani s pomocí svých nejbližších. Společensky uznanou hranicí, pod níž nastává **stav hmotné nouze**, je životní minimum, stanovené zpravidla právní normou. Za zákonem stanovených podmínek je občanům v hmotné nouzi poskytována **sociální pomoc**, nejčastěji prostřednictvím **peněžitých či věcných dávek**;
- naproti tomu **stav sociální nouze** je způsoben závažnými důvody na straně občana, jako je nízký či vysoký věk, zdravotní stav, dysfunkce rodiny, nepříznivé osobnostní charakteristiky občana, ohrožení nebo poškození zájmů občana jinou osobou. Takto postižený jedinec není schopen zabezpečovat své základní životní a sociální potřeby. Zejména se jedná o zabezpečení péče o svou osobu, zabezpečení garantovaných práv a zájmů, péče o domácnost a podobně. Chybějící soběstačnost občana tak musí být nahrazena **sociální pomocí**, která má zejména podobu **sociálních služeb**.

Hmotná nouze

Sociální nouze

Stav hmotné a sociální nouze se může vyskytovat i současně a často tak tomu je. Například v sociálně vyloučených komunitách. Oba tyto stavy ale mohou existovat i nezávisle na sobě.

- Pokuste se najít příklady nezávislého výskytu hmotné nouze bez sociální nouze a naopak sociální nouze bez hmotné nouze.

1.2 Příčiny chudoby

Ve vyspělých státech současnosti v chudobě žijí nebo jsou jí ohroženy některé typické sociální skupiny obyvatelstva. Mezi chudými se nejčastěji vyskytují ti, kteří jsou nebo byli nekvalifikovanými pracovníky, děti a členové neúplných rodin, lidé dlouhodobě nezaměstnaní, nemocní, nezpůsobilí k práci a migranti. **Chudoba vzniká ze tří hlavních skupin důvodů**, kterými jsou podle Krebse [2007: 111–112]:

Příčiny chudoby

- a) nízké výdělky plynoucí ze zaměstnání;
- b) nezaměstnanost;
- c) rozdíly ve vlastněném bohatství.

Příčin **nízkých výdělků plynoucích ze zaměstnání** je několik [Krebs 2007: 111–112]:

- a) hlavní příčinou je **nedostatečná úroveň vzdělání a kvalifikace**, která se v některých rodinách přenáší z generace na generaci. Významné nástroje k ovlivnění této příčiny chudoby uplatňuje vzdělávací politika například snahou o vytvoření rovných příležitostí k nabytí vzdělání a kvalifikace i dětem z málo podnětného sociokulturního prostředí (například nulté ročníky pro děti ze sociálně vyloučených rodin);

Nízké výdělky ze zaměstnání

- b) nízké výdělky však mohou být spojeny také s **rozdíly ve schopnostech, nadání, v inteligenci a pílí, s rozdíly v pracovitosti, ve vrozených předpokladech a povahových rysech**. Zde se jedná o diferenciaci výdělků z výkonových hledisek;
- c) nízké výdělky mohou být ovlivněny i **nepeněžními preferencemi při volbě profese** – příkladem takových preferencí je vázanost na byt, snaha nezpřetrhat vazby na širší rodinu, péče o dítě a podobně. Ty brání špatně placenému pracovníkovi a jeho rodině se přestěhovat za výnosnějším zaměstnáním například do jiné části země;
- d) další skutečností, která generuje nízké výdělky, je to, že **určité schopnosti člověka jsou ceněny více než druhé**. Potom bychom se mohli doptávat, proč má mít například lékařka či učitelka nižší mzdu než vedoucí odboru na ministerstvu;
- e) nízké výdělky jsou ovlivněny i **nezpůsobilostí k práci a diskriminací**.

Následně jsou **nízké výdělky příčinou nízkých starobních i jiných důchodů a dalších pojistných dávek** sociálního zabezpečení (například nemocenských dávek, podpory v nezaměstnanosti), a chudoba se tak stává průvodním jevem celého života jedince či domácnosti, případně se, jak už jsme si řekli, přenáší i na další generace. To si nedostatečně uvědomují lidé zapojení do šedého nebo černého pracovního trhu.

- Ilustrujte a vysvětlete na příkladech tvrzení obsažená v posledním odstavci.
- Jaké nástroje by bylo možno použít k řešení chudoby plynoucí z nízkých výdělků?

Nezaměstnanost

Nezaměstnanost, zejména pak dlouhodobá, je vždy spojena s poklesem příjmů jedince či domácnosti a může vést k chudobě, je další její významnou příčinou. Ztráta zaměstnání je typickou sociální událostí. S rostoucí mírou nezaměstnanosti ve společnosti se také zvyšuje riziko, že nezaměstnanost budou v domácnosti postiženi oba živitelé (v případě úplných rodin), a rodina se tak stane zcela závislou na dávkách ze strany státu. Nabízelo by se zde řešení **zvýšením podpor v nezaměstnanosti nebo prodloužením doby nároku na tuto dávku**. To však může u nezaměstnaných a jejich rodin vést k tzv. **pasti nezaměstnanosti**, kdy vysoká podpora v nezaměstnanosti nemotivuje nezaměstnané k rychlejšímu nalezení nové pracovní příležitosti. V celospolečenském měřítku může toto řešení způsobit neúnosné zvýšení sociálních výdajů. [Krebs 2007: 112]

Příčiny nezaměstnanosti (více se o nich dozvíme ve studijní opoře Sociální politika pro sociální pracovníky III) mohou být podobné jako u nízkých výdělků ze zaměstnání, více ohroženy nezaměstnaností jsou osoby s nízkou či žádnou kvalifikací, ženy s malými dětmi, absolventi bez praxe, migranti, osoby se zdravotním postižením a další. Podobně jako nízké výdělky i častá či dlouhodobá nezaměstnanost může být následně příčinou nízkých starobních a jiných důchodů, a tedy i (celoživotní) chudoby. Částečné řešení této problematiky skýtá aktivní politika zaměstnanosti.

- Co je to aktivní politika zaměstnanosti? Jaké znáte její nástroje? A jak byste hodnotili současnou úroveň aktivní politiky zaměstnanosti u nás?

Rozdíly ve vlastním bohatství

Rozdíly ve vlastním bohatství, další z možných příčin chudoby, determinují i rozdíly v důchodech. Bohatým vynáší jejich majetek značné vlastnické důchody, zatímco neexistence bohatství a jakéhokoli majetku na straně chudých nenese žádný důchod, a nemůže tudíž být ani alternativním zdrojem příjmů pro uspokojování základních životních potřeb a překlenutí doby, po níž trvá hmotná nouze. [Krebs 2007: 112]

Uvedené příčiny chudoby jsou spojovány se dvěma protikladnými **stanovisky k chudobě** [Krebs 2007: 112–113]:

- a) první z nich prosazuje názor, že chudoba souvisí s celkovým uspořádáním společnosti, zejména politických a ekonomických podmínek, které jedinci mohou pouze nepatrně ovlivňovat. Odstranění chudoby je tak primárně společenskou záležitostí a je v kompetenci státu;
- b) druhé stanovisko se opírá o tvrzení, že chudoba souvisí s osobním zaviněním každého člověka, s jeho nedostatečnou pracovitostí, s nízkou přizpůsobivostí, s nevhodným chováním a podobně. Proto za chudobu jsou odpovědní především sami chudí lidé a je tak i jen na nich samotných, aby hledali a mobilizovali své vlastní zdroje a řešili svou chudobu sami.

Obě stanoviska jsou samozřejmě extrémem. V reálném postoji k chudobě se musí promítnout jak odpovědnost společnosti za chudobu určitých skupin obyvatelstva, tak i fakt jejího možného zavinění jedincem. Oba názory tak budou ovlivňovat volbu nástrojů k řešení chudoby.

- **Přiřadte formulovaná stanoviska k chudobě příslušným sociálně politickým doktrínám, jak jsme je poznali v předchozí kapitole. Jaké nástroje řešení chudoby budou tyto typy sociální politiky podle vás preferovat?**

1.3 Nástroje měření chudoby

Chudobu nejčastěji sledujeme (měříme) pomocí **dvou nástrojů** [Tomeš 2001: 154–155]:

- a) **normativní metoda** je postavena na stanovení společensky přijatelného minimálního spotřebního koše. Souhrn cen zboží ve spotřebním koši potom činí hranici příjmů, pod nimiž už se nachází stav chudoby. Nezbytné živobytí reprezentované tímto minimálním spotřebním košem zahrnuje výživu, hygienu, ubytování, ošacení, vybavení domácnosti a další nezbytné osobní potřeby, u dětí například vzdělávání. Stanovení obsahu spotřebního koše je mimořádně citlivé, protože u každé jeho položky mohou vznikat diskuse o tom, zda se jedná o potřebu nezbytnou, či nikoli. Příkladem za všechny může být například denní tisk nebo platba za připojení na internet. Jedná se vlastně o **měření chudoby pomocí spotřeby**;
- b) **relativní metoda** posuzování chudoby se realizuje stanovením úrovně příjmů ve vztahu k dosahovanému průměrnému příjmu v dané zemi. Občané, kteří nedosahují této hranice, jsou považováni za chudé a mohou nárokovat sociální pomoc. Výhodou relativní metody je její pružnost. Zde se tedy vlastně jedná o **měření chudoby pomocí příjmů**, nevýhodou je však opomíjení faktu takzvané „**sekundární chudoby**“, k níž dochází v důsledku způsobu, jímž jsou příjmy užity.

Příkladem sekundární chudoby je situace, kdy dostatečné příjmy rodiny končí naházené jedním z rodičů do výherních automatů. Mnohem prozaičtější a v dnešní době bohužel obvyklejším případem může být situace, kdy jeden ze živitelů rodiny přijde o práci a příjem druhého živitele jen stěží pokryje náklady na hypotéku a poplatky spojené s bydlením. Zbýlé prostředky nejsou dostačující pro zabezpečení výživy a ostatních základních potřeb členů rodiny.

Měření chudoby

- **Většina z vás to asi ví, ale pro kolegy, kteří nejsou z praxe sociální práce: má výše popsaná rodina nárok na dávky pomoci v hmotné nouzi?**

V praxi se využívá obvykle různých kombinací obou nástrojů měření chudoby tak, aby dosažené výsledky měření byly co nejpřesnější. Cílem je změřit objektivní míru chudoby a stanovit příjmovou hranici, která v konkrétní společnosti oddělí jedince a domácnosti nechudé od chudých, kterým musí být poskytnuta finanční podpora a sociální pomoc.

*Je tedy zřejmé, že **měření rozsahu chudoby** je mimořádně komplikované a užívá se k němu řada **indikátorů**. V případě České republiky užívá Potůček následujících čtyř, kterými jsou [Potůček 1999: 210]:*

1. *oficiálně stanovená hranice životního minima;*
2. *míra chudoby užívaná orgány Evropské unie – už jsme ji zmiňovali;*
3. *subjektivní míra chudoby zjišťovaná podle speciální metodiky nebo*
4. *pocit chudoby, zjišťovaný jako procento odpovědí „rozhodně ano“ na otázku „Domníváte se, že Vaše domácnost je chudá?“.*

Pokud si jako příklad vezmeme z odkazované Potůčkovy publikace rok 1996, potom v České republice:

1. *pod hranicí oficiálního životního minima žilo 3,7 % domácností,*
2. *chudými podle metodiky EU bylo 3,9 % domácností,*
3. *subjektivně chudými se cítili členové 28,2 % domácností a*
4. *na otázku „Domníváte se, že Vaše domácnost je chudá?“ odpovědělo „Rozhodně ano“ 8,0 % domácností.*

Úkoly sociální politiky

Protože chudoba je ve vyspělých zemích zpravidla spojena s organizovanou, státem garantovanou pomocí chudým na podkladě nejširší celospolečenské solidarity, musí naplňovat příslušná oblast sociální politiky **základní funkce** pohybující se mezi dvěma mantinely [Krebs 2007: 115]:

1. **naplnit ochrannou a homogenizační funkci sociální politiky**, to znamená zabezpečit lidsky důstojné podmínky všem, pokrýt skutečně nouzové situace;
2. **naplnit stimulační funkci sociální politiky**, tedy zabezpečit, aby se pomoc poskytovaná v chudobě nedostávala do konkurence s pracovními příjmy. Cílem je, aby distance mezi životem z práce a z podpor byla dostatečně výrazná, aby se zabránilo takzvaným „**pastem chudoby**“.

- **Zopakujte si, jaká jsou rizika příliš vysoké a příliš nízké míry přerozdělování, a aplikujte tyto znalosti na problematiku řešení chudoby.**

*Pojmem, který je pro nás při studiu chudoby v současných vyspělých společnostech zajímavý, je pojem „**underclass**“ nebo také „**new underclass**“. Do sociálních věd byl zaveden ve druhé polovině dvacátého století německo-britským sociologem, filozofem a politikem Ralfem Dahrendorfem. Dahrendorf popisuje nový fenomén vysoce rozvinutých industriálních společností, kdy tyto společnosti na jedné straně vyžadují tak vysokou schopnost vypořádat se s různými sofistikovanými systémy, že jí určitá část populace nedostojí, ať se snaží, jak chce. Na druhé straně je produktivita těchto společností tak vysoká, že mohou tuto část populace udržet dlouhodobě na sociálních dávkách. [Možný in Mareš 1995: 6]*

Za hlavní charakteristiky „underclass“ jsou považovány dlouhodobá nezaměstnanost, časté střídání období zaměstnanosti a období nezaměstnanosti, obsazování špatně placených pracovních míst vyžadujících jen nízkou nebo žádnou kvalifikaci, typická je **úplná nebo částečná závislost na dávkách sociálního státu a neschopnost participovat efektivně na trhu práce**. Někteří odborníci dokonce hovoří o vzniku „kultury závislosti“, která je kontrastem ke „kultuře podnikavosti“, snaze mít se stále lépe, charakteristické pro ostatní vrstvy obyvatelstva. Příslušníci „underclass“ si vytvářejí **vlastní životní hodnoty a strategie**, mají specifický vztah k majoritní populaci a jejím institucím (včetně práva), vyznačující se ztrátou respektu ke společenským autoritám, chabou sociální kontrolou, spoléháním se na podporu státu. Typickými jevy v této skupině obyvatelstva jsou nezaměstnanost, kriminalita, časná těhotenství, drogy, nestabilní rodinné vztahy. Navíc má bohužel „underclass“ specifické mechanismy reprodukce podobné takzvanému cyklu chudoby, kterými tento „životní styl“ přenášejí dospělí i na své děti. [Mareš 2002: 97–98]

- Uvedte na příkladu ze své praxe, co je to sekundární chudoba. Jaké nástroje můžeme použít k jejímu řešení?
- Jak byste přeložili pojem „underclass“ do češtiny?

1.4 Možnosti řešení chudoby

Opatření, kterými lze chudobu řešit, je celá řada. Rozlišujeme opatření preventivní a následná.

Opatření preventivní mají pro řešení chudoby zásadní význam. Sociálním problémům je vždy humánnější, účinnější a zpravidla i finančně výhodnější předcházet. Prevencí vzniku chudoby je zejména výkonná a efektivní vzdělávací politika, zdravotnická politika, aktivní politika zaměstnanosti, politika sociálního zabezpečení a další. Cílem je pokud možno nedovolit ohroženým skupinám obyvatelstva upadnout pod hranici chudoby, a pokud již tato situace nastane, pomoci jim co nejdříve se s takovým ohrožením vypořádat. [Krebs 2007: 116]

Prevence
chudoby

Následná opatření k řešení chudoby se oproti tomu uplatňují tam, kde preventivní opatření selhala nebo nebyla uplatněna (v sociálních politikách reziduálního typu je používání preventivních nástrojů řešení chudoby velmi omezené nebo žádné, jak již víme). K nejčastěji používaným sociálně politickým opatřením zaměřeným na řešení existující chudoby patří takzvané **minimální příjmové veličiny**. Radíme sem zejména **minimální mzdu** a **minimální důchod** a dále konstrukty minimálního garantovaného příjmu občana, který je v různých zemích různě označován, například jako **životní minimum**, **sociální minimum**, **existenční minimum** a podobně. [Krebs 2007: 116]

Řešení
chudoby

V praxi naší sociální politiky se používá k řešení chudoby zejména **institutu životního minima** jako konsenzuálně dohodnuté zákonné hranice chudoby. Ve srovnání s minimální mzdou jde o vhodnější způsob řešení, neboť **minimální mzda** je pouze opatřením dílčím. Jejím smyslem primárně není řešit chudobu, ale zvýšit příjem nejhůře placených pracovníků. Může pokrývat uznané minimální životní potřeby samotného pracovníka, ale obvykle už ne jeho rodiny. [Krebs 2007: 116]

Jen pro zajímavost: Minimální mzda činí v současné době 8 000 Kč, ovšem nižší mzdu než 9 000 Kč pobírají v Česku pouze necelá 2 % lidí a za minimální mzdu pracuje jen asi 1 % lidí. Více jak dvě třetiny lidí pobírajících minimální mzdu jsou ženy. Důvodem je jejich vyšší ochota pracovat za nižší mzdu a na druhou stranu i nechuť být odkázány na podporu v nezaměstnanosti a následné sociální dávky.²

Český statistický úřad sleduje vývoj mezd: z aktuálních zajímavostí uveďme z hlediska percentilu, tedy podle mezd v jednotlivých procentních částech vzestupně seřazeného souboru zaměstnanců: v roce 2012 například pátý percentil, tedy mzda, kterou nedosahuje jen pět procent nejhůře placených zaměstnanců, činila 10 207 Kč. Pět procent pracujících má tedy hrubou mzdu nižší než přibližně deset tisíc korun. Na druhé straně 95. percentil (na který 95 % zaměstnanců nedosáhne) činil 52 691 Kč.³

Životní minimum

Oproti minimální mzdě je **životní minimum** opatřením relativně nejvhodnějším. Občanům, jejichž čisté příjmy nedosahují společensky uznané minimální hranice, je při splnění zákonem daných podmínek státem dorovnáván, nebo dokonce plně nahrazován příjmem formou obligatorní dávky. Životní minimum vymezuje hmotnou nouzi, je kritériem pro poskytování pomoci v případě hmotné nouze, je hranicí chudoby. Rozděluje obyvatelstvo na chudé a nechudé. Požadavek udržení reálného obsahu životního minima je zabezpečován jeho zákonnou valorizací. [Krebs 2007: 118]

Další nástroje

Potůček uvádí a doporučuje i **další důležité nástroje řešení chudoby**, kterými mohou být například [Potůček 1999: 216]:

- nástroje zaměřené na dosažení efektivní zaměstnanosti;
- podpora obecné dostupnosti vzdělávání a rekvalifikace po celou dobu ekonomické aktivity jedinců;
- stanovení přiměřeně vysokých minimálních standardů veřejných sociálních služeb a vysoká univerzalita nároků na ně;
- úprava soustavy sociálního zabezpečení tak, aby podporovala motivaci k produktivní práci;
- progresivní zdanění.

- Uveďte příklady preventivních opatření řešení chudoby ze strany státu a ze strany občana. Jakou roli může hrát neziskový sektor?
- Které hlavní právní normy u nás upravují nástroje řešení chudoby – preventivní i následné?

S problematikou chudoby a efektivity sociálního státu při jejím řešení souvisí nejen téma zneužívání sociálních dávek, proti kterému se snaží sociální politiky bojovat, ale i jev, který je nazýván „**non-take-up benefits**“ neboli **nečerpání dávek** těmi, jimž jsou určeny a kteří k tomuto čerpání mají oprávnění. Zajímavě o tomto tématu píše Mareš [1999: 4–5]:

Pravdou je, že se nečerpání sociálních dávek vyskytuje pouze zřídka a týká se pouze malého počtu a podílu oprávněných osob. V případech, kdy je nárok na tyto dávky nutno prokazovat – prokazování je nejen složité a dlouhotrvající, ale i stigmatizující –, se ovšem

² Srov. <http://www.finance.cz/zpravy/finance/144903-minimalni-mzda-na-hranici-chudoby/> ze dne 13. června 2013.

³ Srov. <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/c/870031FD3C> ze dne 13. června 2013.

podíl neuplatněných nároků zvyšuje. Obvykle podíl těch, kteří tyto dávky nečerpají, i když jsou jim ze zákona určeny, kolísá od 15 % do 30 % celkově oprávněných osob.

Mareš uvádí, že existují čtyři typické skupiny osob, které o sociální dávky nežádají:

- ti, kteří nemají a nehledají potřebné informace o dávkách a podmínkách nutných k jejich dosažení (případně je najít neumějí);
- ti, kteří dávku nepobírají, protože je to v rozporu s jejich životním postojem;
- ti, kteří nejsou přesvědčeni o svém oprávnění k čerpání dávky;
- ti, kteří nepokládají výši dávky za přiměřenou svým potřebám či námaze nutné k jejímu získání (sem se řadí i osoby, které se cítí být traumatizovány průběhem vyřizování žádosti nebo jsou přesvědčeny, že by tento proces nezvládly).

Není-li systém sociálních dávek potenciálními klienty vnímán jako jim dostupný, snižuje to jeho legitimitu a vypovídá to o rezervách efektivnosti v administraci systému i v systému samotném. Navíc je tím relativizován i vlastní smysl sociálního státu, mezi jehož cíle patří i redukce chudoby.

S tématem této kapitoly souvisí ještě pojem „**sociální vyloučení**“, který se začal objevovat v akademických diskusích od druhé poloviny 90. let dvacátého století.

Sociální vyloučení je pojmem, který má vytlačit dosud využívaný pojem chudoba. Smyslem není pouhá náhrada za méně stigmatizující pojem, ale celková změna pohledu na související problematiku. Současné evropské státy vnímají stále tíživěji nikoli jen aspekt nedostatečného materiálního zabezpečení dotčené skupiny obyvatelstva, ale jejich stále se rozšiřující odtržení od běžného života společnosti, omezený přístup k právům. Společnost se potom nerozděluje jen na ty, kteří jsou „nahore“, a ty, kteří jsou „dole“, ale oddělují se od sebe skupiny lidí, kteří jsou „uvnitř“, a lidí, kteří jsou „vně“ společnosti. Vyloučení je tedy ekonomické i společenské. Souvisejícím pojmem je potom **sociální začleňování**. [Krebs 2007: 123–124]

Matoušek definuje sociální vyloučení jako „obvykle komplexně podmíněnou nedostatečnou účast jednotlivce, skupiny nebo místního společenství na životě celé společnosti, resp. nedostatečný přístup ke společenským institucím zajišťujícím vzdělání, zdraví, ochranu a základní blahobyt“ [Matoušek 2003: 217].

- Vyhledejte si na webových stránkách Ministerstva práce a sociálních věcí ČR informace týkající se Národních akčních plánů sociálního začleňování. Jak po jejich přečtení rozumíte pojmům sociální vyloučení a sociální začleňování?

*Sociální
vyloučení*

Doporučená literatura k první kapitole:

KREBS, Vojtěch et al. (2007) *Sociální politika*. Praha: Aspi, pp. 104–134.

POTUČEK, Martin. (1995) *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství, pp. 30–35.

Studijní cíle:

Po prostudování kapitoly **Chudoba** byste měli:

- umět definovat pojem **chudoba** a základní **koncepty chudoby**;
- znát možné **příčiny chudoby**, jejich sociální souvislosti a důsledky;
- umět vyjmenovat a popsat **nástroje sledování a měření chudoby**;
- umět vyjmenovat a popsat **nástroje řešení chudoby** – preventivní i následné – a znát jejich výhody a nevýhody.

2 Vývoj sociální politiky

Průvodce kapitolou:

- i když se budeme snažit o ucelený výklad vývoje sociální politiky, uvidíme hned na začátku, že je to obtížné;
- **první vývojová etapa sociální politiky** počíná rodící se dělbou práce a pokračuje přes starověk ke středověku. Prvním cílem působení sociálně politických opatření bylo potírání chudoby;
- **druhou etapu vývoje sociální politiky** předznamenal zejména první zákon na ochranu práce v novověké Anglii, vznik dělnické třídy a její mobilizace, růst úlohy státu v sociální politice a životě každého občana;
- budeme ve výkladu svědky toho, jak koncem 19. století vznikalo nové pojetí sociální politiky – jeho otcem byl **Otto von Bismarck**;
- dvacáté století přineslo do sociální politiky mnoho převratných změn, hlavní z nich je **vznik silného sociálního státu v Evropě poválečných let**;
- a nakonec ve stručnosti poznáme přehled **sociální politiky na území dnešní České republiky** od dob Rakouska-Uherska po dnešek.

Výklad vývoje sociální politiky

Jak už jsme si řekli v přehledu kapitoly, podat ucelený a systematický výklad vývoje sociální politiky je mimořádně obtížné. Důvodů je několik, mezi ty nejzávažnější patří zejména skutečnost, že [Krebs 2007: 135–136]:

- ve světě neexistuje jednotně uznávané pojetí sociální politiky, a proto není ani jednoduché určit, co je a co není sociální politika, určit dobu jejího vzniku a sledovat její vývoj – o tom jsme se mnohé dozvěděli již v prvním díle studijní opory;
- sociální politika se úzce váže k vývoji lidské společnosti jako celku v celé její rozmanitosti, k vývoji jednotlivých společenských věd, technické vyspělosti společnosti a dalším proměnným, které ji ovlivňují – svou podstatnou roli hrají i geografické či klimatické podmínky teritorií různých národů a další jevy a procesy, které se sociální politikou úzce souvisejí;
- problémem při výkladu vývoje sociální politiky je i volba popisných či třídicích kritérií, která modelují náš postup při sledování sociálně politického vývoje – můžeme například zvolit jako kritérium měnící se roli státu, historické etapy, teritoriální vývoj, vývoj jednotlivých subpolitik sociální politiky a podobně. Podle zvoleného kritéria se potom budou popisy vývoje sociální politiky přirozeně lišit.

Obecné tendence

Přes uvedené problémy lze v historickém vývoji sociální politiky vyspělých zemí vystopovat určité **obecné tendence**, které jsou pro ni významné, určující. Lze je stručně charakterizovat takto [Krebs 2007: 136]:

- od nahodilého a nesystematického řešení nejkřiklavějších aktuálních sociálních problémů se postupně přechází k řešení cílevědomému, koncepčnímu, plánovitému;
- sociální politika se institucionalizuje, od individuálních a lokálních aktivit například rodin, obcí či církevních společenství směřuje historický vývoj sociální politiky k aktivitám, které v sociální oblasti organizuje a garantuje stát;
- národní sociální politiky se dále rozvíjejí ke vzájemné spolupráci států a národů, k mezinárodnímu dojednávání a vzájemnému sladování základních opatření v sociální

- oblasti tak, aby základní sociální práva byla dosažitelná ve větších regionech, například při volném pohybu pracovních sil v rámci Evropské unie;
- od dílčích a jednotlivých opatření spíše kurativního, nápravného charakteru dospívá postupně vývoj sociální politiky k systémovému a systematickému řešení sociálních problémů s akcentem na prevenci.
 - **Provedte kritiku jednotlivých prezentovaných tendencí v obecném vývoji sociální politiky ve vyspělých zemích, najděte výjimky. Svůj výklad ilustrujte praktickými příklady.**

Vývoj
lidských
potřeb

Řekli jsme si, že vývoj sociální politiky můžeme sledovat na základě různých kritérií. Jedním z nich může být také sledování vývoje potřeb člověka, kdy jednou ze základních potřeb každého člověka je **potřeba bezpečí** – ta je nám společná s dalšími živočichy. Proto po dlouhou dobu vývoje lidstva hledal člověk ochranu a zabezpečení jen své fyzické podstaty, případně se u něj projevoval pud ochrany potomstva. Postupem času se však vnímání této přirozené potřeby rozšiřovalo a měnilo tak, jak se rozvíjela lidská společnost, a začalo nás od ostatního živočišného světa odlišovat. Stěžejním zlomem ve vývoji lidstva byl **rozvoj zemědělství a dělba práce**. Postupně, nejvýrazněji zhruba od 18. století, se potřeba bezpečí rozšiřuje i o potřebu **bezpečného výhledu do vlastní budoucnosti** a lidé se začínají snažit zabezpečit se proti eventuálním rizikům hospodářského života. S rozvíjející se životní úrovní postupně vyvstává **požadavek zajištění určitého životního standardu**. Od té doby vývoj sociální politiky výrazně akceleruje – v dalším vývoji se objevuje požadavek na **zajištění základních předpokladů k všestrannému rozvoji osobnosti člověka**, který již v současné době považujeme za naprosto přirozený. Sociální politika se tedy nerozvíjela pouze kvantitativně, ale i kvalitativně, prostřednictvím rozvoje solidarity a stále dokonalejších redistribučních nástrojů. Postupně se stěžejním garantem zabezpečení vyvíjejících se lidských potřeb stával **stát**. [Krebs 2007: 136–137]

Úvodní odstavce této kapitoly můžeme shrnout následovně: **aktuální stav sociální politiky odpovídá vždy dané etapě vývoje konkrétní společnosti, jejím vývojovým záměrům, hodnotové úrovni a sociálnímu úsilí či aspiracím**. Na podobě sociální politiky se podílejí všichni její aktéři.

Teoreticky můžeme tedy historický vývoj sociální politiky rozdělit podle zastoupení role státu na dvě základní vývojové etapy. Pro první etapu je typické, že stát původně neměl žádnou roli subjektu sociální politiky, ale postupně ji buduje, získává. Přelom obou vývojových etap klademe přibližně do 19. století. Pro druhou etapu je charakteristická úloha státu jako hlavního aktéra, koordinátora a garanta sociální politiky. Toto období bývá také nazýváno obdobím „**moderní sociální politiky**“. [Krebs 2007: 134]

2.1 První vývojová etapa

V počátcích formování lidské společnosti ještě pravděpodobně nemůžeme hovořit o sociální politice v pravém slova smyslu. Pokud existovala sociálně politická opatření charakteru vzájemné pomoci, vyplývala spíše z potřeb zachování rodové či kmenové pospolitosti, z přirozené solidarity. Tato opatření nebyla nijak plánována, spíše reagovala na vzniklou mimořádnou situaci, nevytvářela žádné zvláštní instituce. Zárodky plánovité a systematictější sociální politiky můžeme spojovat až se vznikem **dělby práce a vyšší**

První
vývojová
etapa

společenskou organizací, kdy vznikl problém péče o ty, kteří se na novém společenském systému nedokázali podílet. [Tomeš 2001: 32–33]

Starověk

Ve starověkých státech zaznamenáváme první **sociálně politická opatření**, která dávají určitým vybraným skupinám obyvatelstva bezpečné výhledy do nejisté budoucnosti – projevují se zejména péčí o válečné vysloužilce, válečné vdovy a sirotky, prvními zárukami péče o chudé svobodné občany (jistě znáte římské „chléb a hry“) a o svobodné občany se získaným zdravotním postižením. Tato opatření sice byla veřejného rázu, ale značně nahodilá a omezená, neposkytovala potřebným nezpochybnitelné záruky (práva, nárok). Představitelé komunity (ne vždy ještě můžeme hovořit o státu) se angažovali spíše jen v krajních, pro ně nebezpečných situacích (povstání otroků či chudiny), a to často represivně. [Krebs 2007: 137–138]

Uvedme si jen pro zajímavost několik historických příkladů [Tomeš 2001: 34–35]:

*...První státní podpory byly vyhrazeny lidem, o něž se stát opíral. Například v 18. století př. n. l. zařadil **babylonský král Chammurapi** mezi práva svých vojáků i právo vdovy na třetinu vojenského přídělů, zůstal-li po zemřelém vojákovi nezletilý syn. Váleční veteráni dostávali přiděly půdy, aby byli zajištěni pro stáří...*

*...**Athény** poskytovaly státní pomoc praceneschopným a nemajetným válečným poškozcům. Stát také převzal do státní vyživovací péče chlapce – sirotky po vojácích – a vychovával je, dokud nedosáhli plnoletosti. Později dokonce byla poskytována státní pomoc také svobodným občanům, kteří oslepli nebo byli postiženi jiným těžkým zdravotním postižením a nemohli se samostatně uživit. Poprvé se v Athénách ve 4. stol. př. n. l. setkáváme s poskytováním minimálního příjmu a testováním majetku potřebných, kteří žádali o podporu...*

*...**Ve starém Římě** patřili mezi nejohroženější vrstvy svobodných občanů drobní řemeslníci, protože jejich příjmy závisely výhradně na jejich práci a na odbytu zboží. Ve snaze se vzájemně zajistit pro případ ztráty příjmu zakládali pohřební a podpůrné spolky (takzvaná *collegia*) za účelem vzájemné podpory v nemoci a v případě smrti ... ty byly později podřízeny státnímu doзору...*

Všem těmto jevům různým sociálním požitkům bylo společné to, že byly přidělovány, nebyl na ně nárok.

Středověk

Ve středověku sílí potřeba péče o chudé – rozpadem otrokářské společnosti získávají sice lidé určité svobody, ale současně se vytrácí plná zodpovědnost nositelů společenské moci za jejich osudy. Stoupá počet osob, které se ocitají bez prostředků a objektivní možnosti se uživit a které samozřejmě následně ohrožují společnost zvyšující se kriminalitou. **Sociální politika tohoto období měla charakter zejména** [Krebs 2007: 138]:

- **dobročinný** – nahodile a neorganizovaně realizovaný šlechtou, měšťanstvem, církví a později i obcemi – a
- **represivní** – zde zasahovaly vládnoucí vrstvy společnosti na obranu soukromého vlastnictví proti kriminalitě chudiny, rostoucímu výskytu tuláctví a proti žebrotě.

Masový výskyt chudoby zaznamenáváme v Evropě poprvé v Anglii, kde na přelomu 15. a 16. století byli vyvlastňováni drobní rolníci ze své půdy, aby uvolnili prostor pro pěstování ovčí na vlnu, která byla zpracovávána v manufakturách. Tito lidé migrovali do měst a snažili se uplatnit na trhu práce – ten však byl zatím pouze v plenkách. Se stále početnější vrstvou chudiny se musela potýkat zejména větší města. [Tomeš 2001: 41]

Reakcí na tyto společenské změny byl vznik **chudinské péče**. Tímto pojmem rozumíme soustavu státních (včetně obecních) opatření na pomoc chudým, jimiž stát navázal na církevní filantropickou charitu. První opatření chudinské péče v sobě zahrnovala regulaci žebrání a první azyly pro nemajetné. [Tomeš 2001: 17]

Chudinská péče

První ucelenou legislativou chudinské péče byl **Kodex chudých**, který vznikl v Anglii v roce 1597 za vlády Alžběty I. Panovníce byla nucena organizovat státní chudinskou péči, aby se vyhnula nebezpečnému sociálnímu napětí. K financování sloužily přímé všeobecné daně (od roku 1601), které jsou **prvním historicky uznaným případem zavedení určité formy daně sloužící péči o chudé**. Později systémy chudinské péče vytvořily i další evropské země. [Tomeš 2001: 41]

Kodex chudých

Rozvoj řemesel a obchodu přinesl v tomto období také první svépomocné aktivity různých **zájmových spolků**, především spolků tovaryšů a cechů mistrů. Ty jednak garantovaly kvalitu práce svého členstva a jednak vytvářely takzvané „pokladny“, které sloužily členům neschopným práce k výplatě nezbytné podpory. [Tomeš 2001: 47]

Zájmové spolky

První ustanovení o zabezpečení praceneschopných horníků a jejich pozůstalých obsahovaly již horní řády ze 13. a 14. století. Byly to však spíše primitivní předpisy o bezpečnosti práce a úpravě pracovních podmínek než o zabezpečení praceneschopných. Podpora členů při pracovní neschopnosti patřila mezi hlavní činnosti hornických bratrstev. Byla jedním z důvodů, které vedly ke zřízení cechu v Kutné Hoře (1443). Havíři se tehdy domáhali zřízení cechu zejména proto, „aby mohli podporovat chudé a aby se na nemocné nežebralo u kostela, jako dosud, pro jejich tovaryšskou hanbu“. [Tomeš 2001: 48]

V šestnáctém století se setkáváme ještě s jednou novinkou – s **příspěvkem zaměstnavatelů** do bratrských pokladen horníků. Domovem tohoto převratného opatření bylo Německo – pokladny byly majetkem bratrstev, zaměstnavatelé měli pouze povinnost do nich přispívat. Německý stát jako první nařídil povinný příspěvek jak dělníka, tak i podniku, což bylo prvním předpokladem vzniku raných forem povinného sociálního pojištění. [Tomeš 2001: 50–51]

Pro **novověk** je typický přechod společnosti od feudalismu ke kapitalismu. Zásadní změny v rodící se industriální společnosti, urbanizace a uvolnění pracujících z panského podruží však s sebou nesou kvalitou i kvantitou nebývalé sociální problémy. **Se vznikem dělnické třídy** se opatření sociální politiky stále častěji koncentrují na pracovní a životní podmínky dělnictva a také se v nich stále významněji angažuje stát. Stěžejním momentem je zde jistě skutečnost, že dělníci se stali volíci a mohli reálně ovlivnit podobu sociální politiky prostřednictvím svých volených zástupců do parlamentů. Jedním z projevů těchto zásadních společenských změn je **první zákon na ochranu práce**, který byl roku 1802 vydán v Anglii. Můžeme si uvědomit, jak daleko za dvě stě let společnost v ochraně práce pokročila, když víme, že tento zákon svými hlavními ustanoveními zakázal zejména [Krebs 2007: 138–139]:

Novověk

- práci dětí v noci a
- práci dětí delší než 12 hodin.

Ochrana práce

Ke konci této vývojové etapy sociální politiky (v podstatě na konci 19. století) začíná výrazněji růst úloha státu, který ze své pravomoci vytváří a koordinuje určité prvky státní sociální politiky. Začíná se používat pojem **sociální správa**, kterou se rozumí soustava státních institucí poskytujících sociální ochranu lidem s nedostatečnými nebo žádnými příjmy. **Sociální správa plní dvě funkce** [Tomeš 2001: 17–18]:

Počátky sociální správy

- **mocenskou**, která dozírá na dodržování právních předpisů, tvoří ji například policejní složky nebo inspektoráty práce, a
- **služební**, která občanům poskytuje na základě právních předpisů služby sociálního charakteru, financované redistribucí poplatků a daní.

Sociální správa je realizována veřejnoprávními institucemi, tohoto pojmu používáme i v současné době.

- Rekapitulujte vývoj sociálně politických opatření v první etapě vývoje sociální politiky. Dokážete přispět do diskuse konkrétním příkladem rodících se sociálně politických opatření, který znáte například z četby beletrie?
- Jakou roli asi hrálo v této etapě vývoje sociální politiky náboženství, víra?
- Hovořili jsme dosud v podstatě o vývoji v euroamerickém okruhu zemí. Jak se asi lišil tento vývoj například v Africe či v Asii?

2.2 Druhá vývojová etapa

*Druhá
vývojová
etapa*

Oproti velice dlouhé první etapě vývoje sociální politiky je druhá etapa podstatně kratší, ale na druhou stranu je v ní vývoj charakteru sociálně politických opatření mnohem překotnější a pestřejší. Proto budeme muset toto období rozdělit do několika částí, aby se výklad vývoje sociální politiky stal přehlednější. Začneme koncem devatenáctého století.

Konec devatenáctého století

*Konec
19. století*

Povinné sociální pojištění vzniklo jako efektivní nástroj prevence masové chudoby, kterou s sebou přinesl kapitalismus. Za otce myšlenky povinného pojištění je označován již Angličan **Daniel Defoe** (1660–1731). Jako první ji uskutečnil francouzský ministr financí Ludvíka XIV. **Jean-Baptiste Colbert** (u moci byl v letech 1665–1683), který zavedl povinné pojištění pro stáří pro francouzské námořníky na obchodních lodích. [Tomeš 2001: 50]

Bismarck

Jedním z nejvýznamnějších sociálně politických reformátorů, který právě pomocí systému povinného sociálního pojištění zcela změnil tvář sociální politiky, byl německý kancléř **Otto von Bismarck** [více se o něm a jeho díle můžete dozvědět v Musilově publikaci 1996: 39–50]. V 80. letech 19. století přijal řadu sociálních opatření. Jím zavedené zdravotní, důchodové a úrazové pojištění bylo svým rozsahem sice skromné, jejich princip však byl ve své době velice radikální a převratný. Zajímavé je, že Bismarck byl stoupencem přísně konzervativní politiky. K převratné sociální reformě ho vedlo vědomí silícího sociálně demokratického hnutí, které ohrožovalo stávající pruské zřízení. Realizoval proto osvědčenou politiku cukru a biče – v roce 1878 sice zakázal sociálně demokratickou stranu, ale zároveň se přičinil o **vznik první soustavy povinného sociálního pojištění na světě**. Po nelehkém vyjednávání v říšském sněmu prosadil postupně v osmdesátých letech povinné pojištění pro případ nemoci, pracovního úrazu, invalidity a stáří. Od své taktiky si sliboval [Potůček 1995: 12–13]:

- podpoření loajality obyvatelstva k císaři;
- odcizení se dělnictva sociálně demokratické straně;
- snížení vlivu církve a
- zvýšení produktivity práce.

Negativně v této době bylo jistě vnímáno i to, že při zavedení sociálního pojištění Bismarck **zestátnil fondy svépomocných nemocenských pokladen**. Argumentoval však tím, že tyto finanční prostředky měly být údajně zneužívány při organizování dělnických nepokojů. Nové zákony podřídily dělnické spolky politickému doзору německého státu, který tak ovládl stále se zvětšující obnosy peněz, kterými spolky disponovaly. Přestože německá strana sociální demokracie vyšla ze střetu s Bismarckem oslabena, v roce 1890, po změně politické situace, byla opět legalizována. Výsledkem Bismarckova postupu však bylo, že všechny nejdůležitější složky sociálního pojištění byly v Německu zavedeny ještě před vypuknutím první světové války. [Potůček 1995: 13]

Mimo zavedení pojišťovacího systému byla pozornost věnována i zlepšení pracovních a sociálních podmínek pracujících, bytovým problémům a školství. Stát se tak stal nejen činitelem politickým, ale i činitelem sociálním. Tento zlom, k němuž v Německu dochází, měl pozitivní vliv na vývoj i v jiných evropských zemích.

V **Rakousku-Uhersku** následoval Bismarckův vzor předseda vlády **Eduard Franc Josef Taaffe** a v letech 1888 až 1889 zavedl pojištění nemocenské, úrazové a hornické. [Tomeš 2001: 50–52]

*Důležitým předchůdcem Bismarckovy soustavy povinného sociálního pojištění bylo komerční soukromoprávní pojištění. To mohlo vzniknout díky **objevení pojistně matematických zákonitostí a úmrtnostních tabulek** v 17. století. Tím byl vytvořen technický předpoklad pro to, aby se občané mohli sami postarat o svou budoucnost, i pro budoucí zavedení sociálního pojištění. Myšlenky pojištění poprvé prezentoval **Benvenuto Straccha** (1509–1578) a **Georg Obrecht** (1547–1612), který zpracoval statistiky potřebné k provozování pojištění osob. [Tomeš 2001: 45]*

Rozšiřující a prohlubující se sociální opatření v evropských zemích byla samozřejmě nákladná, vedla k neustálému rozšiřování redistribuce. To postupně vedlo i k **vytváření protitlaků** ze strany vedení států a zejména středních vrstev, na kterých (pochopitelně) ležela největší finanční tíha tohoto sociálního břemene. V důsledku toho vznikalo a postupně se rozšiřovalo i **hnutí proti sociálním reformám**. [Krebs 2007: 140]

Konec devatenáctého století je charakterizován také zvyšující se **aktivitou mezinárodní spolupráce v oblasti sociální politiky** – například v roce 1890 se konala v Berlíně **mezinárodní konference o ochraně práce**, která apelovala na posílení mezinárodní spolupráce v oblasti sociálně politických opatření, v tomto období vznikl také **Mezinárodní ústav práce v Basileji**. [Krebs 2007: 139]

Mezinárodní spolupráce

První polovina dvacátého století

Slibný rozvoj sociální politiky, který překlenul přelom devatenáctého a dvacátého století, však narušila zejména v Evropě **první světová válka**. Válečné škody na lidských, materiálních i výrobních zdrojích přiosťřily některé sociální problémy širokých vrstev obyvatelstva. Řada rodin přišla o živitele, za nedostatečných výživových a hygienických podmínek se šířily mezi obyvatelstvem choroby, mnohé národní měny trpěly vysokou inflací, ve zničené výrobě byl nedostatek pracovních příležitostí. Proto také zejména v poválečném období **vzrůstá význam státu** v sociální politice, rozvíjí se mezinárodní spolupráce a navazuje na předchozí snahy o zlepšení životních podmínek pracujících. **Ve dvacátých letech dvacátého století** bylo přijato několik mezinárodních smluv na ochranu práce a pracovníků, v mnoha zemích bylo dosaženo dohody o osmihodinovém pracovním dnu,

První světová válka

Zlatá dvacátá léta

o zřizování orgánů péče o zdraví, byla zdůrazňována péče o nezaměstnané, prosazován zákonný nárok na dovolenou, na podporu v těhotenství a další. Rozvíjely se vzdělávací systémy a veřejné zdravotnictví. Po základní nápravě poválečných škod se tak evropská společnost vyvíjela k životní úrovni, k blahobytu, jaký dosud nepoznala. Vývoj sociální politiky je však v různých zemích různý – podle jejich vyspělosti, možností a potřeb. [Krebs 2007: 140]

- Vybavte si některé filmy pro pamětníky z meziválečné doby. I když běžný život jistě nevypadal tak idylicky a nejchudší vrstvy obyvatelstva žily v bídě, přece jen už existovaly základní nástroje pomoci v případech té nejkřiklavější nouze, bylo všeobecně přístupné vzdělávání a základní zdravotní péče.

*Hospodářská
krize
30. let*

Hospodářská krize třicátých let svou hloubkou a masivností negativních sociálních dopadů na miliony občanů potvrdila, že liberalistické ideje mají svá slabá místa, že tržní mechanismus není všemocný a nedokáže ve vlně masové nezaměstnanosti zabezpečit ani práceschopné jedince a jejich rodiny, natož potom oslabené obyvatelstvo – nemocné a staré osoby, členy neúplných rodin a podobně. [Krebs 2007: 140]

Mareš uvádí, že krize a nezaměstnanost 30. let dvacátého století představovaly kulturní šok, se kterým se ještě dlouhá léta vyrovnávaly ekonomické a politické systémy všech vyspělých zemí. Do této doby panovalo přesvědčení, že nezaměstnanost je pouze dílčím, marginálním problémem úspěšně se rozvíjející (kapitalistické) společnosti. V průběhu velké hospodářské krize se však stal nezaměstnaný jakýmsi symbolem společnosti, začala převládat představa, že nezaměstnanost je důsledkem sociální situace způsobené existencí faktorů, které se vymykají společenské či individuální kontrole. Není tedy důsledkem takových osobnostních charakteristik, jako jsou lenost, neprozíravost, alkoholismus či nízký intelekt. [Mareš 2002: 38–39]

V důsledku krize tedy **dochází od poloviny třicátých let postupně k rozšiřování a prohlubování státních zásahů regulačního charakteru a ke zvyšování odpovědnosti státu za sociální podmínky a za životní situaci obyvatelstva**. Vedle tradičních redistribučních mechanismů, kterými je zejména dobročinnost a již zavedené pojišťovenské systémy, sílí redistribuční a koordinační úloha státu, který se stává postupně hlavním subjektem sociální politiky. Podle některých autorů se považují **třicátá léta za mezník ve vývoji sociální politiky** a od této doby se začíná hovořit o **moderní sociální politice**. Do dalšího vývoje sociální politiky tohoto období však zasáhla výrazně i **druhá světová válka**.

O vzniku moderní sociální politiky jsme už hovořili v souvislosti s koncem devatenáctého století, kdy se stát začal pomalu ujímat odpovědnosti za sociální politiku. Zde znovu v souvislosti s velkou hospodářskou krizí, kdy byl tento proces završen. Tady vidíte, že odborníci nejsou zajedno, kdy moderní sociální politika vznikla.

- Který z mezníků je nejbližší vám a proč? Nebo byste zvolili ještě úplně jiný?
- Jaký a proč?

Druhá polovina dvacátého století

*Po druhé
světové
válce*

Zde se ani nezdržíme – více se o podobě moderní sociální politiky v tomto období dozvíte v následujících kapitolách. Jen ve stručnosti si uvedme hlavní milníky: Důsledky válečného běsnění druhé světové války vedly v mnoha zemích k aktivizaci sociálních

požadavků, na které musely demokratické státy reagovat. Ve své celkové sociálně politické orientaci spíše většina evropských států k takzvanému **silnému sociálnímu státu**, který prostřednictvím hlavního aktéra sociální politiky – státu – garantuje minimální úroveň uspokojování potřeb všeho obyvatelstva. Hovoříme v této souvislosti také o **welfare state**, státu blahobytu. Ten obyvatelstvo řady zemí přivedl k nebývale vysokému životnímu standardu. Welfare state si podrobně představíme v následujícím výkladu studijní opory.

- Zkusme však již nyní odhadnout – co podle vás zahrnuje pojem welfare state, co by mělo být hlavním úkolem a náplní silného sociálního státu, státu blahobytu?
- Ve výkladu se zaměřujeme na situaci v kontinentální Evropě. Jak se ale vyvíjela situace ve Spojených státech amerických a v dalších státech světa? Podělte se se spolužáky o své vědomosti.

Do podoby poválečných sociálních politik moderních států významně zasáhla formulace nezadatelných lidských práv obsažených v **Deklaraci lidských práv Organizace spojených národů** z roku 1948. Státu je zde přisouzena odpovědnost za úroveň vzdělanosti, míru nezaměstnanosti, za chudobu a sociální zanedbanost, zdravotní stav obyvatelstva. Ten je potom povinen ve spolupráci s občany realizovat opatření k nápravě nepříznivých sociálních událostí a situací. [Tomeš 2001: 56]

*Deklarace
lidských práv*

V posledních letech sledujeme v sociální politice mimo vzniku sociálních států další významný jev, kterým je **přesahování sociálních politik jednotlivých zemí přes vlastní národní nebo státní rámec**. I v sociální oblasti dochází k potřebě určitého nadnárodního vyjednávání a konsenzu o řadě důležitých sociálních problémů. Přitom je reálné, že tato tendence bude dál sílit s pokračujícím rozšiřováním Evropské unie a dalšími integračními procesy.

- Stručně rekapitulujte vývoj sociální politiky ve druhé vývojové etapě.
- Jaký je váš názor na možnosti, potřebnost a oprávněnost národních a mezinárodních humanitárních zásahů ve prospěch saturace sociálních potřeb občanů různých zemí?

2.3 Přehled sociální politiky na území dnešní České republiky

Jak už jsme si slibovali, nyní si představíme v základních bodech vývoj sociální politiky na území současné České republiky.

Období Rakouska-Uherska

První důležitou právní normou, která reprezentovala vznikající sociální politiku na území současné České republiky, byl výrazně represivní **Patent o tulácích a žebrácích** vydaný roku 1661. V souladu s jeho zněním bylo zkoumáno, zda jsou tyto lidé práce schopní, ti byli nuceni k práci či věznění, či práce neschopní, kteří získali právo k žebrotě.

*Rakousko-
Uhersko*

I u nás, tak jako v jiných zemích Evropy, již ve středověku poskytovala **církev** různé instituce péče o potřebné. Dary chudým byly považovány za projev křesťanských ctností. Církev pečovala o chudinu v převážné míře až do roku 1785, kdy byla tato povinnost

Domovské právo

uložena **vrchnosti**. Do tohoto období se datuje vznik instituce **ratejny**, což bylo společné ubytování a stravování chudých na statcích ve správě vrchnosti. V polovině devatenáctého století byla péče o chudé a potřebné svěřena prostřednictvím **domovského práva obcím**. Prosazením zásady, že péče se poskytuje jen chudým s domovským právem, byla současně chudinská správa prohlášena za obligatorní část veřejné obecní správy. [Tomeš 2001: 43]

Penze

Sociální zabezpečení se rozvíjelo postupně. Na počátku byly speciální penze přiznávány vybraným vysokým důstojníkům císařské armády a státním úředníkům zvláštním rozhodnutím císaře, později byla vyčleněna různá zaměstnání ve státní správě, která byla takzvaně „**pod penzí**“, jednalo se o penze za výsluhu let. Od konce 18. století stále rostl počet příjemců penzí a různých jiných dávek – přidali se učitelé, železničáři, soudci, zaměstnanci pošt a další. Později se ke starobním penzím přidaly i penze pozůstalostní a dávky v nemoci a v případě invalidity. Do vznikajícího systému sociálního zabezpečení zasáhly významně i svépomocné podpůrné spolky pracovníků různých profesí – nejprogressivněji se vyvíjela tato podpora v takzvaných **revírních bratrstvech**. [Tomeš 2001: 63]

Bismarckovy reformy

Jak už jsme si řekli, na dění v rámci Rakouska-Uherska se odrazily koncem devatenáctého století i **Bismarckovy reformy**. Na počátku 20. století se začalo diskutovat o možnosti zavedení povinného pojištění starobního jako doplňku již fungujícího pojištění úrazového a nemocenského. To však bylo přiznáno pouze úředníkům pracujícím v soukromém sektoru a příslušníkům svobodných povolání. Samostatně hospodařící osoby a příslušníci dalších závislých zaměstnání či jejich zaměstnavatelé se mohli rozhodnout dobrovolně, zda pojistku uzavřou. [Potůček 1995: 25]

Období první republiky

První republika

Nově vzniklé Československo začalo budovat svou sociální politiku jednak na základech rakousko-uherské tradice, jednak na bázi nových sociálních institucí a humanistické sociální filozofie prvního československého prezidenta Tomáše G. Masaryka. **Masaryk** byl aktivním sociálním reformátorem, člověkem hluboce soucítícím s utrpením chudých a potřebných. Usiloval o změnu jejich sociálních podmínek tak, aby obnovili své schopnosti postarat se o sebe a o své bližní. Mimo posílení systému sociálního zabezpečení kladl velký důraz na zvýšení vzdělanosti národa. V tomto období se československá sociální politika stala jednou z nejrozvinutějších ve světě – a to jak na úrovni teoretické (zde zmiňme alespoň jména jako Macek či Engliš), tak na úrovni praxe. To se mimo jiné odrazilo na vysoké úrovni sociálního zákonodárství. [Potůček 1995: 25]

Vysoká úroveň sociální politiky

Kromě zákonů o podporách v nezaměstnanosti, o osmihodinové pracovní době a o vyplácení penzí válečným invalidům a pozůstalým po padlých vojácích, které byly přijaty bezprostředně po první světové válce, se postupně připravovaly sociálně politické reformy zásadnějšího charakteru. Hned po skončení první světové války bylo ustanoveno **Ministerstvo sociální péče** (prvním ministrem byl Lev Winter) a založena **Ústřední sociální pojišťovna**. Roku 1924 bylo reformováno nemocenské pojištění a zavedeno invalidní a starobní pojištění pro další skupiny zaměstnanců. V roce 1925 byl uzákoněn nárok na dovolenou pro všechny závislé pracovníky. Tehdejší československý systém sociálního práva byl vzorem celé tehdejší Evropy. [Potůček 1995: 26]

Hospodářská krize

Československá sociální reforma, jejímž cílem bylo rozšířit povinné sociální pojištění mezi co nejširší vrstvy obyvatelstva a zahrnout pod ně co nejširší paletu možných sociálních rizik, byla zabrzděna ve svém rozvoji hospodářskou krizí 30. let. Vláda se snažila čelit důsledkům **hospodářské krize** alespoň státními zakázkami, dotacemi na veřejné

práce, rozšířením sítě zprostředkovatelen práce a organizováním středisek pro rekvalifikaci nezaměstnané mládeže. [Potůček 1995: 26]

Krise 30. let dvacátého století dopadla na československou ekonomiku tvrdě a postihla celý její průmysl, závislý z velké části na úrovni osobní spotřeby a na exportu. Podle dobových údajů byly těžba a zpracování dřeva spolu s chemickým a keramickým průmyslem v roce 1932 omezeny oproti předchozímu roku o 30 %, sklářský průmysl pracoval dokonce jen na 25 % své výrobní kapacity. Bylo-li v letech 1928–1929 v Československu přibližně padesát tisíc nezaměstnaných, v roce 1930 už to bylo čtyřikrát tolik a v roce 1933 již bylo 700 000 nezaměstnaných, tedy přibližně pětina všech dělníků, kterých bylo celkově přibližně 3,25 milionu. Prostřednictvím jejich rodin se nezaměstnanost týkala asi tři milionů osob, což představovalo asi 20 % tehdejší československé populace. Trh práce reagoval logicky a těm, kteří si zaměstnání udrželi, začaly klesat mzdy – například ve sklárnách o 15 %, v obuvnickém průmyslu o 30 % a v chemickém průmyslu dokonce o 40 %. Současně však rostly spotřebitelské ceny. [Mareš 2002: 39–40]

- Někaké počty vám v předchozím rozšiřujícím textu nesedí? Nezapomněli jste na Podkarpatskou Rus?
- Pokuste se určit, jaký vliv na úroveň nezaměstnanosti v prvorepublikovém Československu měla úroveň zaměstnanosti žen. Lze podle vás srovnávat současnou a tehdejší úroveň nezaměstnanosti?

1945–1948

Již v průběhu druhé světové války odborníci v Československu i členové exilové vlády připravovali koncepci sjednoceného komplexního systému sociálního zabezpečení, která se inspirovala zejména materiály Britské komise vedené lordem Beveridgem (více se o něm dozvíme v následujících kapitolách vztahujících se ke vzniku sociálního státu). Tato koncepce byla vtělena do **Košického vládního programu** z roku 1945 a stala se základem sociálního programu Fierligerovy vlády z roku 1945. Cílem propracovaného systému zabezpečení měla být komplexní sociální ochrana občana proti nouzi, nezaměstnanosti, negramotnosti, nemoci a sociální dezintegraci prostřednictvím široce dostupné sítě sociálních, zdravotnických a vzdělávacích institucí. Pozornost byla upřena nejen na nezaměstnané, ale i na zajištění důstojných podmínek pro pracující a péče o ně. Vznikly nové typy dávek – rodinné přídavky, důchod manželky, výbavné, novomanželské půjčky a podobně. Nové pojetí akcentovalo preventivní roli sociálního zabezpečení na úkor kompenzačních funkcí konzervujících sociální problémy, reprezentovaných konceptem chudinské péče. Jednalo se o důstojné navázání na myšlenky české předválečné sociální školy. [Tomeš 2001: 58–59]

Po skončení druhé světové války v roce 1945 však odborníci zjistili, že proklamované ideály sociálního státu lze jen s obtížemi uplatnit ve válkou zničené zemi s rozvráceným hospodářstvím, ze které byly navíc cenné pracovní síly (zejména Němci a Maďaři) odsunuty. Velké problémy sužovaly i zdravotnictví, které nestačilo pokrýt potřeby válečných poškozců a lidí, kteří se vrátili z koncentračních táborů, vězení či z nucených prací. Zvláště tíživá situace byla v pohraničí. V této situaci byla uzákoněna **povinnost pracovat** (již v roce 1946) spojená s centralizovaným rozmisťováním pracovních sil (umístěnký do pohraničí, do strategických provozů a podobně). [Tomeš 2001: 59]

1945–1948

Konec druhé světové války

- **Uzákonění povinnosti pracovat bývá mylně přisuzováno představitelům komunistické totality. Překvapilo vás, jak to bylo doopravdy?**

Období komunistické nadvlády

Komunistický
režim

Následoval **komunistický převrat v roce 1948** a s ním i zásadní změny politického a hospodářského systému. Ty se výrazně promítly i do pojetí a uplatňovaných nástrojů sociální politiky. V roce 1948 byl přijat již od konce války připravovaný **zákon o národním pojištění** (č. 99/1948 Sb.), který byl v rámci tehdejší Evropy velmi pokrokový. Při následných reformách však byly základní zásady tohoto zákona nahrazeny konstrukcemi poplatnými sovětskému modelu sociálního zabezpečení. [Tomeš 2001: 58]

V rámci tohoto zákona byly sjednoceny různé pojišťovací soustavy a pojištění různých typů rizik, pojištění bylo rozšířeno o další skupiny obyvatelstva a byla vytvořena **Ústřední národní pojišťovna** pracující na fondovém principu. Příspěvky byly placeny společně zaměstnanci, zaměstnavateli a státem. Pojišťovací soustava byla navržena tak, aby bylo možno ji průběžně podle potřeby zdokonalovat. Počátkem 50. let však byl fondový princip pojistek zrušen, majetek sjednocené pojišťovny byl zestátněn a od té doby se finanční prostředky určené na sociální zabezpečení začaly přerozdělovat přes státní rozpočet. Vznikl samostatný **Úřad důchodového zabezpečení**, soustava státního zdravotnictví a správa nemocenského pojištění. Přestože v průběhu více než čtyřiceti let vlády komunistické strany došlo k drobným změnám či doplněním systému, na principech fungování takto koncipované soustavy se již mnoho nezměnilo. Vzhledem k tomu, že nebyl přijat princip valorizace sociálních dávek, byly tyto (zejména starobní důchody) čas od času rozhodnutím vlády (strany) jednorázově zvýšeny. [Potůček 1995: 26]

Plná
zaměstnanost

Výrobní prostředky byly zestátněny (znárodněny), a stát se tak stal jediným zaměstnavatelem. **Politika zaměstnanosti** se odvíjela od idey plné zaměstnanosti, kdy nezaměstnanost byla vymýcena a spolu s chudobou vyčleněna z okruhu sociálních událostí řešených státem. Základním problémem národního hospodářství se stala přezaměstnanost provázená nízkou produktivitou práce a ztrátou motivace k práci. Nemotivující byla i mzdová politika, která byla centralizována, a mzdy tak neodpovídaly pracovnímu výkonu, ale odvíjely se výhradně od dosažené kvalifikace a výsluhy odpracovaných let. Nebyla ani stanovena mzda minimální, tuto funkci nahradil výměr nejnižší tarifní mzdy. Systémy mezd a sociálních dávek byly doplňovány rozsáhlým subvencováním cen spotřebního zboží, aby se předešlo jejich zdražování. [Tomeš 2001: 202–205]

„Po druhé světové válce, kdy mzdy byly nízké, byly zavedeny rodinné přídavky jako jejich doplněk. Po komunistických převratech stát využil tuto skutečnost, zejména ve střední Evropě, ke snižování mezd s odůvodněním, že rodinné závazky zaměstnanců byly vyčleněny ze mzdových soustav a je o ně postaráno odděleně. Mzdy klesly tak nízko, že mzda jednoho člověka nestačila uživit rodinu.

To mělo dvojí účinek: za prvé, ženy musely hromadně vstupovat do zaměstnání, což vedlo k poklesu natality, za druhé, rodinné přídavky se staly neoddelitelnou součástí příjmové politiky a v systému, kde se mzdy spíše přidělovaly, než vydělávaly, se staly důležitou složkou sociálních dávek ekonomicky aktivního obyvatelstva.

Vlivem syndromu „nedostatku pracovních sil“, který byl důsledkem centrálního plánování a poklesu natality, byly dávky rodinám koncipovány a směřovány spíše na podporu natality než na sociální potřeby rodin nebo dětí. Vyšší přídavky byly na třetí a další dítě,

i když je obecně známo, že „nejdražší“ je první dítě, protože se rodina musí primárně zařídit na výchovu dětí, musí investovat. Preferovalo se udržení zaměstnanosti žen, a proto se vysoká priorita přiznávala opatřením podporujícím porodnost, umožňujícím matkám zůstat v zaměstnání (jesle, mateřské školky). Ženám se nabízel dřívější odchod do důchodu místo pomoci v době, kdy ji potřebovaly. Mateřský příspěvek byl zaveden až v sedmdesátých letech, kdy už byl zřejmý nepříznivý vliv kolektivní péče o děti mladší tří let.“ [Tomeš 2001: 203–204]

Sociální politika se v Československu v letech 1948–1989 vyznačovala těmito rysy [Potůček 1999: 67–68]:

- Celá soustava se odvíjela od **principu plné zaměstnanosti**, přičemž práce byla, jak jsme si již řekli, vynucována zákonem. Od práva – povinnosti – pracovat se do značné míry odvozovala pozornost věnovaná rodinám s nezaopatřenými dětmi: rozvinula se síť jeslí a mateřských škol, které přebíraly péči o děti zaměstnaných rodičů. Zaměstnanost žen dále podporovaly nivelizace platů a celkově nízká příjmová úroveň.
- Stát se pokoušel okupovat všechny funkce sociální politiky, včetně těch, které občanská společnost svěřuje rodině, obci, dobrovolným sdružením či nestátním institucím. Občané byli vtlačeni do role pasivních příjemců služeb, o jejichž podobě či kvalitě neměli šanci spolurozhodovat.
- V souladu s ideologií „vybudovaného socialismu“ se prosazovala univerzální schémata, odvozující nároky na dávky a služby od statusu občana. To ovšem nebránilo v provozu soustavám pečujícím o privilegované vrstvy populace (zvláště o stranický a bezpečnostní aparát), které stále mohutněly.
- Politická praxe preferování výrobních odvětví vedla spolu s rostoucí celkovou ekonomickou neefektivností a vysycháním finančních zdrojů k obrovské vnitřní zadluženosti sféry služeb, a to jak v oblasti základních prostředků, tak v motivaci, schopnostech a dovednostech profesionální pracovní síly.
- Zejména v 70. a 80. letech se rozvíjely specifické služby pro zaměstnance, zvláště ve vybraných odvětvích materiální výroby. Podniková sféra se tak do jisté míry snažila kompenzovat svým zaměstnancům nedostatky v činnosti státních institucí sociální politiky.

- **Vzpomínáte? Já vím, že někteří z vás mladších ne.**

Vývoj sociální politiky po roce 1989

Určujícím trendem polistopadového vývoje (nejen sociální) politiky svobodného Československa bylo úsilí o realizaci „volby společnosti“, budování „občanské společnosti“, ta měla být v přímém protikladu od „reálně socialistické“ minulosti naší země. Vzory budování demokratického právního státu jsme hledali zejména ve vyspělé západní Evropě.

Prostředkem k dosažení vytyčených cílů bylo [Potůček 1995: 117]:

- posilování demokratických institucí (pluralita politických stran, fungování zastupitelských sborů, nezávislé soudnictví, svoboda tisku a podobně),
- zásadní změna forem vlastnictví s preferencí (a postupným rozšiřováním) soukromého vlastnictví formou restituce a privatizace,
- podpora volného trhu.

*Charakter
sociální
politiky
za totality*

*Vývoj
po roce 1989*

Podpora veřejnosti

Takové zásadní změny nejsou realizovatelné bez podpory veřejnosti. Většina občanů považovala v popřevratové době probíhající změny za správné. Výkonový princip měl v hodnotových orientacích občanů převahu před rovnostářským principem, ovšem byl více přijímán vzdělanějšími vrstvami obyvatelstva. Na druhé straně existovaly skupiny občanů, kteří probíhající změny přijímali rezervovaněji nebo je považovali za nespravedlivé. Byli to zejména lidé s nižší životní úrovní, lidé se základním vzděláním, lidé, kteří byli v minulosti politicky aktivní, dále nekvalifikovaní dělníci, rolníci a administrativní pracovníci – z větší části tedy osoby, které byly nejvíce postiženy změnami v hospodářské sféře. Celkově na začátku 90. let 20. století občané ve své většině preferovali liberální hodnoty, tedy osobní svobodu a převzetí odpovědnosti za vlastní osud. Většina občanů také souhlasila s tezí, že zdar ekonomické reformy je klíčovým předpokladem pro úspěšné překonání společenské krize způsobené předchozím režimem. [Potůček 1995: 117–118]

- **A ještě jednou si zavzpomínejte: opravdu jsme měli reálnou představu, do čeho jdeme? Nestálo vyznávání liberálních hodnot na hliněných nohou?**

Liberalizace cen, privatizace a přechod k tržnímu hospodářství vyvolaly inflaci, nezaměstnanost a následně i chudobu, jevy, které socialistická společnost v takové neskryté podobě neznala. Bylo třeba vytvořit nové mechanismy sociální ochrany ohroženého obyvatelstva. Proto jednou ze základních oblastí společenské reality, kterou se museli polistopadoví politici zabývat, byla právě **oblast sociální politiky**, v rámci které hledali nástroje, které by těmto potížím mohly předcházet, případně je řešit. [Tomeš 2001: 208]

*Jedním z prvních strategických dokumentů tohoto typu byla **Celostní strategie sociálních transformací**, která vznikla na půdě Programové komise Občanského fóra v prvních měsících po listopadu 1989. Kladla důraz na [Potůček 1995: 119]:*

- dílčí strategie obnovy a podpory zdraví,
- akceleraci rozvoje vzdělanosti,
- poskytnutí šancí na slušné bydlení všem,
- poskytnutí sociální opory potřebným,
- poskytnutí šancí na uplatnění podle dispozic,
- podporu rozvoje participativní demokracie,
- pomoc rodině a
- rozvoj služeb volného času.

Tato doktrína vycházela z několika principů [Potůček 1995: 119]:

- vytvořit koncepci sociální politiky v souladu s koncepcí ekonomické politiky státu,
- vyvinout institucionální a finanční nástroje sociální politiky odpovídající měnícím se podmínkám (daňová, úvěrová a dotační politika, rozšiřování pravomocí samosprávných orgánů a podobně),
- orientace na obce jako základní jednotky odpovědnosti vůči svým občanům,
- podpora partnerské participace občanů na realizaci systému sociální politiky,
- podpora svépomocných sdružení, soukromých a institucionálních iniciativ v sociální politice,
- uplatnění politiky „rozumné dostatečnosti“ – nerozhazovat, ale pokrýt základní potřeby.

Celostní strategie sociálních transformací však neměla naději na prosazení v praxi, a to přinejmenším ze dvou důvodů:

- pro první fázi transformace postkomunistických společností byl typický akutní nedostatek finančních, intelektuálních a organizačních zdrojů, které by byly pro realizaci této doktríny nezbytné,
- ani lidé sami neměli sklon ztotožnit se zcela a prakticky s takovou doktrínou.

Jako **základní kameny sociální reformy** byly v první polovině devadesátých let vymezeny:

- aktivní politika zaměstnanosti,
- liberalizace a pluralizace systému sociálního zabezpečení o třech pilířích,
- založení záchranné sociální sítě.

Sociální reforma

Místo plošného univerzalistického modelu sociální politiky, známého z minulosti, se předpokládalo zavedení modelu preferujícího adresnost poskytování sociální podpory a pomoci skutečně potřebným. Sociální politika se měla rozvíjet na bázi uplatnění principů solidarity a subsidiarity.

- Zopakujte si z prvního dílu studijní opory, co je to záchranná sociální síť. Jakými institucemi byla zajišťována v období, o kterém hovoříme? A jakými institucemi je realizována dnes? Diskutujte o rozdílech.
- Jaké jsou základní tři pilíře sociálního zabezpečení? Odlište je od sebe.

Mezi **nejvýznamnější změny** v celkovém rámci fungování sociálně politických opatření po roce 1989 počítáme:

- zrušení povinnosti pracovat a zároveň zrušení práva na práci ve starém pojetí, zřízení úřadů práce, uzákonění minimální mzdy,
- zrušení státního monopolu v organizaci a poskytování sociálních služeb,
- reformu systému sociálního zabezpečení, postupný přechod na systém tří pilířů sociálního zabezpečení,
- budování systému péče o zdraví na bázi povinného pojištění.

Nejvýznamnější změny

Sociální politika v procesu své transformace by se měla orientovat mimo krátkodobá opatření i na vytváření střednědobých a dlouhodobých koncepcí rozvoje sociální politiky. Koncepční řešení však nemusí být vždy v souladu s těmi opatřeními, která mají či musí řešit aktuální problémy, které provázejí jednotlivé kroky ekonomické reformy. Zásadním problémem také zůstává, že dlouhodobější koncepční záměry a cíle sociální politiky nejsou mnohdy doposud v potřebné míře a konkretizaci formulovány, chybí vůle jejich přijetí napříč politickým spektrem.

Transformace

- Zhodnoťte změny, ke kterým došlo prostřednictvím vývoje sociální politiky v posledních deseti letech na vašem pracovišti.
- Formulujte vztah mezi sociální politikou a probíhající reformou veřejné správy. Jak se vzájemně ovlivňují? Využijte konkrétních příkladů ze své praxe.

Podrobně poznáme současnou tvář české sociální politiky ve třetím ročníku prostřednictvím studijní opory *Sociální politika pro sociální pracovníky III*. Máte se tedy na co těšit.

Doporučená literatura ke druhé kapitole:

KREBS, Vojtěch et al. (1997) *Sociální politika*. Praha: Codex, pp. 99–135.

KREBS, Vojtěch et al. (2007) *Sociální politika*. Praha: Aspi, pp. 135–160.

POTŮČEK, Martin. (1995) *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství, pp. 12–27, 110–129.

POTŮČEK, Martin. (1999) *Křižovatky české sociální reformy*. Praha: Sociologické nakladatelství, pp. 65–82, 217–227.

Studijní cíle:

Po prostudování kapitoly **Vývoj sociální politiky** byste měli:

- umět popsat základní nástroje sociální politiky používané v **první vývojové etapě sociální politiky** a společenské souvislosti, které vedly k jejich vzniku;
- umět vymezit základní časové milníky **druhé etapy vývoje sociální politiky** a jejich důsledky na podobu sociální politiky;
- znát determinanty vzniku prvních sociálně pojistných systémů, zejména ve spojitosti se jménem **Otto von Bismarcka**;
- umět vymezit příčiny **vzniku silného sociálního státu v Evropě poválečných let**;
- znát základní přehled **sociální politiky na území dnešní České republiky** od dob Rakouska-Uherska po dnešek.

3 Sociální stát – úvod do problematiky

Průvodce kapitolou:

- nejprve vymezíme **pojmy stát a sociální stát**;
- vymezíme **ideální typy moderního státu** a představíme jejich charakteristiky;
- budeme postupně poznávat **politické ideologie**, které jsou základními myšlenkovými východisky sociálního státu:
 - **liberální koncepce státu**,
 - **konzervativní myšlení** a
 - **socialistické teorie**;
- a konečně vymezíme pojem **welfare mix** a poznáme tak současnou ideologicky nevyhraněnou podobu sociálních států.

Pojem sociální stát je jedním z klíčových pojmů, se kterými sociální politika pracuje. Zároveň však její pole působnosti přesahuje, a to zejména do sféry sociologie, politologie a dalších společenských věd. Vystihuje sociální fenomén, který se stal realitou vyspělého světa zejména po druhé světové válce, který je jak oslavován, tak i zatracován.

3.1 Pojem welfare state

Termín sociální stát vznikl jako český ekvivalent anglického termínu **welfare state**. Tento překlad je sice nejrozšířenější, ale není přijímán bez výhrad všemi autory. Například podle **Martina Potůčka** by měl být pojem welfare state překládán do češtiny spíše jako **stát veřejných sociálních služeb**, můžeme se setkat s pojmem **stát veřejného blahobytu** a podobně. V naší studijní opoře se ale přidržíme sousloví **sociální stát** – nejenže je nejrozšířenější, ale také kratší. Ale my už to známe, že není ani tak důležitý název jako jeho obsah, náplň, definice. V tom, co je obsahem toho, čemu my jsme se rozhodli říkat sociální stát, se autoři v podstatě shodují. Shody je ale dosaženo spíše na abstraktní úrovni.

*Termín
welfare state*

Obečnou a srozumitelnou definici podává **Velký sociologický slovník**, ve kterém se můžeme dočíst, že sociální stát představuje takový „koncept státu, který zajišťuje slušnou životní úroveň a sociální participaci pro všechny na základě redistribuční politiky státu“. [Maříková et al. 1996: 1222]

Podle **Igora Tomeše** slouží tento pojem k „označení určitého stavu uskutečnění sociálního zabezpečení jako komplexního systému k realizaci nezadatelných lidských práv“. [Tomeš 2001: 23]

Z těchto dvou vymezení by mělo snad již vysvítat, co si máme pod pojmem sociální stát (byť zatím spíše intuitivně) představit.

Pro větší názornost si však můžeme uvést ještě dvě definice, které podobnými slovy vyjadřují hlavní myšlenku sociálního státu ještě explicitněji:

*Podle **Martina Potůčka** je sociální takový stát, „v němž se v zákonech, ve vědomí a postojích lidí, v aktivitách institucí a v praktické politice prosazuje myšlenka, že sociální podmínky, v nichž lidé žijí, nejsou jen věcí jedinců či rodin, nýbrž i věcí veřejnou. Každému*

z jeho občanů se dostává alespoň určitého uznaného minima podpory a pomoci v různých životních situacích, které jej či jeho rodinu (potenciálně či aktuálně) ohrožují“. [Potůček 1999: 56]

Další z našich odborníků zabývajících se problematikou sociálního státu – **Libor Musil** – rozumí sociálním státem „situaci, v níž občané moderního státu v okamžiku oslabení nebo ztráty své schopnosti zabezpečit sobě nebo těm, kteří jsou na nich závislí, očekávanou ekonomickou nebo sociální podporu, nejsou odkázáni na dobrovolnou pomoc příbuzných a spoluobčanů a mají právní nárok na poskytnutí pomoci“. [Musil 1996: 9]

- **Poznali jste základní myšlenku sociálního státu. Pokuste se sami definovat sociální stát.**
- **Co podle vás sociálním státem není?**

Ideologie

Situace ovšem není zase až tak jednoduchá, jak by se mohlo z výše napsaného zdát. Problémem není vlastně nakonec ani samotné označení sociální stát, ani vymezení jeho základní myšlenky. Problémem je nejednoznačné pojmání této myšlenky v rámci různých politických ideologií.

Pojem ideologie můžeme definovat jako „soubor preferovaných hodnot, to znamená, že na jejich základě si každý ‚ideolog‘ vytváří svou představu fungování společnosti. Tyto představy vždy vycházejí z určité životní zkušenosti. I projekt nejideálnější vysněné společnosti je inspirován reálnými poměry, konkrétní dějinnou situací“. [Šaradín 2001: 49]

Slovo ideologie je tedy třeba vnímat neutrálně, jako reprezentanta přesvědčení konkrétního jedince nebo sociální skupiny o tom, jak by společnost měla vypadat a fungovat. Pojem spojil s negativní konotací nejprve Napoleon, ale to bylo v době, kdy ještě termín ideologie nebyl termínem jednoznačně politickým. Neblahé dědictví dali pojmu ideologie do vínku hlavně Marx s Engelsem, kteří ideologii chápou jako falešné vědomí, které zakrývá skutečnost. [Šaradín 2001: 22–23]

Více si můžete o tomto zajímavém tématu přečíst v knize:

ŠARADÍN, Pavel. (2001) *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Jednotlivé politické ideologie sociálnímu státu přiznávají ve svých koncepcích dosti rozdílné „domovské právo“, modelují své představy o optimálním fungování státu do různých, vzájemně odlišných podob.

Hlavní ideologie

„Hlavní ideologie..., tj. liberalismus, socialismus a konzervatismus, se vyvinuly jako protichůdné reakce na proces modernizace. Liberálové například podporovali rozvoj průmyslového kapitalismu, socialisté tvrdili, že kapitalismus je pouze další třídní společností založenou na nespravedlnosti, a konzervativci se snažili obhajovat a udržet tradiční společenský řád.“ [Heywood 1994: 19–20]

- **Vraťte se k obsahu rozšiřujícího textu v předchozím rámečku poté, co podstatu jednotlivých ideologií nastudujete v dalším textu. Mnohé vám bude jasnější.**

Dále je třeba vzít v úvahu, že stejně jako každý jiný pojem se i pojem sociální stát vyvíjí a významově vyhraňuje. Současně welfare state sám, jako sociální fenomén, nezůstává neměnný, naopak. Prochází stálým vývojem, vyvíjí se různě v různých zemích, pod mezinárodními i lokálními vlivy, bez ustání. Sociální stát tak má určité základní rysy univerzální, vždy totožné, a určité rysy specifické, jedinečné ve vztahu k době, místu a podmínkám, ve kterých se vyskytuje. [Večeřa 2001: 22]

3.2 Koncept státu a typy moderního státu

Nemůžeme ale vymezit sociální stát bez toho, abychom vymezili **stát** jako takový. Giddens vysvětluje, že o státu je možno hovořit tam, kde [Giddens 1999: 335–336]:

Vymezení státu

- existuje **politický aparát**, který zahrnuje vládní instituce včetně soudů a institucí státní správy. Politika je nástrojem vládnutí, tedy provádění politických záměrů a rozhodnutí představiteli politického aparátu (vláda je potom aparátem zodpovědným za řízení). Politika je způsobem užívání moci k ovlivnění rozsahu a obsahu vládních činností;
- tento politický aparát vládne nad určitým **územím** a
- opírá svou moc o **systém zákonů**. O právním systému hovoříme tam, kde se určití jednotlivci specializují na vykonávání spravedlnosti. S rozvojem států se vytváří specializovaný systém soudnictví, dochází ke kodifikaci zákonů a zřizování soudů;
- současně se formují **nástroje donucovací**, které zasahují tam, kde dikce zákona či rozhodnutí soudu nejsou respektovány. Stát tedy disponuje **možností použití síly** k prosazení své politiky, zejména policejními složkami a vojskem.

Když hovoříme o státu jako o určité formě politické organizace společnosti, je třeba si uvědomit, že se jedná o pojem známý teprve v novověku, kdy vznikl ve vazbě na italskou renesanci. Pojem je odvozen od latinského „status“ a odkazuje tak na řád a stabilitu.

*Stát jako takový v lidských dějinách ve většině kultur neexistoval. Teprve postupně, a není tomu zase tak dávno, se vyvíjel pozvolným odlučováním a osamostatňováním specializovaných společenských institucí. V tomto procesu můžeme sledovat dva hlavní proudy, které souběžným působením vytvořily základy státu. První můžeme nazvat **ústavně právním (organizačně-teritoriálním)** a druhý pojmem **legitimizačně-mocenský** [Böckenförde in Klimentová, Kadlec 2009: 24–25]:*

- **organizačně-teritoriální kořeny státu** – až do středověku panovaly ve společnosti mocenské vztahy a řády, které byly utvářeny zcela nestátně. Nejprve vznikala drobná panství bez uzavřené teritoriální soustavy a různých mocenských úrovní, jež se sbíhaly u jednoho panovníka. Následovala zemská vláda, což je relativně jasně teritoriálně vymezená moc panovníka, který disponuje různými mocenskými tituly a nejvyšší mocí na daném území. Teprve poté, od dob **osvíceneckého absolutismu a francouzské revoluce** dál, se ustanovila jednotná, navenek suverénní, uvnitř právnímu stavu nadřazená a ve svých kompetencích potenciálně všezahrnující státní moc, napojená na společnost rovnoprávných „poddaných“, tedy **občanů**;
- **legitimizačně-mocenské kořeny státu** – druhou stránkou historického procesu je způsob, jakým stát věrohodně zdůvodňuje sám sebe a z jakých zdrojů odvozuje svou moc. Politický řád se v průběhu středověku postupně oddělil od duchovně-náboženského základu a formy a politika přestala být explicitně formulována na pozadí křesťanských náboženských hodnot. Tyto hodnoty jakožto stěžejní zdroje legitimního

jednání na mocensky nejvyšších úrovních byly postupně nahrazeny cíli a legitimitou světskou, tj. „politickou“. Tímto procesem pozvolné sekularizace, která byla definitivně završena na konci 18. století, se stala státní instituce na viditelné úrovni zcela oddělená od náboženství jakožto svého zdroje. Sekularizací je myšleno, že stát v otázkách náboženské pravdy deklaruje svou neutralitu.

V současnosti je dominantním účelem státu lid (občané), a to lid veškerý. A v moderní společnosti se nakonec zdroj legitimacy (odůvodnění) moci ustálil v demokratické představě vlády lidu lidem a pro lidi. [Neubauer 2006: 107–108]

Základní znaky státu

Shrňme spolu s Velkým sociologickým slovníkem, který říká, že „**stát je organizovaná, politicky jednotná společnost (respektive politické společenství) na určitém území, tzn. v určitých hranicích, s jednotným zákoníkem, vládou a správou.** Stát se často, ale ne vždy, překrývá s národem. Stát je zaměřen k udržení a ke stupňování jednoty citění, myšlení, vůle a kooperace. Je to syntéza, souhrn, celek, totalita, která je víceméně přítomná ve všech dílčích státních institucích. ... Obecná teorie státu považuje za **základní znaky státu**: veřejnou donucovací moc, souhrn příspěvků, vybíraných od příslušníků státu k vydržování zvláštní veřejné donucovací moci, a územní organizaci obyvatelstva. Jedním z hlavních atributů státu je **moc**, tj. síla způsobilá vnutit jednotlivcům a skupinám cizí vůli jako závaznou, podřídit je této vůli i za pomoci hrozby násilí nebo použití fyzického násilí“. [Maříková et al. 1996: 1218]

V literatuře je popsána celá řada **typologií států**, které jsou konstruovány na základě různých kritérií. Nejobvyklejší je **třídění moderních států do tří modelů** [Večeřa 2001: 15–16]:

Sociálně liberální model státu

Sociálně liberální model státu

- vychází z oddělení státu a společnosti a omezení státních zásahů do ekonomického a společenského života na minimum,
- stojí až na výjimky mimo hospodářskou sféru,
- důraz je kladen na význam trhu nejen v oblasti hospodářské politiky, tržní princip má být prioritou ve všech oblastech společenského života,
- velmi důsledně ochraňuje soukromé vlastnictví a soukromé podnikání,
- poskytuje omezený rozsah veřejných sociálních služeb, zprostředkovává pouze nízkou míru redistribuce příjmů,
- sociální nerovnost není omezována a považuje se za funkci výkonu a zásluh.

Sociálně demokratický model státu

Sociálně demokratický model státu

- vychází z uznání tržního hospodářství při účelném spojení s plánovaným hospodářstvím ve vybraných oblastech,
- ochraňuje soukromé vlastnictví a podnikání při pluralitě podnikatelských subjektů (včetně státu),
- rozvíjí sociální služby a větší míru redistribuce příjmů,
- klade důraz na hodnoty solidarity, spravedlnosti a svobody,
- snaží se o zvyšování sociální rovnosti a sociální spravedlnosti,
- zásada výkonovosti je zdůrazněna jako závazek vůči společnosti, ale není absolutizována.

Model vycházející z demokratického socialismu

- vychází z kritiky nedostatků kapitalismu, které chce řešit na principech socialistických ideálů,
- kombinuje plánovanou hospodářskou činnost s trhem, klade důraz na hospodářskou aktivitu státu,
- umožňuje pluralitu hospodářských subjektů se silným státním a družstevním vlastnictvím,
- rozvíjí sociální služby a širokou redistribuci příjmů a společenských zdrojů s cílem dosáhnout široké sociální rovnosti,
- aktivně prosazuje sociální jistoty, sociální spravedlnost, sociální rovnost a právo na práci.

Model sociálně liberální a model vycházející z demokratického socialismu vlastně představují dva protichůdné přístupy ke státu (a potažmo jeho sociální politice). Model sociálně demokratický je v podstatě střední cestou mezi nimi (což ovšem automaticky neznamená, že je „zlatou“ střední cestou). A už to známe i odjinud, přesto si znovu připomeňme, že uvedené modely představují pouze ideální typy, které mezi sebou mají řadu postupných přechodů. Z charakteru těchto tří modelů vyplývá nejen institucionální struktura státu, ale bezprostředně i typ sociálního státu, jak uvidíme dále v textu. [Večeřa 2001: 16]

- **Uveďte příklady zemí, které se podle vašeho mínění nejvíce přibližují podobou své sociální politiky uvedeným ideálním typům. Kam byste zařadili Československo na počátku 90. let 20. století a Českou republiku dneška?**
- **Jaký je podle vás rozdíl mezi typy moderního státu a Titmussovými klasickými typy sociální politiky? A co sociálně politické doktríny? Zkuste k sobě jednotlivé položky těchto tří typologií připojit, znázorněte graficky:**

Pokud bychom měli funkce současného moderního státu shrnout, konstatovali bychom, že plní především tyto funkce [Večeřa 2001: 19–20]:

- zajištění práv, pořádku a bezpečí,
- ochrana práv a svobod občanů a dalších právních subjektů,
- zajišťování veřejných sociálních služeb,
- zabezpečení minimálního životního standardu,
- zásahy do ekonomiky s cílem podpory ekonomické stability a hospodářského růstu,
- ekologické aktivity státu.

Z výše uvedených funkcí moderního státu je zřejmé, že v sobě organicky zahrnuje parametry sociálního státu, ten se stal realitou ve všech ekonomicky vyspělých zemích. Přesto zůstává důležitou koncepční otázkou dneška, zda pojem sociální stát vyjadřuje pouze jednu z funkcí moderního státu, nebo zda oba pojmy už jsou vlastně jedním, zda splynuly, zda se z pojmů sociální stát a moderní stát stala synonyma.

Typologie sociálního státu

Titmussova typologie

Jak jsme již uvedli, z politických modelů moderního státu vyplývá i typ sociálního státu. Nebude tedy od věci seznámit se také alespoň se dvěma typologiemi, které se v souvislosti se sociálním státem objevují.

První typologii již známe z prvního dílu studijní opory, vytvořil ji **Richard Titmuss**, který rozlišuje mezi sociálními státy:

- model reziduální,
- model korporativní (pracovně-výkonový),
- model institucionálního přerozdělování (redistributivní).

Esping-Andersenova typologie

Druhá typologie je inspirována Titmussovým pojetím, jejím tvůrcem je dánský sociolog **Gosta Esping-Andersen**. Ten využil k charakterizování sociálního státu klasické politické ideologie a vyčlenil tři různé „světy“ či „typy“, které můžeme rozlišit v rámci západoevropské tradice sociálních států [Eichenhofer in Koldinská, Štefko 2011: 59]:

- **liberální typ** na západě Evropy a v Anglii – angloamerický;
- **středoevropský konzervativní typ**, který se uplatňuje například v Německu, Francii či Itálii – kontinentální katolický;
- **severoevropský sociálně demokratický typ** – typickým představitelem je například Švédsko – skandinávský.

Při bližším pohledu na tyto dvě typologie sociálního státu, Titmussovu a Esping-Andersenovu, zjistíme, že si v podstatě odpovídají, jejich jednotlivé typy se obsahově kryjí. Esping-Andersen nebral v úvahu postkomunistický svět východu Evropy.

- Kam byste tedy zařadili současnou Českou republiku v obou typologiích? A kam podle vás směřujeme?

Při konstrukci typologie welfare režimů vycházel Esping-Andersen z odpovědí na tři základní otázky [Koldinská, Štefko 2011: 211]:

- a) Do jaké míry jsou služby a státní podpory dostupné pro občany bez nutnosti testování potřebnosti, placení pojištění nebo předkládání dokumentace o zaměstnání? Jedná se o otázku dekomodifikace (pojem si vysvětlíme později).*
- b) Do jaké míry přispívá sociální a daňový systém k nerovnostem ve společnosti, k uchování existující sociální stratifikace či k redistribuci zboží a služeb směřující k rovnosti? Jedná se o otázku stratifikace.*
- c) Do jaké míry závisí výše a vyplácení důchodu na státu, na zaměstnavatelích nebo na tržním systému; jak je rozdělena odpovědnost v poskytování sociálních služeb mezi státní a soukromé instituce? Jedná se o otázku vztahu mezi státem a trhem.*

Charakteristiky Esping-Andersenem identifikovaných welfare režimů lze pak shrnout do následující tabulky [Koldinská, Štefko 2011: 211]:

MODEL SOCIÁLNÍHO STÁTU	Liberální	Sociálně demokratický	Konzervativní
Role			
Rodiny	okrajová	okrajová	centrální
Trhu	centrální	okrajová	okrajová
Státu	okrajová	centrální	střední/podpůrná
Charakteristiky soc. státu			
Převládající model solidarity	individuální	univerzální	korporativismus, etatistický
Kritérium k obdržení dávek	potřeba	občanství	status
Hlavní zdroj solidarity	trh	stát	rodina
Stupeň dekomodifikace	nejnižší	nejvyšší	vysoký (pro živitele rodiny)
Typický představitel	USA	Švédsko	Německo

3.3 Politické ideologie a jejich vliv na koncept sociálního státu

Při zkoumání jednotlivých pojetí sociálního státu můžeme vyjít stejně jako Esping-Andersen z ideologie liberální, konzervativní a socialistické. Výklad učiva můžete průběžně provazovat s tím, co jsme se dozvěděli o sociálně politických doktrínách a o typech sociální politiky.

Politické ideologie

Liberalismus a jeho základní principy [Heywood 1994: 21–54]

Nahlédněme jen pro zajímavost do historie liberalismu:

„První fází ve vývoji liberalismu bylo dílo Johna Locka. Ten definoval tři základní svobody – právo na život, na majetek a na štěstí. Tyto svobody existují nezávisle na státu, jsou přirozenými a nezadatelnými lidskými právy, která člověk získává svým narozením. Locke tak stanovil oblast, do které stát nesmí zasahovat. Úkolem prvních liberálů bylo prosadit respektování těchto práv a individuální lidské svobody (svoboda, latinsky libertas, odtud liberalismus) státem. Aby stát tato práva respektoval a moc ve státě nebyla zneužívána, k tomu měl přispět Lockův koncept dělby moci na zákonodárnou, výkonnou a federální, jež později upravil Charles Montesquieu (moc soudní). Rozdělené moci se měly navzájem hlídat a kontrolovat (princip brzd a rovnováh), aby nedošlo k jejich koncentraci a byl zabezpečen prostor pro lidskou svobodu. ... S nástupem průmyslové revoluce rostlo úsilí liberálů o prosazení jejich myšlenek i do sféry ekonomiky. ... Rozvíjející se anglická ekonomika potřebovala svobodného jedince, který je schopen se rozhodovat na základě vlastního zájmu – nabízet svou práci na trhu a vstupovat do pracovních právních vztahů, svobodně investovat své peníze, stěhovat se za prací apod. Heslem liberálů ‚druhé generace‘ bylo laissez-faire, laissez-passer (nechte dělat, nechte běžet). Stát neměl zasahovat do svobody obchodu a podnikání, měl se stát jen ‚nočním hlídačem‘, dozírajícím na dodržování pravidel hry. Svobodné tržní hospodářství bez rušivých zásahů zvnějšku bylo podle názoru liberálů schopno samoregulace.“ [Valeš 2004: 183–184]

Liberalismus

Liberalismus je vystavěn na teorii **přírozeného práva** a koncepci **společenské smlouvy**. **Přírozené právo**, které existuje v přírozeném stavu, má být zachováno i ve společnosti, kde ochrana tohoto práva přechází na základě **smlouvy** na stát. Liberalismus se tedy opírá o princip, že platné zákony a ústava mají odpovídat přírozenému právu. **Legitimita státní moci** se opírá o souhlas svobodných, odpovědných a sobě rovných jedinců (občanů), je tedy výsledkem uzavření společenské smlouvy.

Kontrola státní moci je zajištěna jejím rozdělením na **zákonodárnou, výkonnou a soudní**:

- zákonodárná (legislativní) moc má být ustanovena ve smyslu politické demokracie (parlament);
- vládní, výkonná moc (exekutiva) má být vázána zákony a odpovědná legislativě;
- soudní moc (justice) je nezávislá, ale podřízená zákonům;
- **svrchovanou moc ve státě má lid** (suverenita lidu).

Přírozená práva

Člověk je pojímán jako **autonomní jedinec**. Liberalismus staví na zájmech a potřebách jedince, nikoli zájmech a potřebách kolektivu. Preference jednotlivce před sociální skupinou stojí na předpokladu existence **přírozených práv**, náležejících člověku právě jako jednotlivci. Ve společnosti jsou tato práva formulována jako **práva na svobodu** (osoby, vlastnictví, názorů, svědomí, učení, tisku a podobně), zajišťující prostor pro vnější svobodu, v níž každý může dělat, co chce (připomeňme si, že latinsky liber = svobodný). Předpokladem autonomního rozvoje jednotlivce je tedy podle liberalismu **svoboda jednání**.

Sociální spravedlnost

Pojem **sociální spravedlnost** má očima liberalismu specifickou náplň. Liberalismus, založený na předpokladu přírozených práv jednotlivce, zařazuje mezi univerzální lidská práva i všeobecné rovné právo (všichni lidé jsou si rovni). **Rovnost**, k níž se liberalismus hlásí, je ovšem **rovností příležitostí**, nejde o absolutní rovnost. Rovnost v pojetí liberalismu znamená pro jednotlivce mít stejnou příležitost rozvíjet své nerovné dovednosti a schopnosti. Na základě rovnosti příležitostí je následně budována sociálně spravedlivá společnost.

- Zopakujte si z prvního dílu studijní opory různá pojetí sociální spravedlnosti podle Macka.

Podle liberálů ke společnosti patří vše, co společně organizují svobodná individua v rámci realizace svých práv na svobodu, stát nesmí zasahovat do samosprávných oblastí společenského života (rodina, sdružení, hospodářství, kultura) – kladou tedy důraz na **oddělení rolí společnosti a státu a současně minimalizaci role státu ve společnosti**. Předpokládá se, že když každý dělá to, co chce, v prostoru zaručeném právy na svobodu, pak automaticky vzniká nejlepší možný stav. Zákon nabídky a poptávky, „neviditelná ruka trhu“, sám od sebe nejlépe reguluje celé hospodářství i společnost jako celek. Mechanismus volné soutěže vede k co nejlepšímu stavu také v kultuře i v etice.

Typy liberalismu

Adam Smith

Liberální principy byly do oblasti sociální politiky převzaty z ekonomické teorie. **Zakladatelem ekonomického liberalismu** byl **Adam Smith**, který tuto koncepci publikoval ve svém díle nazvaném „*Bohatství národů*“ (1776). Ustavil zejména kategorii trhu, který je mu ztělesněním spravedlnosti a polem uplatnění svobody jednotlivce. Státu je

vymezeno pouze postavení garanta „pravidel hry“, má zajistit takový rozsah svobod, aby byl každý strůjcem svého štěstí. Smith ve své době ucelenou teorii státu nenabídl, pouze vymezil takzvaný **minimální stát**, jehož úkolem je [Večeřa 2001: 41]:

Minimální stát

- chránit společnost před násilím a vpádem cizích států;
- chránit každého člena společnosti proti útlaku ze strany ostatních členů společnosti;
- zřizovat a udržovat veřejná díla a veřejné instituce, které jsou užitečné pro společnost a přitom nemohou být zřízeny a udržovány soukromými fyzickými či právníckými osobami.

Liberalismus jako myšlenkový proud se ovšem dále rozvíjel a vznikalo v něm mnoho odnoží, které se snažily řešit základní otázku liberalismu, a to stanovení hranic případných zásahů státu do fungování trhu a občanské společnosti.

Pro nás jsou důležitá **dvě principiální řešení tohoto problému** [Večeřa 2001: 41]:

Typy liberalismu

- prvním je **krajní liberalismus (libertarianismus)**, odmítající zásadně jakékoli zásahy státu do fungování trhu a společnosti;
- druhým je **umírněný liberalismus**, který zdůrazňuje, že stát má podporovat a povzbuzovat aktivitu a sílu individuí a skupin, ale současně pozitivně hodnotí zásahy státu do občanské společnosti. To však pouze v případě, že přispívají k rozvoji individuální svobody a společenského pokroku, pomáhají osobám, které nejsou schopny se o sebe postarat, a slouží veřejnému prospěchu (například v oblasti výchovy, regulace vztahů zaměstnavatelů a zaměstnanců a podobně).

Kritika sociálního státu z pozic liberalismu

V zásadě můžeme říci, že liberalismus stojí v opozici ke koncepci sociálního státu. Proti konstrukci sociálního státu, zdůrazňujícího zajištění sociálních jistot v moderní společnosti, liberálové namítají především, že [Večeřa 2001: 43]:

Liberalistická kritika sociálního státu

- stanovení sociálního minima ve svém důsledku zapříčiňuje chudobu a nezaměstnanost;
- sociální ochrana způsobuje morální rozklad, nešetrnost a lenost.

- **Proveďte kritiku liberálních koncepcí státu. Co jim podle vás chybí nejcitelněji?**
- **Pokud by volby u nás vyhrála s většinovou převahou nějaká liberální politická strana, které stávající úřady a právní normy by podle vás zrušila nejdříve?**

Kritika liberalismu

Liberální koncepce vycházejí ze základního východiska, že všichni jedinci jsou na trhu schopni participovat, což ovšem nelze ani teoreticky, ani prakticky zabezpečit. Právě v této skutečnosti je největší kámen úrazu liberálního myšlení. Ve společnosti totiž nežijí pouze zdraví a schopní, ale i jedinci nemocní, staří nebo jinak pracovně handicapovaní. O jejich sociální zajištění se má podle liberálů postarat jejich rodina, a kompenzovat tak jejich absenci na trhu práce. [Večeřa 2001: 43]

Kritika liberalismu

Tuto konstrukci lze přijmout pouze s řadou výhrad – nevyhovující se jeví, pokud se rodina svými příjmy pohybuje v pásmu životního minima. Východisko liberálové vidí v chudinské pomoci, a to ve formě běžné v období tradiční společnosti, zejména tedy ve formě pomoci chudým ze strany obce a církve. Pokud liberálové připouštějí nějakou formu sociální politiky státu, tak pouze v rozsahu „residual welfare“, kdy stát představuje pomocnou ruku jako instance poslední volby podle přísně subsidiárního principu.

Na druhou stranu liberálové nic nenamítají proti dobročinnosti a pojišťovnictví. [Večeřa 2001: 43]

- Pokuste se na základě přečteného textu říci, proč dobročinnost a pojišťovnictví neodporují liberální ideologii.

Konzervatismus a jeho základní principy [Heywood 1994: 55–91]

Podívejme se, jak se konzervatismus zrodil: Uzlovým bodem moderních ideologií se stala Francouzská revoluce. Její aktéři radikálně změnili společenský systém, jeho instituce a hodnoty. Popravou krále se Francie odtrhla od zbytku Evropy, rozloučila se s takzvaným starým světem. Tyto události inspirovaly anglického autora **Edmunda Burkeho** k sepsání díla **Úvahy o revoluci ve Francii** (1790), které má pro konzervativce stejný význam jako Smithovo dílo **O bohatství národů** pro liberály. Přestože Burke celoživotně prosazoval různé reformy, postavil se ve svém spisu rozhodně na stranu obránců hodnot tradičního světa. To, co je prověřeno staletími, má podle něj právo na ochranu a existenci. Takové hodnoty a instituce je třeba zachovávat (latinsky *conservare*). Zrodil se konzervatismus. [Valeš 2004: 196]

„Má to ale znamenat, že poměry ve společnosti jsou jednou pro vždy dané a neměnné? Burke říká, nikoliv. Samozřejmě, že ne: ‚všichni musíme respektovat velký zákon změny‘. Nové věci přicházejí a bylo by chybou se jim vyhýbat. Je ale třeba, aby politika ‚usměrnila příval novot do koryta zvyků‘, aby tyto nové věci byly uvedeny v soulad s dosavadními zvyklostmi a je-li třeba je změnit, pak pozvolna, aby společnost získala čas na nové přizpůsobení a organické přijetí změn. Tím se společnost dále upevní a posílí. Nutnou podmínkou je zachování vývojové kontinuity společnosti – je třeba myslet na odkaz předků i budoucnost dětí.“ [Valeš 2004: 198]

Konzervatismus

Jedním z klíčových pojmů konzervatismu je **tradice**. Je vystavěn na obhajobě tradic, zvyků a institucí, které je třeba zachovávat proto, že se historicky osvědčují. Poskytují rovněž pocit sounáležitosti a stability – tradice dávají lidem identitu a pocit „kořenů“. Zatímco liberalismus či socialismus tvrdí, že lidé jsou od přirozenosti dobří, podle konzervativců **jsou lidé od přirozenosti nedokonalí**, a to:

- rozumem (svět je příliš složitý, než aby jej rozum mohl poznat a pochopit);
- vůlí (místo svobody potřebují lidé spíše řád a pocit bezpečí) a
- mravně (hovoří se o takzvaném „prvotním hříchu“).

Autorita státu

Konzervatismus vidí lidskou společnost jako **organický celek**. Jedince nelze od společnosti oddělit, protože je přirozenou součástí mnohých sociálních skupin, jako jsou například rodina, přátelé, pracovní kolektiv, lokalita, národ a podobně. Tyto sociální skupiny jsou přirozené, každá o sobě je částí **organické společnosti**. Základní institucionální jednotkou společnosti je rodina. **Autorita státu** nevyplývá ze smlouvy uzavřené mezi svobodnými jedinci, ale je přirozená, obdobně jako rodičovská autorita nad dětmi. Proti modelu minimálního státu je předkládána **idea silného státu, vynucujícího svou autoritu pomocí zákonů**.

Rovnost jako iluze

O **rovnosti** hovoří konzervativci jako o iluzi. Ve společnosti je podle nich přítomna přirozená a nepřekonatelná nerovnost majetková i sociální. Přirozená nerovnost je zákonitým rysem organické společnosti, není založena jen na nerovných vlohách a schopnostech.

Konzervatismus představuje řadu různých modelů „ideálního“ společenského uspořádání. To, co je těmto modelům společné, je neochota ke sblíživání nebo míšení různých vertikálních sociálních úrovní a nespokojenost s třídními antagonismy, které plodí kapitalismus. Konzervatismus je zastáncem a obhájcem přísné hierarchie ve společnosti. Jednotící ideou je zachovat vztahy založené na tradičním společenském statusu, neboť podporují sociální integraci. [Večeřa 2001: 49]

Korporativní sociální stát

Jedním z možných způsobů, jak překonat problémy kapitalismu a přitom zachovat (dle konzervativců) přirozenou sociální stratifikaci, je **korporativní model sociálního státu**. Korporativismus představuje jednu z forem konzervativní sociální politiky. Vychází z tradice stavů, cechů, monopolních společností a korporací, které vytvářel sociální a ekonomický život tradiční společnosti. V moderní společnosti se korporativismus zakládá na spolčování se podle zaměstnání k udržení tradičně si uvědomovaných statusových odlišností, užívaných pak jako organizační princip společenského a ekonomického života. Významnou roli sehrávají ve vazbě na trh práce pojišťovenské systémy.

Korporativní sociální stát

V současnosti je konzervativní myšlení spojováno s takzvanou **novou pravicí**, což je hnutí usilující o hospodářskou a politickou reformu současného kapitalismu. Tento proud se začal uplatňovat od konce 70. let 20. století, kdy byl spojován zejména s vládou **Margaret Thatcherové** ve Velké Británii a **Ronalda Reagana** ve Spojených státech amerických. **Nová pravice klade důraz** [Večeřa 2001: 50]:

Nová pravice

- jak na liberální zásady svobodnější, otevřenější a soutěživější ekonomiky,
- tak na konzervativní principy obnovení sociální a politické autority ve společnosti, význam práva a pořádku ve státě, glorifikaci tradičního rodinného života a podporu náboženské a morální obnovy společnosti.

Kritika sociálního státu ze strany nové pravice

Asi nás nepřekvapí, že je nesmiřitelná a neobyčejně tvrdá. Zde jsou hlavní argumenty [Večeřa 2001: 50–51]:

Konzervativní kritika sociálního státu

- sociální stát je špatně formulován;
- sociální stát se nevhodně vměšuje do liberálně tržní společnosti, která je nositelkou blahobytu a svobody a spravedlnosti, je s ní proto nekonzistentní;
- sociální stát je neekonomický: zbavuje disciplíny a motivace k práci;
- sociální stát je neproduktivní: podněcuje rychlý růst neproduktivní veřejné státní byrokracie, kapitálové a lidské zdroje odvádí z produktivního soukromého sektoru, vede k inflačnímu růstu mezd;
- sociální stát je neefektivní: monopol státních sociálních opatření a státního financování vede k neefektivnosti poskytovaných služeb;
- sociální stát je neúčinný: navzdory rostoucím prostředkům věnovaným sociální politice se sociálnímu státu nedaří snižovat chudobu. Naopak se zhoršuje pozice nejchudších narušením tradičních forem sociálního zajištění (rodina, obec). Jedinec se dostává do pastí závislosti na sociálním státu;
- sociální stát je despotický: posiluje byrokratizaci, sociální kontrolu a manipulaci jednotlivých občanů, případně i celých komunit státem;

- sociální stát je popřením svobody: povinným poskytováním sociálních služeb odpírá jedincům svobodu volby v sociální oblasti za situace, kdy tvrdý a progresivní daňový systém lze charakterizovat jako „konfiskující“, to znamená, že bohatým bere a chudým dává, ale služby poskytuje všem stejné.

- Myslíte si, že by bylo v současné době sociálně únosné prosadit konzervativní představu uspořádání společnosti? Proč?

Socialismus a jeho základní principy [Heywood 1994: 92–130]

Socialismus

Zatímco liberalismus ostře rozlišuje mezi jedincem a společností, socialismus považuje jedince za neoddelitelnou součást společnosti. Lidé nejsou ani soběstační, ani samostatní, je iluzí přemýšlet o lidech jako o „atomizovaných“ jedincích. Člověk je od přirozenosti bytostí sociální, **pospolitost** je jeho přirozeností a základní potřebou. Přirozeným vztahem mezi lidmi je **spolupráce**, ne soutěživost nebo konkurence. Spolupráce má nejen ekonomický, ale i morální význam – vytváří pouta přátelství, starostlivosti, „vzájemné pomoci“.

Třídní společnost

Přesto se však společnost dělí na **společenské třídy**, kdy třída je skupina lidí stejného ekonomického postavení, a proto i ideového zaměření. Socialisté hovoří o takzvané **třídní společnosti**. Zatímco podle konzervativců je společnost přirozeně hierarchická a liberálové jsou pro rovnost příležitostí, socialisté prosazují rovnost sociální. **Sociální nerovnost** není podle nich důsledkem rozdílných vrozených schopností a vloh, ale je produktem společnosti. Je-li nerovnost produktem společnosti, je nejen žádoucí, ale je i možné ji odstranit:

- podle jedněch z představitelů socialistického myšlení – **marxistů** – vyplývá nerovnost z existence soukromého vlastnictví a sociální rovnosti lze podle nich dosáhnout jen jeho zrušením;
- podle jiné skupiny socialistů – **sociálních demokratů** – vyplývá nerovnost z nespravedlivého rozdělování národního bohatství, a proto je třeba ho spravedlivěji přerozdělovat (prostřednictvím progresivní daně a podobně).

Socialismus a sociální stát

„Třetí cesta“

Kritika sociálního státu, jak ji formuloval liberalismus a konzervatismus (zastoupený zejména novou pravicí), byla zaměřena především na to pojetí sociálního státu, jaké prosazuje ideologie socialismu. S tímto pojetím jsme se již seznámili jako s takzvaným demokratickým socialismem, jehož nejvyhraněnější podobu představuje **koncepce „třetí cesty“ realizovaná ve Švédsku**. Švédský model sociálního státu je celosvětově proslulý. Je nastaven tak, aby veřejné sociální služby byly dostupné každému a reagovaly na všechna aktuální i potenciální sociální a ekonomická ohrožení, s nimiž se může občan v průběhu svého života setkat. Na poli politické ideje má „třetí cesta“ realizovaná po druhé světové válce své kořeny v hospodářské krizi 30. let dvacátého století, která ve Švédsku vyvolala mimo jiné populační krizi. Hrozící významný pokles počtu populace měl být eliminován zákroky, které navrhovala studie z roku 1934 – jedním z jejích hlavních autorů byl ekonom, politik a sociální myslitel **Karl Gunnar Myrdal**. Ten navrhoval pro řešení populační krize zejména:

Myrdal

- zavedení mateřských příspěvků,
- zavedení příspěvků na děti,
- zavedení příspěvků na bydlení,

- výuku a stravování ve školách zadarmo,
- obecně dostupnou lékařskou péči a další.

Realizaci těchto a celé řady dalších opatření po druhé světové válce umožnily relativně malé válečné důsledky v zemi, která byla neutrální, malé ztráty na životech a zdraví populace, dále shoda o nutnosti těchto opatření napříč politickým spektrem, tradičně velký pocit národní sounáležitosti a rychlý poválečný hospodářský růst, který vytvářel bezprecedentní materiální zdroje umožňující realizaci dalekosáhlých a ambiciózních sociálních programů. Od 40. let dvacátého století se tedy ve Švédsku prosazoval **univerzalistický typ veřejných služeb**, založený na kombinaci uplatnění:

- **principu „podle potřeb“** (v oblasti vzdělávání, péče o zdraví, přístupu k informacím) a
- **principu „podle výkonu“** (například při poskytování příspěvků v nemoci, v nezaměstnanosti a podobně).

Švédsko se přiblížilo sociálně politickým cílům, které si předsevzalo: odstranit chudobu, zlepšit sociální zabezpečení a snížit sociální nerovnosti mezi různými skupinami obyvatelstva.

Krise švédské „třetí cesty“

Tyto výdobytky však nebyly zadarmo. Zdroje, které byly na počátku motorem celého systému, nedokázaly po nějaké době krýt náklady sociálního státu a důsledkem bylo zvyšující se zadlužení. Tento problém nevyřešilo ani zavedení takzvané progresivní daně, které na jedné straně podlomilo sociální konsenzus uvnitř společnosti a na druhé straně vedlo k odlivu kapitálu ze země. Tato situace nakonec Švédsko přinutila na počátku 90. let 20. století poněkud ustoupit a provést ve svém štědrém systému úsporné reformy. Můžeme říci, že to byla odplata kapitálu za to, že švédští tvůrci sociálního státu odmítli tancovat, jak on pískal.

Krise „třetí cesty“

- Proč je vlastně švédský model sociálního státu nazýván „třetí cestou“? Dokážete říci, co bylo tou „první“ a „druhou“ cestou?
- Jak rozumíte poslední větě předcházejícího odstavce? Na co v ní narážíme?

Kritika sociálního státu z pozic socialismu

Samozřejmě že i socialisticky orientovaní myslitelé si neodpustili kritiku, která mířila zejména na to pojetí sociálního státu, které je realizováno v kapitalisticky orientovaných státech, tedy téměř ve všech státech, kde se nějaká podoba sociálního státu uplatňuje. Jedním z takto kritických směrů v rámci socialismu je **marxismus a neomarxismus**.

Socialistická kritika sociálního státu

Vlastní Marxovu kritiku sociálního státu lze shrnout do několika bodů [Večeřa 2001: 39]:

- stát vyjadřuje a prosazuje úzce třídní zájmy vládnoucí třídy, nemůže proto sloužit celé společnosti;
- stát sice má sílu intervenovat do společenských vztahů, činí tak ale pouze v zájmu vládnoucí třídy (tedy držitelů výrobních prostředků);
- stát nedokáže (a asi ani nechce, jak vidíme výše) nahradit třídní podstatu kapitalismu skutečně demokratickým zřízením nebo skutečnou sociální politikou.

Marxistický pohled na sociální aktivity státu rozvíjeli ve 20. století **neomarxisté**. Z jejich kritiky sociálního státu jsou nejdůležitější zejména tyto myšlenky [Večeřa 2001: 39]:

- sociální opatření prováděná sociálním státem vycházejí z požadavku kapitálu, a ne ze skutečných potřeb pracujících;
- cílem sociální politiky je upravit nebo regulovat kapitalismus a zvýšit disciplínu pracujících, ne zmírnit těžké sociální podmínky dělnické třídy;
- sociální politika je vládnoucími elitami uplatňována k eliminaci socialistických tendencí (vzpomeňme si například na Bismarckovy začátky sociálního pojištění);
- změny typů sociálních států odrážejí měnící se potřeby akumulace kapitálu;
- státní sociální politika zbavuje dělnickou třídu řízení vlastních forem sociálního zabezpečení;
- sociální služby sociálního státu jsou byrokratické a antidemokratické;
- sociální legislativa často zvyšuje vliv státní byrokracie na každodenní život jednotlivých občanů;
- zlepšování úrovně sociálního zabezpečení a ideologie sociálního státu demobilizuje třídní agitaci zaměřenou na radikální ekonomickou a politickou změnu.

Offe Snad nejpropracovanějším způsobem v rámci neomarxistické levice rozebírá rozpory sociálního státu a odporující si faktické efekty kapitalistického vývoje německý sociolog **Claus Offe** ve své práci **Kontradikce sociálního státu** (1984). Ze základních rozporů sociálního státu považuje za nejpodstatnější [Večeřa 2001: 39–40]:

- **fiskální krizi** – je způsobena tím, že státní rozpočet má tendenci k nekontrolovatelnému růstu výdajů a stává se stále více deficitním;
- **administrativní selhání** – sociální stát opakovaně selhává při snaze žít podle vlastních (nadsazených) programově-administrativních požadavků;
- **selhání normativního systému** – v důsledku fiskální krize a administrativního selhání se státní intervence jeví jako pouze dílčí, neúplné, dochází k porušování zásad rovnosti před zákonem a k selhávání hromadné loajality.

- **Co tomu říkáte? Nepřipomíná vám to něco?**

Selhávají tedy všechny tři základní subsystémy sociálního státu: ekonomický, politicko-administrativní a normativní. Politika sociálního státu se podle Offeho snaží o nemožné, neboť sociální stát není schopen sebefinancování, není schopen předvídat efekty státních intervencí a ztrácí podporu obyvatel – a to jak těch, kteří systém sytí (ekonomicky produktivní obyvatelé), tak ti, kteří jsou adresáty sociálně politických opatření. [Večeřa 2001: 40]

- **Dokážete si také přiřadit polínko do ohně všech kritiků sociálního státu? Využijte příkladů z praxe nebo z četby denního či odborného tisku.**
- **V jaké formě sledujete slabiny sociálního státu na svém vlastním pracovišti? A jaké způsoby byste volili k jejich odstranění nebo zmírnění?**

Welfare mix

Nyní se dostáváme k poněkud paradoxnímu vyústění celého našeho výkladu o typologiích sociálního státu. Jde o fakt, že tyto typologie vlastně v praktickém životě nenaleznou své ideální, vyhraněné typy států. Vždy to byly ideální modely, kterým se jednotlivé státy mohly pouze přibližovat. Dnes je však skutečnost taková, že v praktické politice dochází zcela záměrně k rozostřování těchto typů. Tento jev nazýváme **welfare mix**. Znamená, že jednotlivé státy si volí podle svého uvážení komponenty ze všech výše uvedených typů sociálního státu.

Welfare mix

*Jak se jim tato činnost daří, velmi zajímavě okomentoval ve své knize **Estetika sociálního státu** Zdeněk Konopásek. Výsledným efektem tohoto trendu totiž podle něj není nějaká jednoduchá konvergence národních modelů. V mnohém ohledu jako bychom dokonce mohli pozorovat opak. Různost strategií, odstartovaná tzv. krizí welfare state (které se budeme věnovat dále v textu), pokračuje. Zatímco totiž tehdejší rozdíly ústily do kurážného typového vyhranění několika evropských trendů a modelů, nyní jako bychom byli svědky spíš rozpačitého přešlapování a hluboké bezradnosti. O pozitivně formulované programové cíle a o konkrétní politické strategie je velká nouze. Bezmocně přihlížíme událostem bez jasnější a dlouhodobější představy, jak reagovat. Různost politik neústí do vzniku vyhraněných typů, ale do jejich rozpadu. „Spíš než o konvergenci nebo divergenci národních sociálně politických režimů bychom měli uvažovat o jejich roztříštění, o erozi vnitřní, jednotící logiky každého z nich: relativně slábnou ‚velké‘ (řekněme typové) difference, ale o to více se množí difference drobné (řekněme technické). Vizionářská představivost se utápí v moři pragmatických řešení. Vlády nekoncepíují, ony reagují. Manévrují případ od případu. V této situaci, kdy vše je dovoleno (mimo jiné i tzv. smíšená ekonomika), je stále méně jasné, co je záhodno. To je stav nové neurčitosti...“ [Konopásek 1998: 138]*

Představou welfare mixu je zpochybněn mýtus státu jako rozhodující záruky blahobytu nebo zajištění. **Jádrem konceptu je uznání plurality subjektů a zdrojů sociálního zabezpečení.** Formální sektor (stát a trh) se tak doplňuje a mísí s neformálním sektorem (rodina, přátelé, vlastně celá občanská společnost). Formální sektor se skládá z placených profesionálů, kterými jsou například sociální pracovníci, domácí pečovatelé, kteří poskytují placenou péči na základě profesionálních kritérií. Naopak neformální sektor je teoreticky bezplatný, dobrovolný a v jeho rámci fungují jako poskytovatelé pomoci laici. Sociální služby tak poskytují přátelé, příbuzní, spolupracovníci, partneři atd. O teoretické dobrovolnosti mluvíme především z toho důvodu, že tito lidé k sobě mají vztah, tj. jejich motivací poskytovat služby na nepeněžním základě je láska, morální závazky, vzájemnost nebo společná biografie. [Smutek 2005: 116–117]

Na závěr této kapitoly je třeba ještě jednou zdůraznit, že navzdory kritice, které musí čelit ze všech stran, zůstává sociální stát součástí našeho každodenního světa. Důvodem je bezpochyby stále ještě docela pevný sociální konsenzus.

Doporučená literatura ke třetí kapitole:

KREBS, Vojtěch et al. (1997) *Sociální politika*. Praha: Codex, pp. 71–83.
 POTUČEK, Martin. (1995) *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství, pp. 35–47.
 VEČEŘA, Miloš. (2001) *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství, pp. 11–42.

Studijní cíle:

Po prostudování kapitoly **Sociální stát – úvod do problematiky** byste měli:

- umět vymezit pojmy **stát** a **sociální stát**;
- umět vyjmenovat **ideální typy moderního státu** a popsat jejich charakteristiky;
- umět představit základní **politické ideologie**, které jsou základními myšlenkovými východisky sociálního státu, a
- znát základní argumenty, kterými jednotlivé politické ideologie kritizovaly či kritizují existenci a podobu sociálního státu;
- umět vymezit pojem **welfare mix**.

4 Vymezení sociálního státu

Průvodce kapitolou:

- odrazíme se od vědomostí z předchozí kapitoly a poznáme, jak vlastně pojem welfare state vznikl – hlavní zásluhu na tom má lord **Beveridge**;
- pojem sociální stát se budeme snažit dále **operacionalizovat**;
- budeme diskutovat o důsledcích plošného uplatnění principů welfare state a poznáme **rozdíl mezi integrovaným a dezintegrovaným sociálním státem**;
- kapitola nám dále představí **společenské souvislosti vzniku sociálního státu**
- a nakonec se budeme věnovat **vymezení takzvaného jádra sociálního státu**.

Současný moderní stát má charakter sociálního státu: na tomto tvrzení se autoři z oblasti sociální politiky v podstatě shodnou. V ostatních otázkách sociálního státu však mezi nimi existují často zásadní názorové rozdíly. S některými z nich jsme se již seznámili v rámci předchozího výkladu o sociální politice jako takové. V této kapitole se budeme zabývat, jak vyplývá z obsahu kapitoly, pojmem sociálního státu a tím, co tvoří jeho „tvrdé jádro“.

4.1 Vznik a vymezení pojmu welfare state

Koncept sociálního státu byl skrytě přítomen již v době vzniku národního státu, postupně sílil po řadu generací, než byl poznán a posléze i pojmenován. Příznačný je tento vývoj zvláště pro Velkou Británii, kde staré chudinské zákony vznikaly již na počátku 17. století. Anglický termín „**welfare state**“ se však začal používat až ve 40. letech 20. století. Časově o něco dříve bylo možné se na britských ostrovech setkat s užíváním pojmu „**welfare policy**“.

Welfare state

Termín „**welfare state**“ je spojen se jménem anglického lorda **Williamu Henryho Beveridge**, který se již v roce 1911 podílel na přípravě národního pojišťovacího zákona. V roce 1941 byl lord Beveridge postaven do čela Royal Commission a pověřen zpracováním zprávy o situaci v sociální politice v Británii. O rok později vypracoval projekt **prvního komplexního systému sociálního zabezpečení**. V příslušných písemných materiálech začal používat pojmu „welfare state“. Ten se brzy vžil a byl později pevně spojen se sociálními podporami, které Churchillova vláda slibovala nabídnout po skončení války. Cílem takto koncipovaného welfare state bylo podpořit morálku a disciplínu obyvatelstva v průběhu války. Welfare state sliboval uprostřed války to, po čem lidé toužili a za co mělo smysl bojovat. Z toho tedy pramenil určitý ideový kapitál, který dostal welfare state do vlnky a který založil na řadu let jeho obecně široké přijímání společností. [Večeřa 2001: 22]

Beveridge

Nyní se znovu vracíme k problému **vymezení fenoménu sociálního státu**. V předchozí kapitole jsme měli možnost poznat, jak dalece se vzájemně liší názory na sociální stát z hlediska politických ideologií. Z konkrétního vymezení sociálního státu většinou jasně vyplývá názorová orientace autora.

Wilensky

Pokusme se více konkretizovat, **co vlastně tvoří podstatu sociálního státu**. Osvěžíme si tak už nám známá fakta a zároveň k nim přidáme ještě něco navíc. Oporou nám bude liberálně orientovaný **Harold L. Wilensky**, podle kterého je sociální stát charakteristický vládou chráněnou minimální úrovní příjmu, výživy, zdraví, bydlení a vzdělání pro každého občana, zajišťovanou pro něho jako politické právo, ne jako dobročinná dávka. Wilensky však také konstatuje, že příslib welfare state – poskytnout minimální životní standard redistribucí příjmů a stejné (rovné) příležitosti – nebyl nikde, v žádném státě, beze zbytku naplněn. [Večeřa 2001: 26]

Výchozí
předpoklady
sociálního
státu

V podmínkách postkomunistického vývoje, který je pro naši zemi aktuální, u mnoha občanů přetrvává představa socialistického státu jako garanta sociálních jistot a rovnostářských redistributivních mechanismů. Navíc definice sociálního státu tak, jak ji formulovali mnozí autoři, se vlastně dá uplatnit i na stát reálného socialismu. Proto je třeba dále specifikovat určité výchozí předpoklady, za nichž budeme uvažovat o sociálním státu. K těmto **výchozím předpokladům sociálního státu** se obvykle řadí [Večeřa 2001: 26]:

- liberální hospodářství,
- pluralitní demokracie,
- určitá minimální míra decentralizace státní moci a správy.

Pokusy o vymezení sociálního státu by tedy měly vycházet z toho, že sociální stát existuje v řadě různých modifikací, od liberálního sociálního státu přes kontinentální evropský sociální stát až po sociálně demokratický model švédského typu. Přitom jeho vymezení by nemělo zahrnovat státy typu reálného socialismu s centrálně plánovaným hospodářstvím a totalitárním politickým systémem. Neměly by sem být zřejmě zahrnuty ani státy s nízkým standardem ekonomického rozvoje, jejichž národní důchod nestačí krýt ani minimalizované sociální programy. [Večeřa 2001: 26]

- **Proč podle vašeho názoru výše uvedené „chudé“ země nemůžeme počítat mezi sociální státy?**

Vymezení
sociálního
státu

Když se z výše uvedených pohledů pokusíme o **vymezení sociálního státu**, můžeme konstatovat, že sociální stát je stát, v němž demokraticky organizovaná moc prostřednictvím sociálního zákonodárství a veřejné správy:

- garantuje minimální příjem pro jedince a rodinu na úrovni životního minima;
- poskytuje sociální zabezpečení umožňující předejít, zmírnit nebo překonat sociální rizika s cílem zajistit přiměřenou minimální úroveň sociálního bezpečí a sociální suverenity;
- zajišťuje kvalitní úroveň odpovídajících služeb pro všechny občany bez rozlišení společenského statusu.

Tak jako každá definice nemůže ani tato postihnout celou problematiku sociálního státu a navozuje řadu dalších otázek, zejména: Jaký základní, kruciólní cíl sleduje sociální stát a jeho sociální politika? Je jím:

- blahobyt občanů?
- sociální jistota a bezpečí?
- standardní úroveň sociálních služeb?
- dosažení sociální rovnosti a vyšší sociální spravedlnosti?
- emancipace jedince a společnosti?
- sociální nezávislost na trhu práce?

- zlepšení kvality osobního a společenského života?
- legitimace společenského (politického) systému?

Nastolení těchto otázek nás nutně vede k problematice jádra sociálního státu a jeho podstaty – charakteristiky, což by nám mělo usnadnit pochopení a vystižení tohoto sociálního fenoménu.

4.2 Jádru sociálního státu

Na vymezení toho, co tvoří jádro sociálního státu, by se pravděpodobně odborníci neshodli stejně jako na tom, co je to sociální stát jako takový. Abychom si ale sociální stát lépe představili my, pro účely našeho studia, jako jádro sociálního státu vymezíme:

- moderní společnost,
- sociální pojištění,
- sociální práva,
- dekomodifikaci práce,
- rovnost a sociální spravedlnost.

*Jádru
sociálního
státu*

Moderní společnost jako jádro sociálního státu

Vystižení sociálního státu je obvykle spojeno s hledáním společenských souvislostí, za kterých sociální stát vzniká, společenských situací, které si nepřímou vynucují jeho vznik. Většina koncepcí welfare state vysvětluje vznik sociálního státu jako důsledek **přechodu od tradiční k moderní společnosti**. Mezi základní instituce, které charakterizují **moderní společnost**, řadí Giddens [2010: 55–62] tyto instituce:

*Moderní
společnost*

Giddens

1. **kapitalismus**, který je systémem produkce zboží, založeným na vztahu mezi soukromým vlastnictvím kapitálu a nemajetnou námezdní prací. Stěžejním nositelem kapitalismu je (průmyslový) podnik, který je silně soutěživý a expanzivní, vyznívá antisociálně. **Lidé** jsou pro takový ekonomický systém **pouhým zbožím**, které se nabízí na trhu práce, kde je ohodnoceno a podle toho zařazeno (později se seznámíme s pojmem dekomodifikace práce). Vše je řízeno kalkulem a snahou o zhodnocení svých investic v nejširším slova smyslu;
2. **dohled** – jedná se o systémy rozsáhlého a koordinovaného dohledu nad vymezenými oblastmi společenského života. Žádný předmoderní stát nebyl schopen dosáhnout takové úrovně administrativní koordinace, a proto nebyl nikdy schopen organizovaně mobilizovat tak velké sociální a ekonomické zdroje jako stát moderní. Dohled se týká jak přímé kontroly činností obyvatelstva (například v rámci vězení, školy nebo pracoviště), tak nepřímé kontroly (například v podobě cenzury informací);

- Existuje u nás cenzura? Jaká? V jaké podobě?

3. **industrialismus** – je charakteristický používáním neživých zdrojů materiální síly ve výrobě zboží, hlavní roli ve výrobním procesu přebírají od člověka stroje. Moderní průmysl, vytvořený spojením vědy a techniky, radikálně přetváří přírodní svět způsobem, který byl pro tradiční společnosti nepředstavitelný. **Industrializace** civilizaci odtrhla od jejího přirozeného prostředí a připravila jí svět ovládaný zákonitostmi stroje spíše než zákonitostmi přírody a jejích cyklů. Proces industrializace spojený s **urbanizací** přinesl zásadní průlom **do dělby a organizace práce**, která přestala mít

přirozený rytmus přírody a individuálního pracovního tempa, vytvořil se trh práce. Zasáhl i **do mezilidských vztahů** oslabením primárních sociálních skupin, větší zprostředkovaností společenských vztahů, růstem významu sekundárních sociálních skupin, změnou struktur hierarchie sociálního statusu ve prospěch formální rovnosti, oslabením sociální kontroly a podobně;

4. **vojenská síla** (kontrola prostředků násilí v kontextu industrializace války) – tento aspekt moderního státu pro účely našeho výkladu můžeme ponechat stranou.

Sociální stát jako specifický systém solidarity je úzce propojen s ostatními prvky moderní společnosti, vzniká z důvodů jejich existence i jako reakce na ně, jako jejich doplněk, ale i jako rovnocenný partner. Stává se v této společenské situaci nezbytností, která má kompenzovat jednostrannou existenční závislost jedince na trhu práce. Člověka nelze činit za tuto závislost plně odpovědným a sociální služby (welfare state) musí uspokojit specifické, ze společenské závislosti vyplývající potřeby jedince a rodiny, které v moderní společnosti nutně narůstají. [Večeřa 2001: 56]

Sociální pojištění jako historické jádro sociálního státu

Sociální pojištění

Systém sociálního pojištění zůstává v sociálních státech základem sociálního zabezpečení v nemoci, stáří, nezaměstnanosti a v případě úrazu. Současně však dnes veřejná sociální politika zahrnuje mnohem širší spektrum aktivit. **Sociální pojištění tak tvoří historické jádro sociálního státu.**

- Historii sociálního pojištění si zopakujte z příslušné předchozí kapitoly.

Sociální práva jako jádro sociálního státu

Sociální stát zaručuje svým občanům dosažitelnost takzvaných sociálních práv. Abychom si vysvětlili, co to přesněji znamená, musíme nejprve vymezit pojem občanství.

Občanství

„**Občanství** vyjadřuje určitý vztah jedince (občana) a státu (společnosti). Je to vlastně status poskytovaný těm, kteří jsou plnými členy společenství. Všichni, kteří zastávají tento status, jsou si rovni v právech a povinnostech, kterými je status vybaven. Občanství je považováno za základ procesu modernizace, je to **společenská smlouva** všeobecně platná pro všechny členy společnosti.“ [Večeřa 2001: 71]

Všeobecná deklarace lidských práv z roku 1948 uvádí tyto základní kategorie práv:

- občanská práva (člověk – občan),
- politická práva (občan – stát),
- hospodářská práva (ekonomická práva),
- sociální práva,
- kulturní práva.

Všeobecná deklarace lidských práv je však pouze politickým prohlášením, které svou právní závaznost získalo až kodifikováním do řady mezinárodních smluv, které posléze vtělila do svého právního řádu většina vyspělých států. Mezi nejvýznamnější mezinárodní dohody patří Mezinárodní pakt o ekonomických, sociálních a kulturních právech občanů z roku 1966 a Evropská sociální charta přijatá Radou Evropy v roce 1967. Odtud se tato zmiňovaná práva dostala do ústav a ústavních zákonů mnoha zemí světa.

Marshall [in Dahrendorf 1991: 81–86] konstatuje, že ve většině moderních zemí byla prosazována a nabyta:

- **občanská práva** v 18. století – občanská práva obsahují základní prvky vlády práva, rovnosti před zákonem a spravedlivého procesu, nikdo není nad zákonem a všichni mu podléhají,
- **politická práva** v 19. století – politická práva zahrnují nejen volební právo, ale i svobodu sdružování, svobodu projevu, politická práva umožňují vstup do veřejnosti;
- nakonec ve 20. století **práva sociální a kulturní**.

Občanská,
politická,
sociální práva

Tento vývoj ale samozřejmě probíhal v různých zemích různě rychle a s různými menšími nebo většími obtížemi.

Jen pro zajímavost se podívejte na dobu uznání volebního a hlasovacího práva žen ve Švýcarsku (!). Na spolkové úrovni bylo volební a hlasovací právo pro švýcarské ženy ustaveno až v únoru roku 1971. Předtím volili a hlasovali pouze muži starší 20 let, v 19. století ale jenom pokud byli schopni vojenské služby. Na kantonální úrovni trvalo zrovnoprávnění žen ještě déle. V roce 1990 bylo hlasovací právo pro ženy zavedeno i v Appenzellu Innerhodenu, a to i přes odpor voličů (mužů) rozhodnutím nejvyššího soudu.⁴

- Co jsou to sociální práva, si zopakujte ze studijní opory *Sociální politika pro sociální pracovníky I*.

Jsou to právě **sociální práva**, tedy koncept nezadatelných práv občana sociálního státu na sdílení určitého standardu sociálního minima, sociálního zabezpečení proti sociálním rizikům (nemoci, nezaměstnanosti a dalším) a kulturního dědictví (zejména prostřednictvím vzdělávací soustavy), která **můžeme považovat za jádro sociálního státu**.

Kritika sociálních práv

Současná kritika sociálního státu se ovšem dotýká i tohoto základního nosného konceptu – sociálních práv. Sociální práva jsou konfrontována se stejnými výhradami a argumenty jako vlastní sociální stát. Příznačná je dnes například snaha popřít vzájemnou závislost všech zmíněných složek občanství. Výsledkem je pak odmítání validity sociálních práv a trvání jen na občanských a politických právech jako základních atributech občanství. Tyto snahy se projevují zvláště v 80. letech 20. století. Občanství bez sociálních práv ale není celým občanstvím, stejně jako když reálný socialismus jednoznačně zdůrazňoval naopak sociální práva na úkor občanských a politických práv. [Večeřa 2001: 72]

Kritika
sociálních
práv

Zajímavý argument proti sociálnímu občanství v této souvislosti podává český filozof Václav Bělohradský, který se netají svými liberálními názory. Ten na adresu sociálního státu a konceptu sociálních práv poznamenává: „Celou Evropou se šíří neočekávaná vlna rasismu a etnické nenávisti, strany s rasistickým programem mají úspěch u voličů. Já myslím, že to souvisí s přeměnou státu liberálního ve stát sociální. Tam, kde občanství není jen vstupenkou do ekonomické hry, ale i poukázkou na výhru, ti, co už jsou ve hře, vyhánějí všechny potenciální hráče, protože účast dalších by snížila jejich podíl na výhře. Moje diagnóza je, že sociální stát učinil ze svobodných občanů státu sobecké klienty státu.“ [Bělohradský 1997: 173]

⁴ Srov. <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0v%C3%BDcarsko> ze dne 26. června 2013.

- Je podle vašeho názoru tato kritika oprávněná? Proč?

Dekomodifikace pracovní síly jako jádro sociálního státu

Dekomodifi-
kace práce

Vytvořením trhu práce, který přinesla moderní industriální společnost, se stala **pracovní síla zbožím**, se kterým přichází jedinec na trh. Toto zboží (komodita) je oceňováno a distribuováno podle zákona nabídky a poptávky. Stejně tak se stávají zbožím i lidské potřeby. Životní standard pracovníka a jeho rodiny se tak stal závislým na peněžních vazbách, vyplývajících z účasti jedince jako tržní komodity na trhu práce. Lidská pracovní kapacita je však velmi nedokonalým tržním zbožím a člověka dost dobře nelze ponechat napospas trhu, což si uvědomovali i liberálové. Vše je ještě podtrženo oslabením přirozených sociálních vazeb, které industrializace, urbanizace a komodifikace práce v moderní společnosti přinesla. Důsledky **komodifikace lidské pracovní síly** si tak vynutily existenci moderní sociální politiky a welfare state. [Večeřa 2001: 73]

Komodifi-
kovaná
pracovní
síla

Komodifikovaná pracovní síla je totiž [Večeřa 2001: 74]:

- snadno zranitelná (úrazem, nemocí, věkem, ale například i tak přirozenou situací, jako je mateřství),
- snadno nahraditelná a
- její cena se může snadno znehodnotit pod úroveň životního minima (převísem nabídky nad poptávkou) – jednou z podmínek neregulovaného trhu, jak si ho přinejmenším zpočátku představovali otcové liberalismu, je totiž právo nakupovat na nejlevnějším trhu a prodávat naopak na trhu nejdražším.

Proces dekomodifikace pracovní síly je proto základem sociálního státu a spočívá ve vytváření prostředků, které jsou alternativní k prostředkům vyplývajícím z participace na trhu práce. Dekomodifikace posiluje pozici pracovníka a oslabuje autoritu zaměstnavatelů. [Večeřa 2001: 74]

- Pokuste se uvést tři příklady konkrétních sociálně politických opatření, která dekomodifikují pracovní sílu:
 - 1.
 - 2.
 - 3.

V úrovni dekomodifikace pracovní síly jsou mezi sociálními státy značné rozdíly. Nám již známý **Esping-Andersen** rozdělil sociální státy z tohoto pohledu do tří skupin s tímto výsledkem [Večeřa 2001: 74–76]:

- anglosaské země dosahují nejnižší míry dekomodifikace,
- kontinentální evropské země stojí ve středu této pomyslné škály a
- skandinávské země disponují nejvyšší mírou dekomodifikace.

Při dosažení vysoké úrovně dekomodifikace lze takový sociální stát označit pojmem „**dekomodifikující**“ stát. Jde o takovou kvalitu sociálního státu, kdy občané se mohou svobodně, bez případné změny zaměstnání, příjmu nebo celkového zabezpečení rozhodnout nepracovat, když to sami považují za nutné z důvodů zdravotních, rodinných, věkových, a dokonce i sebevzdělávacích. Pracovníkovi je tedy ponechána značně volná dispozice k rozhodnutí, například zda a kdy se bude věnovat studiu, kdy odejde na mateřskou dovolenou, do starobního důchodu. A to vše s minimálním doložením zdravotních důvodů. [Večeřa 2001: 76]

- Uvedte na příkladech, za použití jakých nástrojů se snaží česká sociální politika dosáhnout dekomodifikace pracovní síly.
- Jaké nástroje asi používá „dekomodifikující“ Švédsko? Jaká shledáváte možná rizika tak vysoké míry dekomodifikace?

Rovnost a sociální spravedlnost jako jádro sociálního státu

Rovnost člověka před zákonem jako součást občanských práv je sice podstatná, ale nemůže výrazněji ovlivnit socioekonomickou rovnost. **Rovná práva totiž ještě neznamenají rovný (stejný) sociální status** a změnu úrovně sociální nerovnosti. Postupně se sice podařilo zaručit občanům v podstatě stejná občanská a politická práva, nadále však ve společnosti přetrvává značná socioekonomická nerovnost podmíněná řadou činitelů – zejména výší příjmů, vzděláním, pohlavím, sociálním původem, rasou, ale i přirozenými rozdíly mezi lidmi, jako jsou rozdílné schopnosti, zdravotní stav a podobně. [Večeřa 2001: 79]

Rovnost

Sociální stát je tedy konfrontován s otázkou: kolik rovnosti může moderní společnost (sociální stát) unést, respektive kolik nerovnosti potřebujeme, aby respektovala lidskou potřebu odlišnosti, společenskou představu sociální spravedlnosti a přitom neoslabovala výkonový princip?

- **Této otázce se nemůže vyhnout žádný sociální stát. Jak byste na ni odpověděli vy? Uvedte příklady sociální nerovnosti spravedlivé a sociální nerovnosti nespravedlivé.**

Odstraňování zdrojů socioekonomické nerovnosti je dlouhodobý proces, probíhající ve všech sociálních státech, přičemž vyloučení nebo kompenzace vlivů jiných zdrojů nerovnosti než těch, které vyplývají z vnitřních přirozených rozdílů mezi lidmi, různými opatřeními, redistribucemi, sociálními dávkami a podobně, je obtížnější. Otázka rovnosti se aktualizuje a profiluje ve všech sociálních státech.

V západní kulturní tradici se setkáváme se **dvěma pojetími rovnosti**, která má welfare state prosazovat. Tato dvě pojetí jsou projevem věčného sváru mezi liberalismem a socialismem. Podle jednoho z nejvýznamnějších teoretiků liberalismu **Fridricha Augusta von Hayeka** je to rozdíl mezi logikou sledování principů a sledování účelnosti. O co tomuto mysliteli jde, můžeme dokumentovat právě na těchto dvou pojetích rovnosti [Večeřa 2001: 81–82]:

Pojetí rovnosti

- **rovnost příležitostí** – vychází ze svobodného trhu a rovnosti jedinců, kteří na trh přicházejí. Má-li být trh spravedlivý, musí dostat na trhu všichni stejnou šanci. Welfare state má tedy prostřednictvím výchovy a vzdělávání a kompenzací individuálních handicapů vyrovnávat šance slabších. A právě zde se uplatňuje již naznačená logika sledování principů a slepých pravidel, která nemají konkrétní cíl. Stanoví se pravidla trhu, která jsou pro všechny rovná, a každý má stejnou možnost naplnit cíle, které si sám svobodně zvolí. Pokud je nějak handicapován, stát má možnost ho trochu „postrčit“ a vyrovnat jeho postavení na startu. Nejdůležitější je však privátní iniciativa občana. Jde ovšem o ideál, který je stejně plně nedosažitelný jako ekonomická rovnost a svoboda proklamovaná socialisty. Zásada rovnosti příležitostí se promítla i do iniciace podpůrné legislativy favorizující určité sociálně handicapované skupiny obyvatelstva. Občanství však představuje sadu rovných práv a práva jsou vlastně určitou šancí k výběru. Zvýhodněním handicapovaných a snížením nároků na jedince ale omezujeme šance schopných a snižujeme úroveň kvality (egalizujeme kvalitu);

Rovnost příležitostí

Rovnost výsledků

- **rovnost výsledků** – jde o socialisticky zabarvený koncept rovnosti, který spočívá v rovnosti distribučních možností, pokud jde o služby a o zboží. Usiluje tedy o uspokojení potřeb všech občanů („každému podle jeho potřeb“) redistribucí společenských zdrojů. Nesleduje jen pouhé satureování životního minima, ale i výraznou redistribuci příjmů a sociální transfery. To může znamenat až v podstatě omezování svobody občanů, za které již rozhodl stát, co a jak jim bude poskytnuto. Úsilí o rovnost výsledků se v sociálních státech modelově prosazuje zejména v oblasti zdravotnictví. Zdravotní péče je ve většině sociálních států poskytována všem podle potřeby, bez ohledu na jejich finanční situaci a sociální status.

Při řešení problematiky rovnosti se pohybujeme na hypotetické škále. Pokuste se ji graficky znázornit a zaznamenejte místo, na které byste se postavili vy se svým názorem. Své stanovisko odůvodněte.

Moderní sociální státy usilují ve větší nebo menší míře o zvýšení socioekonomické rovnosti. Mnohdy je ale důležitější, jak sociální nerovnost vnímají lidé, než jaká ve skutečnosti je. I rovnost nebo malá nerovnost mohou být považovány za nespravedlivé a vyvolávat velké sociální napětí. Při přijímání sociálních opatření je proto třeba respektovat principy sociální spravedlnosti i vývoj představ populace o sociální spravedlnosti. [Večeřa 2001: 82–83]

- **Takže: co je to sociální stát a co je jeho jádrem? Dokážete stručně shrnout obsah čtvrté kapitoly?**

Doporučená literatura ke čtvrté kapitole:

POTŮČEK, Martin. (1995) *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství, pp. 19–24.
VEČEŘA, Miloš. (2001) *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství, pp. 44–66.

Studijní cíle:

Po prostudování kapitoly **Vymezení sociálního státu** byste měli umět:

- **operacionalizovat** a kriticky diskutovat pojem sociálního státu;
- diskutovat o **společenských souvislostech vzniku sociálního státu**;
- vymezit to, co bývá označováno za **jádro sociálního státu**, tedy vysvětlit podstatu, účel a souvislosti moderní společnosti, sociálního pojištění, sociálních práv, dekomodifikace práce, sociální rovnosti a sociální spravedlnosti.

5 Vývoj sociálního státu

Průvodce kapitolou:

- budeme se zabývat **základními etapami vývoje sociálního státu** – obdobím experimentálních počátků, obdobím konsolidace, sociální přestavbou, sociální expanzí i obdobím stagnace vedoucím k potřebě rekonceptualizace sociálního státu;
- poznáme současnou **krizi sociálního státu** a důvody, o kterých se předpokládá, že k ní vedou;
- budeme diskutovat o **faktorech vývoje sociálního státu**;
- nakonec si představíme „**sociální**“ stát v **postkomunistických státech**, odhalíme mýtus starostlivého státu reálného socialismu a jeho paternalistické pojetí sociálních jistot na úkor výkonových kritérií.

Sociální stát má za sebou více než **stoletý vývoj** od spontánního průkopnického období na konci 19. století v Německu až do současnosti. Tento vývoj lze u evropských sociálních států rozčlenit do šesti základních vývojových etap. Pro záměry této studijní opory postačí jejich stručné shrnutí [Smutek 2005: 56–61]:

Vývoj
sociálního
státu

- **období experimentálních počátků** (konec 19. století–1930), kdy se objevily první soustavy sociálního zabezpečení; toto období spojujeme se jménem **Otto von Bismarcka**;
- **období konsolidace** (1930–konec 2. světové války), kdy zásahy státu zejména v období velké hospodářské krize ukázaly pozitivní dopady státních intervencí do sociální politiky a stát si upevnil místo významného aktéra v této oblasti;
- **období sociální přestavby** (přibližně 1945–1962), kdy došlo k vytvoření základních sociálních institutů a sociální legislativy a zformoval se základ sociálního státu na myšlenkách sociálního občanství – živnou půdou tohoto období je poválečná euforie spojená se snahou o vybudování nové, lepší společnosti na humanistických základech; realizují se vlastně vize **lorda Beveridge**;
- **období sociální expanze** (přibližně 1962–1973) – jedná se o období prudkého růstu životní úrovně a rozsahu systému sociálního zabezpečení. Toto období následuje po definitivním odstranění válečných škod, kdy se sociální stát stal státem silných středních vrstev; téměř vymizela nezaměstnanost, prudce roste životní úroveň a rostou tak i veřejné výdaje;
- **období stagnace** (přibližně 1973–1980) – v tomto období stále pokračoval růst výdajů, který však přestal být vyvažován odpovídajícím hospodářským růstem. Důvodem stagnace byla náhlá ropná krize, navazující hospodářská krize provázená růstem míry nezaměstnanosti. Tak se sociální stát postupně dostal do krize, kterou dodnes nepřekonal;
- **období rekonceptualizace sociálního státu** (od roku 1980–dosud) – hledají se nové mechanismy fungování sociálního státu, reformuje se jeho obsah i činnost. Původcem problémů a potíží je sice krize hospodářská, tu ale komplikuje hrozící ztráta sociálního konsenzu a solidarity. Důvodem je postupná ztráta trpělivosti středních vrstev, které nesou hlavní zátěž sociálního státu, aniž by samy nějaké benefity významněji čerpaly, a dále významně také stárnutí obyvatelstva.

5.1 Současná krize sociálního státu

*Krize
sociálního
státu*

Současné období vývoje sociálního státu je obvykle charakterizováno jako **krize sociálního státu**. Příčiny tohoto stavu lze spatřovat v několika úrovních, které jsou vzájemně propojené. Představíme si dvě různá vymezení příčin krize sociálního státu, abyste je mohli vzájemně porovnat a udělat si vlastní úsudek. Podívejme se na Miloše Večeřu a Jana Kellera.

*Ekonomické
důvody*

Večeřa [2001: 62–63] prezentuje jako základní **důvody krize sociálního státu** důvody ekonomické, ztrátu sociálního konsenzu, ztrátu efektivnosti sociálního státu a nedostatek veřejných sociálních služeb:

- **Ekonomické důvody** jsou nejzřejmější. Dvě ropné krize sedmdesátých let dvacátého století s sebou přinesly dosud trvající hospodářskou recesi. Veřejné sociální výdaje však mají tendenci udržovat svůj každoroční růst a je velmi těžké je redukovat. U nejrozvinutějších sociálních států dosahuje podíl veřejných sociálních výdajů celkem z hrubého národního produktu až úrovně kolem 60 % a dochází k takzvané „holandské nemoci“, kdy sociální výdaje stlačují investiční prostředky a tvoří bariéru ekonomického růstu. **Welfare state se kritikům zdá být příliš nákladný**, zpomaluje hospodářský růst a působí destabilizačně na hospodářství. Mezi ekonomické změny, které výrazně ovlivnily schopnost států akumulovat náklady potřebné na sociální výdaje, patří v současné době i globalizace produkce a zejména globalizace kapitálových trhů.

*Ztráta
sociálního
konsenzu*

- **Ztráta sociálního konsenzu**. Sociální konsenzus stál u zrodu welfare state a spočíval v akceptaci ideálu sociálního občanství, postaveného na zásadě úplné rovnosti občanů při uspokojování sociálních práv a na sociální solidaritě. Tento zdroj legitimity sociálního státu bohužel vyprchal. Další zvyšování sociální rovnosti v současných sociálních státech je při vysokém životním standardu příliš nákladné a vyvolává otázku: „Kdo to zaplatí?“ Neúměrný růst daní se týká postupně všech a nevede k většímu sociálnímu smíru, naopak chudí chtějí stále více. Sociální stát je proto postupně považován mnohými za nespravedlivý, neboť zvýhodňuje určité vrstvy společnosti a těží z něho ti, kdo „v tom umějí chodit“. Ztrátu sociálního konsenzu přináší i takový demografický jev, jakým je **stárnoucí populace** průmyslových zemí. Tento demografický trend s sebou přináší značné zvýšení sociálních výdajů státu (důchody, náklady na zdravotní péči o seniory a podobně). Podstata těchto režimů sociálního státu, které jsou založeny na předpokladu fungující nukleární rodiny, je přímo zasažena změnami stability rodiny, vysokou rozvodovostí, rostoucím podílem domácností s jedním rodičem nebo domácností obývaných nesezdanými partnery. Situace na trhu práce, vysoký podíl netradičních forem rodinného soužití a měnící se struktura domácností znemožňují adresovat sociální dávky domácnostem prostřednictvím „otců-živitelů“. Domácnosti neúplných rodin jsou v obdobích menší ekonomické prosperity společnosti zranitelnější než domácnosti tvořené úplnou rodinou.

*Ztráta
efektivity*

- **Ztráta efektivnosti sociálního státu** – zejména liberální kritikové poukazují na to, že obrovské náklady na sociální stát jsou málo efektivní, respektive zcela neefektivní, přičemž složitý systém redistribucí činí mechanismus sociálního státu neprůhledným. Jenom trh může zajistit efektivnost a transparentnost. Sociální stát navíc zaměstnává obrovský počet úředníků, které by trh eliminoval bez větších společenských dopadů.

*Nedostatek
služeb*

- **Nedostatek veřejných sociálních služeb** – nákladnost veřejných sociálních služeb neumožňuje u řady služeb plné pokrytí poptávky, která má naopak, zejména při bez-

platnosti některých služeb, tendenci neúměrně narůstat (převis poptávky). Nedostatek veřejných služeb je pak zdrojem kritiky občanů.

Keller ve svých pracích uvádí, že **krize sociálního státu má několik zdrojů**, které se vzájemně podmiňují, předpokládají a doplňují. Mezi těmi nejdůležitějšími jmenuje příchod postindustrialismu, ekonomizaci společnosti, flexibilizaci práce, globalizaci a stárnutí obyvatelstva (výklad bude s dovolením malinko obšírnější):

Keller

Příchod postindustrialismu

Hlavním znakem postindustrialismu, jehož vznik datujeme zhruba od 70. let 20. století, je **příchod terciéru**, tj. prudký rozvoj oblasti služeb. Ten s sebou nesl mohutný odliv pracovních sil ze sekundární, tj. industriální oblasti. Očekávalo se, že sektor služeb vstřebá dělníky stejně snadno, jako před lety vstřebal průmysl rolníky. Ovšem to se tak hladce nestalo hlavně proto, že produktivita v oblasti služeb je mnohem nižší než v oblasti průmyslu. [Keller 2009: 24–25]

Post-industrialismus

- Co umožnilo odliv pracovníků z průmyslu do sektoru služeb?
- A proč je produktivita v oblasti služeb nižší než v oblasti průmyslu? Vysvětlete.

Je třeba si uvědomit, že zatímco inovace v oblasti průmyslové výroby vede ke zlepšení efektivity a zvýšení produktivity práce, inovace v oblasti služeb ke zvýšení efektivity ani produktivity nevede. Nízká produktivita je tak typická například pro oblast obchodu, na klienta orientovaných služeb, ve školství, zdravotnictví atp. Důvodem jsou vysoké náklady a ohromná časová náročnost na jednu „jednotku výroby“. [Keller 2009: 25]

My, sociální pracovníci, učitelé, policisté, zdravotníci a další pomáhající pracovníci bychom si o tom mohli dlouze povídat.

Přechod masy lidí z průmyslu do služeb tedy nevytvořil situaci podobnou té při přechodu ze zemědělství do průmyslu. Tentokrát totiž nešlo o přechod z oblasti nízké produktivity (zemědělství) do oblasti vysoké produktivity (průmysl), ale o přechod z oblasti vysoké produktivity (průmysl) do oblasti nízké produktivity (služby). Přitom pracovníci ve službách požadují při své nízké produktivitě platy a mzdy minimálně stejné, spíše ale vyšší než dělníci v průmyslu. To náklady na služby jen dále prodražuje. Ovšem kdyby se mzdové ohodnocení v oblasti služeb řídilo klíčem produktivity, tak by služba jednoduše zmizela, protože by se její ohodnocení blížilo k nule. Kdyby si ji zase měl platit sám klient, tak by opět řada služeb vymizela, protože by byly příliš nákladné. Třetí varianta je zároveň i ta aktuální, totiž, že některé služby (školství, zdravotnictví či kultura) jsou dotovány státem. „Přechod většiny populace do terciárního sektoru je z hlediska ekonomického považován za vyšší stupeň vývoje. Z hlediska sociální politiky však představuje zvýšený nápor na veřejné výdaje, aniž by přitom naplňoval státní pokladnu tak spolehlivě, jak tomu bylo v době, kdy většina populace byla zaměstnána v průmyslu.“ [Keller 2009: 25–27]

- Zkuste se kriticky zamyslet nad problematikou postindustrialismu. Existuje podle vás důvod něco z výše řečeného zpochybnit nebo alespoň poupravit? Zamyslete se nad tím, kde se berou prostředky pro financování sociálního státu.

Ekonomizace společnosti

Ekonomizace společnosti

Příchod moderní společnosti znamenal zcela novou fázi vztahů mezi ekonomikou a sociálním. Modernizace přinesla proces osamostatňování hospodářských aktivit, které začínaly zvolna **vytvářet specifický sektor ekonomiky** s jeho vlastními zákonitostmi, vazbami a prioritami. Postupem vývoje moderní společnosti se ustanovily její jednotlivé sektory a subsystémy, pro účel našeho výkladu postavme vedle sebe dva stěžejní – sociální a ekonomický. Ty měly každý své vlastní zákonitosti a existovaly vedle sebe, každý pro svůj vlastní účel, aniž by jeden byl nadřazený druhému. **Postupným vývojem a proměnou moderní společnosti se ale začal poměr sil mezi těmito subsystémy proměňovat ve prospěch ekonomického subsystému.** Ten začal zasahovat i do oblastí, které mu původně nepříslušely, a snaží se do současnosti vnutit zásady svého fungování všem ostatním subsystémům ve společnosti, stát se hlavním a univerzálním principem, podle kterého se má vše řídit. Sociální problémy se tak stávají zároveň (a časem i především) finančními problémy. Prosadí-li se **ekonomický rozum jako dominantní, pak se ze sociální oblasti vytrácejí motivy, jako je solidarita a altruismus**, a začíná se stále více objevovat otázka, zda je sociální sektor rentabilní. Najednou se sociální oblast jeví jako zbytečný, neproduktivní přepych a sílí volání po jejím zeštíhlení nebo dokonce eliminaci. [Keller 2007: 98–99]

Tento proces má podobu nenápadného opanování sektoru školství, vědy, kultury, zdravotnictví a dalších subsystémů tržním principem. Tržní principy jsou postupně přenášeny i do oblastí, které byly původně vystavěny na jiných principech, než je vztah nabídky a solventní poptávky. Péče o ty, kteří jsou z různých důvodů v tržní společnosti neúspěšní, má být zdrojem tržních příležitostí pro schopnější a úspěšnější. Poptávku zastupují úřady disponující veřejnými prostředky a nabídku reprezentují nestátní organizace disponující „balíčkem sociálních služeb“, které mezi sebou o „zakázku“ soupeří. Předpokládá se, že konkurence povede ke zvyšování efektivity a snižování nákladů. [Keller 2007: 100–113]

V ekonomizované společnosti se samozřejmě mění i pohled na sociální pracovníky. Jejich kvalifikace a odborné vědění se mnohdy dostávají do pozadí před schopností dostat se ve správný okamžik k té správné dotaci. Stále větší pozornost poskytovatelů sociální péče je věnována činnosti spojeným s účetnictvím, marketingem, dokumentací, prezentací, evaluací atp. Stále menší pak přímé práci s klientem. Ekonomie přestává být pomocníkem sociální práce, ale stává se její vůdčí disciplínou. Kromě těchto spíše jen technických komplikací přistupují i komplikace pro oblast sociální práce zcela zásadní, kdy v konečném důsledku je nižší ceny péče dosahováno na úkor její kvality, tedy na úkor klienta. [Keller 2007: 114]

- Která z politických ideologií a proč může být horlivým zastáncem (případně zdrojem) současné ekonomizace moderní společnosti?

Flexibilizace trhu práce

Flexibilizace trhu práce

Dalším fenoménem postupující modernizace jsou vzrůstající tlaky na flexibilitu všeho a všech. **Flexibilita** umožňuje rychle se přizpůsobovat měnícím se požadavkům trhu práce a je důrazně prezentována jako další krok vpřed. Je vyžadována jak na úrovni jednotlivců, tak také firem a celých států. Ten, kdo ji postrádá, vystavuje se nebezpečí stagnace, zaostávání, odsunutí na druhou kolej.

Flexibilita ale s sebou přináší i významná rizika, která je třeba vidět. **Být flexibilní znamená nevázat se na lokalitu, přátele, region, rodinu, majetek a být kdykoliv připraven odejít za prací kamkoliv, kde se naskytne příležitost, být na jedinou sezonu.** [Keller 2007: 84–85]

Přínosem je flexibilita práce pro firmy, protože jim umožňuje platit své zaměstnance jen po takovou dobu, kdy je opravdu potřebují a reálně využívají. To je možné zabezpečit zejména takzvanými neplnohodnotnými pracovními smlouvami, tedy dohodou o provedení práce či dohodou o pracovní činnosti. Firma na tomto systému výrazně ušetří, dopady míří jinam. Jsou jimi nízké odvody do státní pokladny, tedy prostředků pro redistribuci v rámci sociálního státu, a důsledky pro zaměstnance – nemají nárok na placenou dovolenou a jiné zaměstnanecké bonusy, nevytvářejí si v pojišťovenských systémech dostatečné rezervy pro případ výskytu sociální události. Obvykle mají problém získat půjčku v bankovním domě (například hypotéku), protože jejich příjmy jsou nízké a zaměstnání je hodnoceno jako nestabilní. Flexibilní formy práce přispěly k novému jevu, k takzvané **pracující chudobě**. [Keller 2007: 85–86]

„Ti, kdo propagují flexibilní práci, provádějí s námi zvláštní experiment. Lidé se vždy dělili v zásadě na dva typy. Typ podnikatelský upřednostňuje vysoký zisk, a to i za cenu určitého, třeba i nemalého rizika. Typ rentiérský se naopak spokojuje s nižším ziskem, který však má zajištěn s vysokou jistotou. Propagace flexibilní práce jako jediného skutečně moderního modelu ekonomické aktivity je v této souvislosti velice kuriózním počinem. Flexibilizace práce v podstatě znamená, že člověk by měl zvláštním způsobem kombinovat obě strategie. Od rentiéra by se měl naučit upřednostňovat nižší zisk. Zároveň by však od typu podnikatelského měl převzít ochotu k vysokému a všudypřítomnému riziku.“ [Keller 2007: 86]

- **A vůbec: týkají se negativní dopady flexibilizace práce jen nízkopříjmových skupin obyvatelstva?**

Globalizace

Globalizovaná a globalizující se současnost je jednou z nejcharakterističtějších vlastností dnešní postmoderní společnosti.

Globalizace

Definice pojmu globalizace je obtížná. Slavný je v této souvislosti citát německého sociologa Ulricha Becka, který glosoval, že „pokus definovat globalizaci se rovná pokusu přitlouci pudink na zeď“. [Robejšek 2006: 27]

Velmi obecně můžeme definovat globalizaci jako nikým neřízený společenský, ekonomický a politický proces, který vede k posilování vazeb mezi velkým počtem zemí dnešního světa (zejména v jeho rozvinutější části). Globalizaci můžeme nazírat z mnoha úhlů, nejjasnější se zdá její vymezení z hlediska ekonomického. Mezinárodní měnový fond definuje globalizaci jako „rostoucí ekonomickou vzájemnou závislost zemí ve světovém měřítku v důsledku rostoucího objemu a druhu příhraničních transakcí zboží a služeb a toku mezinárodního kapitálu, jakož i rychlejšího a rozsáhlejšího šíření technologií“. [Dlouhá et al. 2006: 11]

My se budeme soustředit samozřejmě především na to, proč globalizace ohrožuje sociální stát. **Sociální stát vznikl za podmínek, kdy jednotlivé národní státy kontrolovaly své bohatství a mohly strategicky plánovat, jak bude probíhat redistribuce, měly kontrolu**

nad příjmy i výdaji státního rozpočtu. Dnes se mezi ekonomikou a národním státem rozevírá čím dál větší propast. [Bauman 1999: 69–70]

Oblast soukromé ekonomiky je čím dál silnějším soupeřem veřejného státu. Bauman [1999: 69–70] používá ilustraci příkladem, kdy tři mamutí evropské společnosti zrušily v devadesátých letech 20. století kvůli pro ně vhodnějším investicím na východě tolik pracovních míst, kolik plánovala vytvořit na další rok francouzská vláda.

Mezinárodní trhy

Hlavní příčinou rizik nesených globalizací je vznik mezinárodních trhů. Ten umožňuje velkým nadnárodním společnostem generovat obrovské zisky a současně s nimi manipulovat tak, aby odvody z těchto zisků byly co nejnižší. Ohromné koncerny se mohou pohybovat z místa na místo po celé planetě, jsou mobilní, zatímco státy zůstávají pevně přikovány k zemi. Mobilita je kapitálu vnitřně vlastním rysem, protože firmy chtějí vyrábět za co nejméně a prodávat na co největších trzích za co nejvíce. A jestliže se čím dál více kapitálu koncentruje na nadnárodní úrovni a jestliže ten má svobodu volby, tak má také moc nějakému státu poskytnout svou přítomnost nebo mu ji naopak odeprít. A přítomnost nebo naopak absence kapitálu je i přítomnost nebo absence prostředků na veřejné státní výdaje. Nadnárodní firmy se tak často dostávají do situace, kdy si mohou diktovat podmínky pro to, aby setrvaly na určitém místě. Mohou požadovat například **nižší odvody do státní pokladny** (třeba formou daňových prázdnin), **menší závazky vůči zaměstnancům, omezení přísnosti zodpovědnosti za devastaci přírodního prostředí a podobně**. Ovšem zatím je stále lepší mít na svém území nadnárodní korporace, které vykořisťují jeho obyvatele, ničí přírodní prostředí a platí jen minimální daně, než je nemít, protože to znamená vyšší nezaměstnanost a ještě nižší finanční prostředky pro státní pokladnu.

Prakticky neomezená mobilita umožňuje nadnárodním firmám zvyšovat svůj zisk hned trojím způsobem. Mohou přesunovat výrobu do zemí s nízkou cenou pracovní síly, své výrobky prodávat v zemích s vysokou kupní silou a konečně daně přiznávat v zemích, kde je to pro ně nejvýhodnější. Podívejme se na konkrétní příklad [Klimentová, Kadlec 2009: 79]:

Management nadnárodní společnosti XY vyrábějící například obuv bude uvažovat následujícím způsobem: V Číně jsou práva zaměstnanců mnohem skromnější než v Evropě, proto je možné při umístění výroby do takové země výrazně ušetřit na mzdách a zároveň využívat vyšší produktivitu práce, protože čtrnáctihodinová pracovní doba sedm dnů v týdnu není v Číně nic neobvyklého. Hotový produkt se naopak nebude prodávat v Číně, protože ta nemá potřebnou kupní sílu, ale právě především v Evropě a Severní Americe. Otázku daní řeší firma podobně „elegantně“: sídlo společnosti (a tedy i místo, kde se budou odvádět daně) bude umístěno v jednom z takzvaných daňových rájů.

Tedy taková firma vyrobí hodně za málo, prodá hodně za hodně a na daních odvede málo za hodně. V podstatě se naplnil kapitalistický sen nízkých nákladů, malých odvodů a ohromného zisku.

Vzniká tak rozpor mezi logikou fungování sociálních států a logikou fungování nadnárodních firem. Sociální státy se brání konkurenci laciné pracovní síly, nadnárodní korporace z ní těží. Sociální státy potřebují maximalizovat tok daní a pojistného na veřejné výdaje, nadnárodní společnosti se snaží o přesný opak a vyhledávají daňové ráje. Sociální státy potřebují udržet za každou cenu vysokou kupní sílu obyvatelstva,

nadnárodní firmy nemají zájem ani důvod platit vysoké mzdy, dokonce ani za vysoký výkon. [Keller 2007: 140]

Můžeme však zaznamenat i aktivity, které se snaží předestřenou situaci globalizace vymknuté z kloubů ukázat ve prospěch sociálních států. Vznikají nejrůznější nadnárodní iniciativy, organizace a instituce, které se snaží svými opatřeními vyvážit předestřenou nerovnováhu sil. Mezi ně lze počítat například Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), Odborový poradní výbor při OECD (TUAC), Mezinárodní organizaci práce (MOP), ale i EU a mnohé další. Na jejich půdě postupně vznikají různě závazná regionální omezení nadnárodních podnikatelských aktivit formou například směrnic o zákazu zneužívání globálních investičních toků k potlačování národních pracovních standardů nebo deklarace o nadnárodních podnicích a sociální politice. Je to ale ještě evidentně běh na dlouhou trať a flexibilnější globalizovaný trh má stále podstatný náskok. [Potůček 1999: 182–185]

- Má globalizace nějaké konkrétní dopady, které můžete pozorovat v rámci své profese?
- Jak je hodnotíte?

Stárnutí populace

K této problematice zmíníme jen, že jde samozřejmě o situaci, kdy se neustále navyšuje počet starších osob v postproduktivním věku a z důvodu poklesu porodnosti se naopak snižuje nebo výhledově bude snižovat počet ekonomicky aktivních osob. To vyvolává ostrý nepoměr mezi lidmi, co produkují, a lidmi, co již neprodukují. Tato situace má i silný potenciál mezigeneračního konfliktu („viníci“ jsou přímo vidět), a tím ohrožení konsenzu ve společnosti. [Keller in Klimentová, Kadlec 2009: 83]

Stárnutí populace

- S uvedenými body kritiky jsme se již setkali a pravděpodobně všichni s nimi můžeme do značné míry souhlasit. Uveďte příklady ze své praxe, které těmto hlasům dají v jednotlivých bodech za pravdu. Najdete i příklady opačné?

Je totiž třeba docenit i **pozitivní stránky ekonomického a společenského působení sociálního státu**, spočívající zejména v tom, že [Večeřa 2001: 63]:

Přínosy sociálního státu

- zaměstnává velký počet pracovníků ve veřejných sociálních službách, a přispívá tak k vyrovnané zaměstnanosti;
- organizuje aktivní politiku zaměstnanosti;
- zajišťuje přípravu na povolání a univerzální zdravotní péči, a umožňuje tak reprodukci pracovních sil v souladu s potřebami hospodářství a společenským standardem;
- zvyšuje kupní sílu obyvatel, a podporuje tak rozběh a stabilitu ekonomiky;
- snižuje sociální nerovnost a vytváří pocit sociálního bezpečí;
- podporuje sociální konsenzus a udržení sociálního smíru;
- nevynaložení některých sociálních výdajů by v mnoha případech znamenalo v budoucnu podstatně vyšší výdaje.

Welfare state, nebo welfare society?

Welfare society

Již zmíněná krize sociálního státu je tedy krizí ekonomickou, politickou a demografickou.

Zdeněk Konopásek hovoří v této souvislosti o tzv. **institucionální krizi sociálního státu**. „Rozšířila se averze vůči byrokratické mašinérii moderního státu. Začalo se psát o ‚participativitě‘ a ‚decentralizaci‘. Místo o welfare state (sociálním státu) se od té doby začíná hovořit o tzv. **welfare society**.“ [Konopásek 1998: 129]

Igor Tomeš vysvětluje, že **koncept welfare society**, který můžeme přeložit termínem sociální společnost, se objevil poprvé v roce 1987 ve Finsku a je založen na myšlence širokého zapojení nestátních organizací a obyvatelstva do realizace státní sociální politiky. Všude tam, kde to je možné, by měla být pomoc poskytovaná státem nahrazena spoluprací v duchu rovnosti mezi poskytovatelem i příjemcem a na základě jejich společných zájmů. Koncept welfare society jakožto spolupráce založené na místních zdrojích a místním lidském kapitálu je alternativou k systému státního centralizovaného přerozdělování. [Tomeš 2001: 67–68]

Zde vás čeká poslední, čtvrtý korespondenční úkol. Zodpovězte na otázku:

V jaké formě sledujete slabiny sociálního státu na svém vlastním pracovišti? A jaké způsoby byste volili k jejich odstranění nebo zmírnění?

5.2 Sociální stát v postkomunistických zemích

Post-komunistický sociální stát

Postkomunistické společnosti se na prahu devadesátých let 20. století ocitly na křižovatce svého vývoje zcela nepřipraveny. Radikální změna politické situace se výrazně promítla do všech oblastí společenského života. Každá postkomunistická společnost si nutně musí zvolit některou z možných variant další cesty, a to nejen pokud jde o politický systém, ale i režim a principy sociálního státu. Není to snadná volba, už proto, že i sociální státy vyspělého světa procházejí etapou určité krize sociálního státu, hledáním přiměřenějších právních a organizačních forem, přístupů, institucí, ale i celkové filozofické a sociologické koncepce státu.

- Dokázali byste najít odpověď na otázku, jak dlouho se budeme muset považovat za postkomunistický stát?
- Co bude oním předělem, po němž už budeme „jenom“ demokratický (sociální) stát? Nebo jím už jsme?

Koldinská uvažuje i o možnosti, že by měly země střední a východní Evropy tolik společného, že by bylo možné uvažovat o dalším modelu sociálního státu (připomeňte si Titmusse a Esping-Andersena). Poukazuje na to, že je spojuje [Koldinská, Štefko 2011: 212]:

- a) komunistická minulost, kterou v souvislosti s vývojem sociálního státu nelze podceňovat, protože ten zanechal za sebou nepřehlédnutelné „dědictví“ v tom, že zabezpečení občana se stalo inherentní částí rozdělovací politiky v podmínkách řízeného hospodářství;*
- b) občané si v několik desítek let dlouhé minulosti zvykli, že o všechno se postará stát, a nevraživě pohlíží na liberalizační změny v sociální ochraně;*
- c) postihla je nutnost reformovat koncepci sociálního státu jako celku v poměrně krátkém čase tak, aby reforma pobíhala souladně s přechodem řízeného hospodářství k volnému trhu;*

d) vstup do již nastavených podmínek mezinárodních organizací, zejména Rady Evropy a Evropské unie, kterým bylo třeba se přizpůsobit, aniž by tyto země měly jako dosud nečlenové dlouhodobou možnost podobu těchto pravidel ovlivnit.

Probíhající ekonomické reformy mají nutně dopad i na sociální situaci každého občana. Je třeba hledat nový koncept sociální politiky a nelze čekat na stabilizaci nebo vyhranění sociální situace odvíjející se od postupu ekonomické transformace. Mýtus starostlivého státu reálného socialismu, který poskytoval sociální dávky a výhody podle zdůrazňované rovnosti potřeb, byl a dále zůstává pro mnohé občany symbolem sociálních jistot a v podstatě se kryje i s jejich představou sociální spravedlnosti. Systém rozsáhlých mimotržních redistribucí a transferů bez ohledu na výkon, který často nahrazoval ekonomickou distribuci, vyhovoval velké části populace. Paternalistické pojetí sociálních jistot bylo v minulosti jednostranně zdůrazňováno na úkor výkonových kritérií.

Hledání nového konceptu sociální politiky, zářamované do institucionálních struktur sociálního státu, je za této situace nesnadný koncepční úkol. Jde o to, aby stará sociální politika reálného socialismu nebyla nahrazena stejně byrokratickým, univerzalistickým, redistributivním a antivýkonovým systémem, jen ospravedlněným jinými ideologickými mýty. Volba určitého režimu sociálního státu nespočívá v převzetí konkrétního ideálního typu sociálního státu, před čímž varují mnozí teoretikové sociálního státu, ale v převzetí vhodné části legislativy, institucí, principů a postupů u jednotlivých okruhů aktivit sociálního státu a v jejich celkovém propojení s určitým převládajícím režimem sociálního státu. To znamená vytvořit v rámci dostupných vzorů a zkušeností zcela jedinečný individualizovaný koncept sociálního státu.

Úzké ekonomické mantinely zdrojů v naší republice by sice svědčily nejlépe principům reziduálního sociálního státu, ten je však u nás sociálně neprůchodný. Vzhledem k současné životní úrovni populace a stále pokračujícímu růstu životních nákladů nelze bez chybějících dodatečných prostředků provést ani výraznější diferenciaci sociálního zabezpečení a je třeba zůstat u plošně univerzalistických dávek.

- **Jak hodnotíte situaci v České republice vy? Neprováděli jsme již tu správnou chvíli na učinění některých kroků? A jakých?**

Náš sociální stát si bude muset hledat a hledá vyvážený vztah k trhu a tržnímu hospodářství. V postkomunistických zemích se stále ještě velmi často projevuje nekritický obdiv k tržnímu hospodářství (alespoň u určité části populace). Ale stejně jako nefunguje centrální plánování, nefunguje ani jiné jednoduché řešení, spočívající v absolutním spolehnutí se na trh v takových oblastech, jako jsou starobní důchody nebo zdravotní péče.

Častá **dichotomie stát (státní intervence) versus trh** při uspokojování lidských potřeb je falešná. Potřebujeme zkrátka obojí a ještě něco navíc. Toto něco je zejména fungující rodina, sítě vzájemné pomoci a svépomocná hnutí, sousedské skupiny, obce, zaměstnavatelské podniky, charitativní a církevní organizace, nadace a občanské iniciativy. Pro rozvoj těchto veřejných a soukromých sociálních institucí musí stát vytvořit určitý legislativní a finanční prostor, neboť tyto instituce snižují poptávku po veřejných sociálních službách a sociálním zabezpečení, působí bezprostředně a většinou i efektivněji a levněji, podporují občanskou soudržnost a lidskou solidaritu. Sociální stát nelze hodnotit jen částkou,

Stát vs. trh

kterou vydá na veřejné sociální výdaje, ale i úrovní jeho sociální legislativy, vzájemnými vztahy s trhem a veřejnými a soukromými sociálními institucemi.

Sociální stát v postkomunistických zemích musí přejít od paternalistického k obecnému pojetí sociálních jistot, tedy od univerzalistické rovnosti ke konkrétní adresně cílené sociální politice. Sociální jistoty se stanou součástí sociální spravedlnosti, která spolu se sociální solidaritou představuje vůdčí hodnoty státní sociální politiky.

Doporučená literatura k páté kapitole:

MUSIL, Libor (1996) *Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno: Doplněk, pp. 9–18.

VEČEŘA, Miloš. (2001) *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství, pp. 55–70.

Studijní cíle:

Po prostudování kapitoly **Vývoj sociálního státu** byste měli umět:

- vymezit **základní etapy vývoje sociálního státu** a stručně každou z nich popsat a historicky zařadit;
- specifikovat podstatu **krize sociálního státu** a důvody, o kterých se předpokládá, že k ní vedly a vedou;
- popsat základní **faktorech vývoje sociálního státu**;
- diskutovat sousloví „**sociální**“ stát v **postkomunistických státech**.

6 Sociální ekonomika

Průvodce kapitolou:

- v této kapitole se budeme zabývat **sociální ekonomikou** a s ní souvisejícími pojmy;
- vymezíme pojem sociální ekonomika a vazbu sociální ekonomiky k sociálnímu podnikání a sociálním firmám;
- i pojmy „**sociální podnikání**“ a „**sociální firma**“ si představíme a vzájemně provážeme;
- ukážeme si, jak je možné propojit otevřený trh s potřebami lidí oslabených na trhu práce;
- a nakonec poznáme strategie, jak se i firmy, které nepočítáme mezi sociální, mohou zapojit do sociálního podnikání.

Pojďme tedy na to:

Sociální ekonomika

Sociální ekonomika je takovým typem ekonomiky, která usiluje o uspokojení ekonomických, kulturních a environmentálních potřeb určité komunity. [Bednáriková, Francová 2011: 14] Je tedy kladen důraz na komplexní rozvoj komunity daného regionu – sociální ekonomika se tak stává důležitou oblastí (nebo snad postupně dokonce charakteristikou?) občanského sektoru. [Dohnalová 2010: 289]

Sociální ekonomika

Stěžejními cíli sociální ekonomiky jsou [Vanický, Truhlářová 2008: 6]:

- úspěšné řešení sociální inkluze, prevence sociální exkluze,
- podpora a rozvoj místní zaměstnanosti,
- ekonomický rozvoj a prosperita místních lokalit.

Mezi **subjekty sociální ekonomiky** patří [Bednáriková, Francová 2011: 14]:

- sociální podniky, firmy (budeme o nich hovořit vzápětí),
- podpůrné finanční, poradenské a vzdělávací instituce pro sociální podnikání,
- poskytovatelé sociálních služeb, kteří usilují o nalezení pracovního uplatnění pro své klienty.

Sociální ekonomika je založena na hodnotách **altruismu a humanismu** a jako taková je podporována Evropskou unií. Ta má svou reprezentativní organizaci pro sociální ekonomiku – jmenuje se **Social Economy Europe** a vydala významnou publikaci s názvem *Charta sociální ekonomiky*. Kromě snižování nezaměstnanosti (zejména mezi osobami sociálně vyloučenými a osobami sociálním vyloučením ohroženými) si Evropská unie klade za cíl podporu sociální soudržnosti a aktivního občanství. [Dohnalová 2010: 292]

Význam
sociální
ekonomiky

Dohnalová upřesňuje, že **význam sociální ekonomiky** je ze strany Evropské unie zdůrazňován především v těchto aspektech⁵:

- přispívá k myšlence trvale udržitelného rozvoje (zmírňováním negativních dopadů tržní ekonomiky na sociální, ekologický a společenský rámec);
- posiluje sociální zodpovědnost firem (jak k zaměstnancům, tak k životnímu prostředí a místní komunitě) – pojem si vysvětlíme v následujícím textu;
- rozšiřuje služby veřejného zájmu (na základě aktuálních potřeb);
- je vyjádřením organizované občanské společnosti (působí v demokratickém systému).

- **Kdo je objektem sociální ekonomiky? Argumentujte.**
- **Nahlédněte na webové stránky Social Economy Europe – <http://www.socialeconomy.eu.org/> – a hned na titulní stránce naleznete v názvech klíčových článků ta podstatná slova, která Evropská unie se sociální ekonomikou spojuje: solidarita, partnerství, sociální dialog, zaměstnanost.**

Kdo vládne lépe angličtinou, může si počít⁶:

Social Economy enterprises and organizations are economic and social actors present in all sectors of society, which are set up in order to meet citizens' needs.

Above all they are characterized by their **purpose**: a different way of doing business which continuously associates the general interest, economic performance and democratic operation.

Social Economy includes cooperatives, mutual societies, associations and foundations as well as new forms of businesses which share the values defined in Social Economy Europe's Charter of principles.

Social Economy is everywhere, for anyone, at any time. Social Economy enterprises and organizations are particularly active in the following domains: social security, social and health services, insurance services, banking services, local services, education, training and research, social tourism, energy, consumer services, industrial and agricultural production, handicraft, building, residential environment and cooperative housing, associated work, as well as in the domains of culture, sport and leisure activities.

They are an integral part of the European social model and play an important role within the objectives of European policies, in particular for employment, social cohesion, entrepreneurial spirit, governance, local development etc... to which they actively contribute.

Social Economy is present in many different forms, at all levels, national and European, but **its roots are local**.

Social Economy creates new jobs and has the capacity to meet today's challenges, not only through labour-intensive production, but also through new technologies. It also contributes to the social integration of vulnerable sectors of society.

By linking economic aspects with social aspects, by establishing partnerships with the public sector, private enterprises and trade unions with a view to developing areas and making them more cohesive, Social Economy helps businesses to gain a local foothold in a globalized economy.

Významné místo v sociální ekonomice zastává sociální podnikání.

⁵ Dohnalová, Marie et al. (2009) *Sociální ekonomika – vybrané otázky*.

Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_305.pdf, p. 13.

⁶ Srov. <http://www.socialeconomy.eu.org/spip.php?rubrique215> ze dne 17. dubna 2013.

Sociální podnikání

Jak už jste na to z humanitních věd, kterým jste se během studia věnovali, zvyklí, neexistuje jediná všeobecně přijímaná **definice sociálního podnikání**. Za velmi výstižnou můžeme považovat například definici pracovní skupiny TESSEA⁷: „Sociální podnikání jsou podnikatelské aktivity prospívající společnosti a životnímu prostředí. Sociální podnikání hraje důležitou roli v místním rozvoji a často vytváří pracovní příležitosti pro osoby se zdravotním, sociálním nebo kulturním znevýhodněním. Zisk je z větší části použitý pro další rozvoj sociálního podniku. Pro sociální podnik je stejně důležité dosahování zisku jako zvýšení veřejného prospěchu.“ [Bednářiková, Francová 2011: 14]

Pokud bychom tuto definici rozebrali, můžeme zdůraznit tyto **znaky sociálního podnikání**:

1. sociální a ekologický přínos, sociální a ekologická ohleduplnost, trvale udržitelný rozvoj;
2. důraz na lokální rozvoj, zaměření na místní komunitu, její potřeby a specifika;
3. snaha nalézat pracovní příležitosti pro znevýhodněné na trhu práce, kdy znevýhodnění je pojímáno široce jako znevýhodnění v oblasti zdravotní, sociální nebo kulturní;
4. sociální podnik má být ziskový s tím, že dosažené zisky jsou použity pro další rozvoj sociálního podniku;
5. snaha o dosažení rovnováhy mezi „sociální“ a „ekonomickou“ stránkou sociálního podnikání.

Dále má sociální podnik usilovat o **maximální zapojení všech zúčastněných do rozhodování o podnikání**. Zaměstnanci by měli mít možnost zasahovat do chodu sociálního podniku, aktivně na něm participovat. [Syrůvková 2010: 16–23]

- **Na pěkné příklady dobré praxe v oblasti sociálního podnikání a toho, v čem je možné sociálně podnikat, můžete nahlédnout v odkazu:**
http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/images/pdf/Priklady_dobre_praxe_socialni_podniky_P3.pdf
- **Pokuste se vymezit rozdíl mezi sociální ekonomikou a sociálním podnikáním. Který pojem je nadřazený a proč? Nebo je to to samé?**

Sociální podnikání

Znaky sociálního podnikání

Sociální firma

Je dalším důležitým pojmem z oblasti, které se věnujeme. **Sociální firmu** je možné definovat jako podnikatelský subjekt sociální ekonomiky, který zaměstnává osoby znevýhodněné na trhu práce. Jedná se o klíčový subjekt sociálního podnikání a jako takový tedy musí splňovat kritéria sociálního podnikání. [Bednářiková, Francová 2011: 15]

První sociální firma začala v České republice fungovat v roce 1999. Je jí **Jůnův statek** v obci Sedlec, založený pod záštitou občanského sdružení **Fokus**. Jůnův statek provozuje penzion, restauraci a kavárnu, prádelnu a obchod.⁸ Jůnův statek tedy funguje déle než deset let, ve větším měřítku se však sociální firmy rozšířily až v posledních letech. Ke konci roku 2012 už jich bylo okolo stovky⁹ a pravděpodobně se jejich počet bude

Sociální firma

⁷ Nakoukněte na jejich zajímavé stránky: <http://www.ceske-socialni-podnikani.cz/cz/>.

⁸ Jůnův statek [online] Dostupný na <http://www.junuvstatek.cz/index.php?page=detailclanky&article=29> [cit. 21. ledna 2013].

⁹ Sociální dialog [online] Dostupný na <http://www.socialnidialog.cz/trh-prace/trh-prace/cr-stale-rozsirujeseznam-socialnich-podniku> [cit. 21. ledna 2013].

nadále zvyšovat. Obory, ve kterých podnikají, jsou různé – může se jednat o úklid, provozování restaurací nebo kaváren, kompletaci různých zařízení, zahradní práce, call centra a podobně.

Většina sociálních firem v České republice zaměstnává osoby se zdravotním postižením. Hlavním zdrojem jejich financí je státní podpora chráněných pracovních míst. **Firmy zaměstnávající osoby jinak než zdravotně handicapované na trhu práce** mají situaci podstatně těžší v tom, že pro ně podobná systematická podpora ze strany státu neexistuje. Příkladem takových firem je například STAVZEM¹⁰ zaměstnávající příslušníky romské minority na Odersku ve stavebnictví. Nebo firma zaměstnávající ženy-migrantky – Ethnocatering, o. s.¹¹

Chráněné pracovní místo¹²

Je to pracovní místo vytvořené zaměstnavatelem pro osobu se zdravotním postižením na základě písemné dohody s úřadem práce. Chráněné pracovní místo musí být obsazeno po dobu nejméně 3 let. Na vytvoření chráněného pracovního místa a na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením na chráněném pracovním místě může poskytnout úřad práce zaměstnavateli příspěvek.

Příspěvek na vytvoření chráněného pracovního místa pro osobu se zdravotním postižením může činit maximálně osminásobek a pro osobu s těžším zdravotním postižením maximálně dvanáctinásobek průměrné mzdy v národním hospodářství za první až třetí čtvrtletí předchozího kalendářního roku (dále jen násobek průměrné mzdy). Vytváří-li zaměstnavatel na základě jedné dohody s úřadem práce 10 a více chráněných pracovních míst, může příspěvek na vytvoření jednoho chráněného pracovního místa pro osobu se zdravotním postižením činit maximálně desetinásobek a pro osobu s těžším zdravotním postižením maximálně čtrnáctinásobek průměrné mzdy.

Příspěvek na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením na chráněném pracovním místě¹³

Zaměstnavateli zaměstnávajícímu na chráněných pracovních místech dle § 75 více než 50 % osob se zdravotním postižením z celkového počtu svých zaměstnanců se poskytuje příspěvek na podporu zaměstnávání těchto osob formou částečné úhrady vynaložených prostředků na mzdy nebo platy a dalších nákladů.

Příspěvkem jsou nahrazovány skutečně vynaložené prostředky na mzdy nebo platy v měsíční výši 75 % skutečně vynaložených prostředků na mzdy nebo platy na zaměstnance v pracovním poměru, který je osobou se zdravotním postižením, včetně pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti a pojistného na veřejné zdravotní pojištění, které zaměstnavatel za sebe odvedl z vyměřovacího základu tohoto zaměstnance, nejvýše však 8 000 Kč.

*Zaměstnávání
znevýhodně-
ných osob*

Zaměstnávání znevýhodněných osob klade na firmu **zvláštní požadavky**, očekává se od ní, že vůči nim bude mít zvláštní ohledy. Podpora může mít různé podoby, například [Syrovátková 2010: 27]:

- psychosociální podporu,
- delší čas na zapracování,
- úpravu pracovní doby co do výše úvazku nebo jeho rozložení v čase,

¹⁰ STAVZEM [online] Dostupný z: <http://www.stavzem.cz/>.

¹¹ ETHNOCATERING, o. s. [online] Dostupný z: <http://ethnocatering.cz/>.

¹² § 75 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

¹³ § 78 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

- úpravu pracoviště (bezbariérovost, bezpečí),
- poskytnutí různých speciálních pomůcek a jiné.

Organizace CEFEC (Evropská konfederace sociálních firem a družstev) zveřejnila tato **kritéria sociální firmy**¹⁴:

*Kritéria
sociální
firmy*

1. Účelem firmy je zaměstnávat osoby znevýhodněné na pracovním trhu.
2. Sociální firma se chová tržně (více než 50 % příjmů by mělo být ze zisku z podnikání) a příjmy z prodeje služeb a produktů používá k naplňování sociálních cílů.
3. Podstatnou část (minimálně 30 %) zaměstnanců tvoří lidé se znevýhodněním.
4. Práce je placená a plat je odpovídající průměrné mzdě na dané pozici.
5. Pracovní podmínky by pro znevýhodněné a neznevýhodněné zaměstnance měly být stejné.

Pro sociální podniky není rozhodující, jakou mají právní formu. Může se jednat o družstva, občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, společnosti s ručením omezeným, akciové společnosti a počítat sem můžeme i osoby samostatně výdělečně činné.

- Jaké jsou podle vás zdroje financování sociálních firem?
- Příspěvkové organizace by neměly být sociálním podnikem. Zkuste zdůvodnit, proč tomu tak je.
- Jak může být osoba samostatně výdělečně činná sociální firmou?

Dalšími pojmy, které si vysvětlíme, jsou „povinný podíl“ a „společenská odpovědnost firem“. Tyto dva nástroje umožňují zapojit se do sociálního podnikání i firmám, které nejsou sociálními podniky, a jsou tedy součástí běžné ekonomiky.

Povinný podíl

Dle ustanovení § 81 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů, činí **povinný podíl u zaměstnavatele s více než 25 zaměstnanci** (přepočítává se na plné úvazky) **4 % zaměstnanců se zdravotním postižením**.

Povinný podíl

Povinnost zaměstnávat občany se zdravotním postižením ve výši povinného podílu zaměstnavatel plní (§ 81–82):

- zaměstnáváním osob se zdravotním postižením ve výši povinného podílu, nebo
- odebíráním výrobků od zaměstnavatelů zaměstnávajících více než 50 % zaměstnanců se zdravotním postižením nebo zadáním výrobních programů těmto zaměstnavatelům nebo odebíráním výrobků chráněných dílen (náhradní plnění), nebo
- odvodem do státního rozpočtu za každou osobu se zdravotním postižením, u které zaměstnavatel nesplnil povinný podíl. Výše tohoto odvodu činí 2,5násobku průměrné mzdy v národním hospodářství.

¹⁴ CEFEC [online] Dostupný z [www: http://socialfirmseurope.org/social-firms/definition/](http://socialfirmseurope.org/social-firms/definition/) [cit 22. února 2013].

Osobou se zdravotním postižením je fyzická osoba, která je (§ 67 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů):

- a) orgánem sociálního zabezpečení uznána invalidní ve třetím stupni (jinak také „osoba s těžším zdravotním postižením“);
- b) orgánem sociálního zabezpečení uznána invalidní v prvním nebo druhém stupni. Sem jsou řazeny i osoby, které byly orgánem sociálního zabezpečení posouzeny, že již nejsou invalidní, a to po dobu 12 měsíců ode dne tohoto posouzení.

Skutečnost, že je osobou invalidní ve třetím, druhém nebo prvním stupni invalidity, dokládá fyzická osoba potvrzením nebo rozhodnutím orgánu sociálního zabezpečení.

Povinný podíl je formou **vynucené, obligatorní solidarity zdravých s nemocnými**. Nezapomínejme ale na tomto místě, že sociální ekonomika a sociální podnikání se nevěnují pouze lidem se zdravotním postižením, ale usilují o **naplnění potřeb osob i jinak znevýhodněných (nejen) na trhu práce**. Toto znevýhodnění je vymezeno velmi široce a zahrnuje osoby s nějakým zdravotním postižením (nebo jen omezením), osoby dlouhodobě nemocné, osoby pečující o malé děti, příslušníky jakkoli vymezených minorit, starší osoby a další. K naplnění tohoto cíle však potřebuje sociální ekonomika vhodné finanční nástroje a v ideálním případě také legislativní podporu. [Srovatková 2009: 36–39]

Společenská odpovědnost firem

Společenská
odpovědnost
firem

Společenská odpovědnost firem je poměrně novým konceptem, který firmám nabízí možnost doplnit své ziskové podnikání i ohledy vůči životnímu a sociálnímu prostředí, podílet se na jejich harmonizaci a pozitivním rozvoji. Podnik, který se hlásí k východiskům společenské odpovědnosti firem, by měl mít vedle ekonomického zisku formulovány i další cíle. Je tak vytvářen jakýsi trojlístek [Kuldová 2010: 16]:

- zisk (profit, sféra ekonomická),
- lidská sféra (people, sféra sociální) a
- planeta (planet, sféra enviromentální).

Podívejme se na ně pro zajímavost podrobněji [Kolektiv autorů 2005: 31]:

Ekonomická rovina společenské odpovědnosti firem (profit – zisk) má následující pilíře:

- formulované a přijaté principy dobrého řízení firmy, etický kodex,
- odmítnutí korupce,
- transparentnost,
- ochrana duševního vlastnictví,
- korektní vztahy s investory,
- korektní dodavatelsko-odběratelské vztahy,
- korektní vztahy se zákazníky,
- kvalita a bezpečnost produktů či služeb.

Sociální rovina společenské odpovědnosti firem (people – lidé) zahrnuje tato východiska:

- firemní filantropie a firemní dobrovolnictví,
- důraz na kvalitu pracovního prostředí,
- zaměstnávání minoritních a ohrožených skupin obyvatelstva,

- rovnost žen a mužů,
- odmítnutí dětské práce,
- dodržování lidských práv.

Environmentální rovina společenské odpovědnosti firem (planet – planeta) podporuje:

- ekologickou výrobu, produkty a služby,
- ochranu přírodních zdrojů,
- investice do ekologických technologií,
- ekologickou firemní kulturu (recyklace, úspora energie atd.)

Tyto tři „pilíře“ jsou jednoznačně postaveny na aktivitách organizace, které musí být v plném souladu s platnou legislativou.

Co si představíme pod souslovím „**dobré jméno firmy**“? Parametry firmy dobrého jména nelze seřadit podle důležitosti, jsou jimi však jistě [Dytrt 2006: 115]:

- finanční a majetková stabilita, hmotná aktiva, zodpovědnost managementu navenek ve smyslu obchodních vztahů, tradiční postavení firmy na trhu;
- ale také aktiva nehmotná, jako jsou péče o lidský kapitál firmy, budování firemní kultury, hodnota a stabilita značky, reputace firmy, pěstování vztahů důvěry a partnerství;
- a nakonec společensky odpovědné chování firmy, které má být charakteristické svou proaktivní politikou. Vedení sociálně odpovědných firem anticipuje a aktivně vytváří nové, pozitivní trendy.

*Dobré
jméno
firmy*

Sociálně odpovědné chování firmy jí v současné době přináší řadu výhod a nefinančních benefitů. Významným motorem společenské odpovědnosti firem se v posledních letech stali také **investoři**, kteří usilují o to, aby jejich investice podpořily určité hodnoty, hledají záruky jejich stability a zhodnocení, svými investicemi nesledují jen hledisko zisku, ale usilují o podporu sociálně pozitivních hodnot, které jsou jim blízké. Hovoříme o nově se rodící oblasti **sociálně odpovědného investování**. Investoři pro tento účel vypracovávají specifická komplexní kritéria evaluace firem, která rovným dílem akcentují u posuzované firmy polohu ekonomickou, sociální a environmentální. Investované prostředky jsou potom průběžně evaluovány – nástrojem je například Dow Jones Sustainable Index. Na základě dlouhodobého sledování firem ve svém portfoliu je dnes Dow Jones Sustainable Index schopen prokázat, že odpovědné firmy svým finančním výkonem předstihují firmy neodpovědné. [Kolektiv autorů 2005: 32]

- **Znáte nějakou sociálně odpovědnou firmu? Co pro ni považujete z tohoto hlediska za charakteristické, v čem v této oblasti vyniká?**

Doporučená literatura k šesté kapitole:

- DOHNALOVÁ, Marie. (2010) „Sociální ekonomika.“ In SKOVAJSA, Marek et al. *Občanský sektor: Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál, pp. 289–307.
- SYROVÁTKOVÁ, Jaroslava. (2010) *Sociální podnikání*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.

Kolektiv autorů. (2005) *Napříč společenskou odpovědností firem*. Kladno: Aisis.
VANICKÝ, Josef; TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana. (eds.) (2008) *Sociální ekonomika: Výzkumná zpráva nadnárodního partnerství Social Enterprise*. Praha: ORFEUS.

Studijní cíle:

Po prostudování kapitoly **Sociální ekonomika** byste měli:

- umět vysvětlit jednotlivé pojmy, které jsme společně poznali. Jsou jimi:
 - sociální ekonomika,
 - sociální podnikání,
 - sociální firma,
 - povinný podíl a
 - společenská odpovědnost firem,
- ilustrovat je na příkladech a
- umět je vzájemně provázat.

Závěrem

Doufám, že náš první rok práce v oblasti poznání sociální politiky jako vědy i jako oboru praktické činnosti vás zaujal. Jedná se o složitou, ale poutavou problematiku, která do značné míry ovlivňuje naše soukromé i profesionální životy.

Problematika sociální politiky probíraná ve studijních oporách prvního ročníku je solidně přístupná v odborné literatuře. Její seznam naleznete o stránku dále, je opravdu z čeho vybírat. Mnoho poznatků můžeme čerpat také z analýz a příspěvků publikovaných v odborných časopisech, ale i v denním tisku.

A co by mělo být výstupem vašeho studia sociální politiky v prvním ročníku? Podívejme se do anotace:

Nabyté znalosti:
• student zná základní vymezení sociální politiky, • student zná základní pojmy, se kterými sociální politika operuje, • student pojmenuje a popíše základní funkce sociální politiky, její aktéry a nástroje, • student přiléhavě rozlišuje základní typy sociální politiky, • student zná možná vymezení chudoby coby základního sociálně politického konceptu, • student zná základní etapy vývoje sociální politiky ve světě a na území současné České republiky, • student rozumí pojmu sociální stát a zná jeho souvislosti, charakteristiky, typy.
Nabyté dovednosti:
• student umí kriticky zhodnotit různě formulovaná vymezení sociální politiky, • student umí vysvětlit a logicky propojit základní pojmy, se kterými sociální politika operuje, • student umí přiléhavě využít terminologie sociální politiky k popisu konkrétního sociálně politického opatření, • student umí konstruktivně zhodnotit přínosy a limity jednotlivých typů sociální politiky, • student argumentuje základní vazby mezi jednotlivými aktéry a nástroji sociální politiky, • student umí vyjádřit základní souvislosti chudoby v praxi sociální politiky, možnosti jejího řešení, • student umí kriticky zhodnotit příležitosti a limity sociálního státu.
Nabyté způsobilosti:
• student rozumí základní terminologii a souvislostem ve vztahu k tématu sociální politiky, je schopen analyzovat vybrané sociálně politické opatření z hlediska uplatněního principu sociální politiky, funkce sociálně politického opatření, angažmá aktérů a nástrojů sociální politiky v perspektivě sociální práce, • student se orientuje v problematice sociálního státu natolik, že dokáže kriticky zhodnotit možný dopad vybraných sociálně politických opatření uplatňovaných nebo projektovaných sociálním státem.

V posledním, třetím semestru předmětu Sociální politika určeného pro kombinované bakalářské studium oboru Sociální práce se budeme věnovat konkrétním oblastem sociální

politiky, jednotlivým subpolitikám se zaměřením na stav v současné České republice. Doufáme, že i zde budete moci uplatnit své zkušenosti profesní i osobní.

Těším se na vás v dalším ročníku.

Eva Klimentová

Seznam použité literatury a pramenů

- BAUMAN, Zigmund. (1999) *Globalizace: důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
- BEDNÁRIKOVÁ, Daniela; FRANCOVÁ, Petra. (eds.) (2011) *Studie infrastruktury sociální ekonomiky v ČR*. Praha: Nová ekonomika.
- BĚLOHRADSKÝ, Václav. (1997) *Mezi světy a mezisvěty: filozofické dialogy*. Praha: Votobia.
- DAHRENDORF, Ralf. (1991) *Moderný sociální konflikt: esej o politice slobody*. Bratislava: Archa.
- DLOUHÁ, Jana et al. (eds.) (2006) *Globalizace a globální problémy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- DOHNALOVÁ, Marie. (2010) „Sociální ekonomika.“ In SKOVAJSA, Marek et al. *Občanský sektor: Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál, pp. 289–307.
- GIDDENS, Anthony. (2010) *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- GIDDENS, Anthony. (1999) *Sociologie*. Praha: Argo.
- HEYWOOD, Andrew. (1994) *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing.
- KELLER, Jan. (2009) *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, Jan. (2007) *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KLIMENTOVÁ, Eva; KADLEC, Tomáš. (2009) *Sociální politika II*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- KOLDINSKÁ, Kristina; ŠTEFKO, Martin (eds.) (2011) *Sociální reformy ve střední Evropě – cesta k novému modelu sociálního státu?* Praha: Auditorium.
- Kolektiv autorů. (2005) *Napříč společenskou odpovědností firem*. Kladno: Aisis.
- KONOPÁSEK, Zdeněk. (1998) *Estetika sociálního státu*. Praha: GplusG.
- KREBS, Vojtěch et al. (1997) *Sociální politika*. Praha: Codex.
- KREBS, Vojtěch et al. (2007) *Sociální politika*. Praha: Aspi.
- KULDOVÁ, Lucie. (2010) *Společenská odpovědnost firem: etické podnikání a společenská odpovědnost v praxi*. Plzeň: OPS.
- MAREŠ, Petr. (1999) *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MAREŠ, Petr. (2002) *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MAŘÍKOVÁ, Hana et al. (1996) *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- MATOUŠEK, Oldřich. (2003) *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
- MOŽNÝ, Ivo. (1995) „Kouzlo a léčka slova chudoba.“ In Mareš, Petr (ed.). *O chudobě v české a slovenské společnosti. Texty konference s mezinárodní účastí Brno 10.–11. dubna 1995*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 50–52.
- MUSIL, Libor. (1996) *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno: Doplněk.
- NEUBAUER, Zdeněk. (2006) *Státověda a teorie politiky*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- POTUČEK, Martin. (1995) *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- POTUČEK, Martin. (1999) *Křižovatky české sociální reformy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- ROBEJŠEK, Petr. (2010) *Svět viděný z Řípu: zahraniční politika pro každého z nás*. Praha: Alfa.
- SMUTEK, Martin. (2005) *Sociální stát: úvod do studia*. Hradec Králové: Gaudeamus.

- SYROVÁTKOVÁ, Jaroslava. (2009) „Může se stát malý a střední podnik sociálním podnikem?“ In *Rozvoj lidských zdrojů ve vědě a výzkumu*. Liberec: VÚTS.
- SYROVÁTKOVÁ, Jaroslava. (2010) *Sociální podnikání*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- ŠARADÍN, Pavel. (2001) *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- TOMEŠ, Igor. (2001) *Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub.
- VALEŠ, Lukáš. (2004) *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- VANICKÝ, Josef; TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana. (eds.) (2008) *Sociální ekonomika: Výzkumná zpráva nadnárodního partnerství Social Enterprise*. Praha: ORFEUS.
- VEČEŘA, Miloš. (2001) *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

PhDr. Eva Klimentová, Ph.D.
Sociální politika pro sociální pracovníky II

Určeno pro formu studia a studijní program (obor):
Sociální práce, kombinované studium

Výkonný redaktor doc. Mgr. Jiří Špička, Ph.D.
Odpovědná redaktorka Mgr. Jana Kreiselová
Jazyková redaktorka Mgr. Lucie Loutocká
Návrh sazby Mgr. Petr Jančík
Technická redakce VUP
Návrh obálky agentura TAH
Úprava obálky Jiří Jurečka

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.vydavatelstvi.upol.cz
www.e-shop.upol.cz
vup@upol.cz

1. vydání

Olomouc 2013

Ediční řada – Studijní opory

ISBN 978-80-244-3625-8

Neprodejná publikace

VUP 2013/456